

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

- Ernest Fišer: *Ukrcavanje na vremenski stroj* / 3
Darija Žilić: *Nakon lutanja* / 9
Zrinko Šimunić: *Pjesme* / 15
Zvonimir Grozdić: *Buđenje* / 24
Nikola Đuretić: *Mrtvac bez glave* / 29
Lajčo Perušić: *Kako dospjeti do budućnosti – A. B. Šimić i ekspresija* / 38

TEMA DVOBROJA

- Antun Pavešković: *Pravilo igre – nekoliko glosa o Višnji Starešini* / 49
Maciej Czerwiński: *Književnost danas. Elitno i masovno, regionalno/nacionalno i nadnacionalno* / 72

NOVI PRIJEVODI

- Sead Muhamedagić: *Meandričnost plahovite ponornice – pogled na roman Tuđinka Brune Albaneze-Šutej* / 77
Bruna Albaneze-Šutej: *Ulomak iz romana Tuđinka* (s njemačkoga preveo Sead Muhamedagić) / 80

KRITIKA

- Biserka Goleš Glasnović: *Smutica za zdrav(l)je hrvatskoga jezika* (u povodu uvrštavanja Zlatne formule hrvatskog jezika ča-kaj-što na Popis nacionalne nematerijalne baštine) / 96

Biserka Goleš Glasnović: *Raznoličje kao iskonsko jedinstvo svijeta* (Drago Štambuk: *Theurgia*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.) / 100
Zlatko Kramarić: *O lijevim skretanjima* (Igor Štiks: *W*, Fraktura, Zagreb, 2019.) / 105
Ivan Bošković: *Villefranche* (Sophie Loubière: *Po mjeri naših šutnja*, prev. Ana Kapraljević, Alfa, Zagreb, 2019.) / 107
Perina Meić: *Sje(me)nke, svijet i nemiri – poetska introspekcija Ive Beljan Kovačić* (Iva Beljan Kovačić: *Sjemenke*, Planjaxgroup, Tešanj, 2019.) / 110

Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK* / 115

Ernest Fišer

Ukrcavanje na vremenski stroj

U šumorenju lišća

U šumorenju lišća napušta nas ljeto, preobraženo,
sa zavežljajima svjetla u rukama: doba je blaženo,
i još nedirnuto ružnoćom; nezgode dolaze kasnije,
zajedno s grijesima ludosti; tad sve postaje jasnije

U šumorenju lišća i snovi odlaze u toplije krajeve,
gdje dani su pjev života, jer djeca puštaju zmajeve
ne bojeći se oluje: ništa nije prepušteno surovosti,
ili nehaju mladosti; slušaju se samo sretne novosti

U šumorenju lišća možda se gradi neki bolji svijet,
ali ne i naš, ovdje i sada; bez nade je nježan cvijet,
sasvim na dnu sjećanja, ako ga ne oplođuje ljubav:
nama preostaju znoj, krv i suze; i sav svemir gubav

Prašina koja naglo stari

Na ulicama koje pamtim sada bliješte reklame,
a bivše *show girls* skrivaju se, ostarjele i same,
prebirući čisla uspomenā, po ladicima svijesti:
već im ništa nije mrsko među lažima povijesti

Pobunilo se cvijeće, a jesen gnjije u živoj vodi
nimalo nalik sebi: čekajući da ju sunce oplodi,
iznova, cijela šuma sjećanja strepi pred kišom,
koja nosi boli; i mlade se slike roje, ali krišom

Poraženi životi pod prašinom, koja naglo stari,
više ne znaju za radosti: kao i odbačene stvari,
prepuštaju se molitvama, ili blijesku zaborava:
u skončanoj nadi da im bar duša ostane zdrava

Iznova navire strah

Iznova navire strah, i među anđelima je nemir,
jer im već ponestaje goriva za letove u svemir,
u nebesa, s neumrlim dušama – pred lice Boga:
s dijagnozom beznađa, a bez svjetla jedinoga,
u potrazi za srećom ljeta su prohujala, mnoga

A strah je sve veći, izvire posvuda, kao pakost
usred tihe mjesečine, kad glođe se zadnja kost:
od obećanja globalista zdravi nam utrnuše zubi
i plaze sablasti budućnosti; dok se i pamet gubi
u sveopćoj pohlepi – više nitko nikoga ne ljubi

U sunčana jutra očekuju nas tako zebnja i glad,
a namjesto vjere i nade širi se nuklearni smrad;
i rađaju se novi ratovi, još besmisleniji, do boli
jer se u ime slobode na stare rane stavljaju soli:
u životu i smrti stat ćemo na stranu koja se voli

Recikliranje žalosti

Na letove u bolji život, dalek, odlučuju se ptice
nimalo naviknute na seobe: shrvane, bez sunca,
reciklirajući žalosti, spremne su biti i suputnice
lažnim prorocima, premda mnogi od njih bunca

U proljeće ptice bi se vratile, no povratka nema:
letovi su otkazani, dok traju štrajkovi, agitacije,
ili prazna obećanja; javljaju da se oluja sprema
a nevrijeme, medijski, udara u samo srce nacije

Nostalgija za kućom, domom, prvim zavičajem,
koje je moguće taknuti očima, ne zna za granice;
svaki se pokušaj stare tuge proglašava slučajem,
dok računalni teroristi ne otvore smrtne stranice

Na koncu, ostaje zamolba Bogu, i krik iz tuđine,
za sjajem bezbrižnosti, kao potrošenoj mladosti:
oni, još nerođeni, uhićeni u bajkama, iz davnine,
sad pjevaju Obećanoj uniji – složnu *Odu radosti*

Samoubojice iz interesa

Čudne se vijesti eterom šire, već umrežene,
da i samoubojice javno se nude, iz interesa:
među njima ima djece, kojih se odriču žene
iz terorističkih azilā – nakon ciljanog stresa

Ovi ratnici, s ustima još u majčinu mlijeku,
a zasanjani zvijezdama bez sjaja, kao roba,
na tržištu smrti, trebaju tek pregaziti rijeku:
pravi im se život obećaje odmah, iza groba

U modeliranju svijeta ne sjaje se dječje oči,
one su širom zatvorene, kao kapi u cvijeću:
od krvave zbilje, zaludene, skrivaju se u noći,
prije negoli se ugase na raketiranom smeću

Kada već ništa nije sveto, žrtvuju se i riječi,
uništavaju zakletve, obećanja, gase se moći;
sad nitko ne zna može li se Rubikon prijeći,
jer pamet je ljudska zamrla u opakoj samoći

Riječi zarobljene u smogu

Jesenja jutra u Parizu i Sarajevu tamna su, u smogu,
kad smućeni građani niti prvu kavu popiti ne mogu;
noćne more traju i danju, dok slušamo da na oceanu
azijski gusari pljačkaju brodove, po dnevnome planu

Riječi bi možda mogle razjasniti takvu opaku zbilju,
ali nemaju daha, niti pravu sintaksu: potonu u obilju
svakodnevnih banalnosti, ili ideološkim prijedporima
i svađama, dok vizionari ponovno trunu u zatvorima

U nečistu zraku – i pod sjajem zvijezda riječi se guše
gubeći sveudilj svježinu i smisao; ali s dlanova duše,

i pod krinkom noći, one se hrane nebeskim zvucima,
da stvorile bi podnošljivu stvarnost snenim unucima

Korona virus, pred vratima

Trebalo je pričekati da bahatost najbogatijih poludi,
da prsne k'o mjehur od sapunice, da bismo kao ljudi
shvatili svoju malenost pod zvijezdama; ispod rebra
još je kucalo umiljato srce, prevareno za šaku srebra

U međuvremenu, mutirali su i oblaci, donoseći kiše,
prepune smoga i novih bolesti, a moj unuk ih riše,
vodenim bojicama, vedro, dok zlo čuči pred vratima:
ne znamo što nas obojicu čeka; život se mjeri satima

Ionako ugrožene slobode od danas još su ugroženije,
kad vlastiti dom postaje samica – ništa nije kao prije:
korona virus raširio je krila, nevidljiv za vapaje duše
dok na djelu državni su propisi, koji i tihu sućut ruše

Sad jahači Apokalipse opet jezde, noseći smrtni prah
i u blažene kutke zemlje; umjesto ljubavi širi se strah:
možda bi nas solidarnost mogla spasiti, ili čista vjera,
hod za onim Uskrslim, koji nam je ostao jedina mjera

Obitelj u doba korone

Danas moderna kuga hara planetom, bez milosti,
naplaćujući svoj danak u mrtvima, zbog gluposti
u globalnoj raspodjeli zraka; sve manje je ozona,
a korisnika sve više; s proljećem došla je korona

Ostatci bivših života još kupaju se u lažnom sjaju,
ne sluteći nevidljive pošasti; u čvrstome zagrljaju
samozaborava, čak i umiranje naziva se potrebom
zbog uvođenja novog terora; vapaji kruže nebom

Kao i nekoć preostaje nam obitelj, jedino utočište
prije povratka u budućnost: sretno ljudsko ročište,
pred Božjim okom, dočekat će i nevjernici u čuda,
oni najpotrebitiji, koji već kroče do vječnoga suda

U rajskome vrtu više ne vrijede socijalne distance,
prisna ljubav na najvišoj je cijeni, i nije za strance:
od svih virusnih zala spasila nas je Kristova muka,
još ovdje, na zemlji, dok nas je grlila njegova ruka

Odgođeno proljeće (A. D. 2020.)

Na susjednom je krovu ponovno zaklepetala roda,
ne znajući da proljeće je odgođeno, zbog poroda
nove sorte virusa: *Covid-19* širi se s usta na usta,
pa se ne preporuča disati, kažu, do šireg dopusta

I papa Franjo ovaj se Uskrs molio sâm, u nemiru
pred očima odanih vjernika na ekranu: u svemiru,
kao i u raj, čekali su krizni stožeri anđela i ptica
da bi svijetu najavili manji broj zvijezda repatica

Kad ćemo opet ljubiti proljeće – više nema glasa,
o tome će, navodno, odlučivat' sasvim druga rasa,
čak i roboti: kao djeca čuli smo i trešnje, u cvatu,
kako ih pčele plode; odsad ne vjerujemo ni bratu

Iako ništa neće biti kao prije – bit će na sve strane
za sirotinju dosta hrane kad zelenaši zaliječe rane
vlastite pohlepe; ali, oni i ne žele biti časniji ljudi,
što će samo Uskrsli, jer nas ljubi, znati da presudi

(*Na Uskrs, 2020.*)

Ukrcavanje u vremenski stroj

Sporije ćemo starjeti pri dnu nebodera negoli na vrhu,
tvrde znanstvenici skloni fantastici; već puno stoljeće
gradi se i vremenski stroj, koji bi otkazao svaku svrhu
životu bez čuđenja, ili bez svjetla nebeskog u proljeće

Ukrcati nam se, dakle, treba u budući vremenski stroj,
prema nacrtima H. G. Wellsa, da se vratimo u mladost,
ili makar iz puke znatiželje: da u njemu osvojimo broj
dobitne igre na sreću, a obmani podarimo novu radost

Kad ideje uđu u crne rupe s neba, bit će kasno za vjeru,
jer imenice ispadat će iz rečenica, a teorija relativnosti
okrenut će se u grobu: tad Einstein sliči tihom voajeru,
dok se putnici za budućnost i ne čude gruboj naivnosti

Možda se mora dogoditi još jedna pandemija, virusna,
da bismo prepoznali sebe, kakvi jesmo, od mesa i krvi:
po Mliječnoj stazi naš Pegaz pomno gaji, jer je trusna,
a u natjecanju s dušom – do vječnosti – želimo biti prvi

Podzemni div, na djelu

Sjećanje na potres, 22. ožujka 2020.

U arhitekturi jutra pomaknuo se opasan kamen,
već zaboravljen, ispod Griča; bijaše to znamen,
probuđeni glas vatrenog zmaja u trbuhu Grada:
uz tutnjavu bijesa tresle su se zgrada po zgrada

A Zagreb tek budio se, iznova u svome smogu,
uz prvu jutarnju kavu, onako na brzinu, s nogu;
kako ni jedno zlo ne dolazi samo – došao je čas
kad i hrabri sustanari drhtali su, očekujući spas

Mišljah da sudnji je dan, pisao je Šenoa nekoć,
o istoj stravi u srcu, čim prošla je paklena noć;
kao da je sâm đavo zario nož u našu domovinu
– zdvojio je slavni pisac i za duhovnu imovinu

Nakon silnih godina zaborava, stigla je korona,
sad je samoizolacija duša nuđena na sva zvona:
na novopristiglu, nastavljenu zagrebačku muku
podzemni se div, ljut, premjestio s ruke na ruku

Darija Žilić

Nakon lutanja

Kuća

Sagradili smo maločas kuću.
Pred noć, riječima.
Onim običnim, od sitnica.
Ne volim velike centre, kažem,
zbrajamo redove, sve u slijedu.
Korak po korak se otvaramo.
Vrata od crvenih cigli su kao
ulaz u unutarnji svijet.
Postojim u tvojim očaranostima,
preklapaju se dodiri oskvrnutih
tijela. Kuća ih sagrađuje.
Ako noću zatvoriš put svijetu,
čekat će ujutro kuća bitka,
onog u kojem se miješaju
okrutnost pijetla i zelenilo
pučine, pred nama.

Vlastito vrijeme

Dobila sam davno Vrijeme na dar,
golo i prazno trajanje.
Kao lonac bez namirnica.
Ispruženi tijek stvari, evo ti,
rečeno mi. Uzmi i stvaraj!
Kazaljke noćnog sata sam istrgnula,

od smjese dana i noći dobila sam leguru,
svaki dan po dvije-tri sam napravila.
Ručala sam u isto vrijeme, na biciklu
u dnu sobe prelazila sam granice.
Nitko mi ništa nije branio.
Nitko me nije vidio,
moje su se priče gomilale,
moji prozori punili su se suhim granjem,
tijelo se raspalo i obnovilo.
Imala sam u rukama sve vrijeme,
i sati su nekad bili kao uljane lampe,
nekad su bili kao nemiri.
Od dara sam stvorila nove darove,
od oljuštenih koža napravila sam sag.
I sad ležim na njemu, kao da sam čigra.
Umorna od stvari, voda, pohoda.
Svoja.

Krevet

Sve se odvija na krevetu,
i stol i objed i pisanje i san.
Ujutro je more, izvlači me
rukama da se popnem na obalu.
Onda je tu i prostor za knjige,
oglede, kratke crtice i pisma.
U obliku slike koja prelazi na
polovini tijela: gore je golub,
dolje žena koja otvara odaje.
I u kasno popodne vrte se po
plahti ostatci odjeće, plastične
folije, olovke od granita, papiri,
plave tekućine za brisanje ruku.
Šalica s vodom, vrč i vibriranje,
jastuci su kao punjena ptica,
meki za tiho dodirivanje, dok
sjena grudi pada polako na
zaslon od mobitela.

Odgode

Odgodili smo odlazak u grad.
Čekamo jesenje pečenje,
kestenje u listopadu,
Izmire, kad bude studeni,
obale mora bit će tada prazne,
ali ribe će jednako svjetlucati
na crnomorskoj tržnici.
Svaki dan hodamo po drugom
mjestu, prolazimo na prstima.
Sve je moguće u našim stvarnim
danim, biti tu i tamo.
Zrelost je kao procvati jorgovan,
miriše i odbija od sebe lopove,
možemo sagraditi muzej danas,
književnost treba svoje stanište
kao rijetka vrsta u Kopačkom ritu.
Život teče, grad naš tamo stoji,
gledam ga na fotografijama,
kao da je umro, rane na hrptu,
dugi hodnici puni cigli i veže
u kojima se skrivaju žene u tim
toplim pidžamama, šlafrocima,
kao da je jutro, i kao da se kraj
s krajem ne sastavlja.

Svjetlucava dojka

Ta priroda koja buja,
nije ona sklad i ravnoteža,
ti čisti, precijenjeni potoci,
i rijeke u kojima se vidi lice,
svijet je kaos tek, zvijer koja
reži na našu kameru.
Prelazim rukom po dojci koja
visi na mom pomahnitalom
tijelu, i noktima koji su već
kandže zabadam osti u tvoja
njedra, gledam tvoj grč i uzdah,
blijesti kao svjetleća kugla moja
dojka, grizeš ju preko ekrana

kao da si e-pračovjek, bez kosti,
meso se prevrće po kanalu,
na podu ostaju zubi, ruka bez
plana, ekstatična pjena.

Tipfeleri

Ako nađem još jedan tipfeler,
posadit ću ga u svojoj bujnoj kosi
uz još mnoštvo sitnih pogrešaka.
Neka rastu zajedno s neukrotivim
vlasima, nek strše kao grozdovi.
I svi ti slučajni oblici koji se začas
pripitome u mom tekstu,
nek žive i šire se u svim smjerovima.
Što je uopće ta čistoća, savršenost?
Mali krivi koraci na liniji života,
daju novi okus kože na grudima
dok se jezikom naboranim prelazi
preko tjelesnih udubina.

Čuda

Događaju se čuda, vjeruj:
papiri bez tamnih mrlja,
ozdravljenja nakon klonulosti,
bacanje loših sjećanja u kamin,
otvaranje sunčanog dana nakon oluje,
dizanje iz kreveta, kada je najočajnije,
bijeg u zemlju snova, stvarnim letom,
pažnja tamo gdje se nikada ne očekuje.
Čuda u obliku pljuska koji se stropoštao
na suho tijelo žene u bunilu,
čudo kao mlaz riječi koji teče i teče
i pretvara se u knjige, gasi tvoju pustinju,
i čudo da se više ništa ne treba razumom
dohvaćati u zemlji koja se surva sama,
poput crne vreće, u snježnu provaliju.
I ništa od izvjesnosti ne ostaje.

Otpad

Dan je planete Zemlje,
stojiš ispred kuće, s kavom i cigaretama.
Iz podruma u dvorište je izbačen
metal, plastika, tkanine, pruće.
Kamioni prolaze pokraj, jutro je.
Reciklažna mjesta ne rade, otpad
stoji kao da čeka da konačno plane.
Vjetrovi odnose sjeme u duboku šumu,
mirisi starih uspomena te preplavljuju,
pijetao usred podneva kukuriče, zvuk
presijeca dan i crne vreće popola.
Možda će doći neki smetlari i očistiti
polje od trulih gomolja, možda će doći
jednog utorka, pa te iznenade.
Dan se produžio, čekaš podne, i nju da
se pojavi, bacaš koru bića na dno bunara,
izrasta iz svega jedna kupina. Za griz usne
i za smiraj snatrenja.

Nakon lutanja

Tri kapi vitamina D u kavu,
u bijeli обруč oko gorkog
crnog krila u kojemu se budim.
Ostatci prethodnih pjesama
kao ostatci jabuke na stolu.
Danas je novi dan, suh kao
barut od kojeg se rasprsnu
zrnca slijepe prašine na
knjizi iz prošlog rata.
Pijemo u isto vrijeme, ritual,
uz ptice koje su se probudile
prije svih i donijele nam zvuk
s nekog drugog svijeta, umilan.
U licu netom osvježenom vodom,
iscrtavaju se davne brige i potom
odlaze kao da su divlje zvijeri,
u savani dalekoj se kupaju.
Otpusti sve te misli o sutra,
one su ionako karte za igru,

neuspješna vizija tarota.
U sređenim pretincima leži
i sken jednog popodneva koje
slijedi, čekamo kišu i poljubac,
nakon lutanja.

Paljenje

S vatrom odlazi smeće,
ostatci plastike, papira, tamne
tkanine koja je obrubila stol.
Odlaze opaki jezici zlih žena,
skriveni rukavi polusvijeta,
koji u slici žene koja se podaje
mužu za par srebrnih tanjura
leže na tom limenom dnu.
Vatra će sagorjeti otpalu kožu,
predrasude od kojih se gnoji
tijelo, i ispadaju iz usta sve
osude, krive slike, nestaju u
plamenu koji liže lica svih onih
materijalnih bića koja se oko nas
sakupljaju. Nalazimo svoj mir
u smiraj dana, s dimom koji ulazi
u nosnice i spaja nas sa svijetom
koji samo rijetki mogu vidjeti.

Zrinko Šimunić

Pjesme

Svačićev trg

Parkovi su procvjetali ljudskim dušama,
a svaka duša sjedi na svome kraju klupe

Proljeće je nestvarno lijepo, raskošno
mrtva gozba zrele jeseni bez plodova

Sunce je nestašno u ranjenom gradu

Vjetar joj dira koljena, obnaži bedra
a ona izbacila bijelu nogu i bosa stopala

ona, mlada dama s rudlavim psićem
u crnoj haljini, u crnim japankama

Crno i bijelo, japanski svečano, nježno
filigranski blistavo poput cvjetnog plamena

Ispod klupe savila je ona svoja mala stopala
i osmatrala je li pete dobro izbrusila

Odaliska

Hrapavo dodirujući
vršcima bradavica napeto, nevino
slikarsko platno
njezina su njedra utonula u misao o slici

koju će naslikati naga, sasvim naga
kad ušeta u jutarnju svjetlost tihog ateljea
okupana mirisima
i vodi ljubav sa Suncem dirajući se svuda po tijelu mokrim,
prljavim prstima, mijeseć' si dojke
i točkasto se ogledajući u starom, pjegavom
baroknom ogledalu
Al' tamo se ona vidi samo napola,
u svemu ostalom se zamišlja gola i sretna
ljepljiva odaliska

San

Ona je za sebe voljela govoriti
da je mlada influencerica

Jednom, kad se sagnula u svojoj novoj haljini
ugledao sam dvije dojke
dva bijela laneta kako joj utječu u osmijeh

ugledao sam i dvije bradavice, dvije njuške
njezine lijepe mladunčadi
kako diskretno utječu na javno mnijenje

I sa sjetom sam pomislio
na jednu meni dragu influencericu iz 80-ih

Imala je raskošan osmijeh
kao Sunce u slikovnicama

Gaće na štapu

Manekenka je nosila
gaće na štapu, na pranoninu štapu

A gaće su bile gaćice
crne i čipkane k'o damske rukavice

A ona je bila gola i tanahna
s kovrčavom kosom među lijepim nogama

I drsko se prošetala po pisti
s onim pogledom: vidite me, ne vidim vas

A na kraju puta je zastala
vješto se sagnula i navukla gaćice

Zatim je stavila crni cilindar
zavrtjela štapom i otklizala natrag smiješeći se

Matovilka

Ušetala je svojim ružičastim stopalima
u čamac pun matovilca
rotkvice, kristalke, puterice i divljih jagoda

Kako se samo dobro sjetila
da stari drveni čun iz Kupe pretvori u gredičnjak

Dno mu je izvadila, a rebra ostavila

Kad se umori od pljevidbe
sjedne na rub čamca i lagano ispija lipov čaj
iz tatine termosice by PRC

Na svojim crvenim koljenima
tad zapisuje haiku, senry, tanke u blok Lipa Mill

Uvijek je nadahnu ta svijetla
majska jutra
a osobito kad se još topla i snena
iz kreveta izmigolji i bosa uzemlji

Jutrica

Ne znam da li se kruh poti
u pekaču kruha
dok moja draga spava snom pravednika

Grad je brundava mješina

Grlice i kosovi pjevaju u tišini
Jedna vrana grakće

Dan se budi. U meni raste pjesma

Panis quotidianus

Kad moja draga mijesi kruh
pa to je timski rad

Ustvari, ne mijesi ga ona
nego pekač
i ne mijesi ga sama
nego kliče:
tata, dohvati mi mjesec
pa ja hvatam
heljdino brašno s najgornje police

Skica

Ona kad mijesi kruh
prvo skida prstenje pa ga odlaže
u mali tanjurić
zatim okupa ruke u morskim travama
pa ih namaže
uljem od lavande pa krene polako
praviti hljeb
koji, kad ga iz pećnice izvadi, zamiriše
na tijelo zaljubljene žene

Apeiron

Marini Katinić

Kad Marina u pjesmi napiše
apeiron
tad prvo pomislim na ajnpren-juhu

Hmmm, sve je to mutno
u meni

ti prvi filozofi na obali Male Azije koji rišu po pijesku
u mraku vremena

Pratvar, arhé – kao zaprška
na vrhu zagorjele kuhače
onoj od ženine none, a kojoj se istopio vrh

Sven bi u pjesmi, zacijelo
kao pravi prirodoslovac napisao:
primordijalna juha

Elem, kad kuham
prežganu juhu
kuham prajuhu, prvu juhu, *die ursuppe*
klin-čorbu

I kuham ju pobožno
baš kao što je to činio i meni dragi filozof
Bela Hamvas

U redu za burek
... ili ljubav u doba korone

U doba sveopće pošasti
zagledam se u visoki, vitki vrat mlade žene

Ona upravo skida vestu
Bureci su vrući i masni, a Sunce varljivo

Milujem ju očima
na dopuštenom razmaku od 2 metra

I ljubim joj noge
u svojim pomahnatalim snovima

One su kužne
pune malih cicibana, a tako lijepe

Ljepota je nestvarna
i ne djeluje nimalo opasno. O, ne!

Proljeće slavi život, bumbari zuje
Sve buja, raznježilo se, razdaje se i rasipa ...

Ali mi ne, mi ne smijemo
mi smo se skutрили i u čekanje pretvorili

Al' misao bi da poleti
s plamenom na rukama i tijelom u pjesmi

I tijelo bi da poleti
i da zgrabi život – da ga život opjesmi

Smisao pjesme

Čitam da je danas Svjetski dan poezije
al' bojim se
da u meni ne raste pjesma nego zebnja

Kad bi me danas nadobudan netko
na opustjelom Zrinjevcu upitao
zašto pišem pjesme – slutim: ne bih znao

Na pamet mi jedino pada Nichita Stănescu
i njegova metafora o seljaku
koji prodaje opeke i stane na njih da ih potvrdi
da pokaže koliko su čvrste

Tako i ja, da se učvrstim
da jesam
da sam bio, i da ću biti
jer sve što jednom živi
ne umire
nego se iznova rađa
u riječi, u pjesmi

A pjesma je tijelom postala
i uvijek iznova postaje – dok je riječi

Kao Darija

Dariji Žilić

Ne, nemoj me voditi na večeru
A što ako na jelovniku bude brudet
s ugorom kao glavnim sastojkom

Palenta će mi zapeti u grlu
i nas dvoje ćemo završiti kod liječnika
s najviše vokala u imenu

Ali primarijus je negdje zapeo
na preferansu, možda kod Barbare

Mladi specijalizant se nije niti usudio
pogledati mi grlo
Oči mu stalno zapinju
na mojim bijelim, otvorenim grudima

Ti si bijesan, kiptiš:

„Zar si morala, baš večeras, odjenuti
tu haljinu s cvjetnim uzorkom
i sandale s remenčićima boje šampanjca?“

Smirujem te prstima, ljubim iza uha
grickam vrat. Ljubimo se

Ah, dobro je. Sad mi pišeš haiku, haiku
pa još jedan haiku

Poslije ponoći pišeš tanke, kao Dragan
i tako polako, pomalo, na narančastoj
plastičnoj stolici padaš mi u krilo, i zaspeš ...

Sad je oko 3 ujutro, u to sam vrijeme
kao studentica čitala Fromma i Viktora Frankla ...

Umivala ga je vjekovima

Umivala ga je vjekovima, svog dragana
mlada docentica povijesti starog vijeka

Bila je njegova Kraljica od Sabe
njegova Semiramida
na balkonu mu je pravila viseće vrtove
od začinskog bilja

a on je bio njezin goli kuhar
uvijek kad je kuhao nešto fino poš'o je na balkon
ubрати ružmarin, vlasac, bosiljak i korijander

a da pri tom njegova gola zadnjica, skroz obrijana
obla i bijela, susjedi preko puta nije smetala, pače

Zbog nje, njegove kraljice, svi su ga voljeli

A ona mu je mijesila beskvasni kruh
svojim lijepim stopalima, prava Egipćanka
Ona mu je i noge brijala u gustoj pjeni
Wilkinson sapuna, njemu – rimskom patriciju

Učila ga je i kako praviti pivo na način
poznat još iz doba Sumera i Akada

Eh, kako su se tada tek voljeli, opijeni pivom
iz kućne varionice
Naučila ga je svim vještinama starog istoka

Kako da upali lojanice, voštanice, svijeće
kako da joj porazmjesti aroma uljanice
i kako da ju okadi svetim dimovima
dok im na debelom
turskom sagu u odaje ulazi mladi mjesec
i šapuću zvijezde

Prvo joj je morao balzamirati tijelo
mirisnim uljima
i takvoj nauljenoj masirati stopala, anus, grickati prste
na rukama i nogama, ljubiti usmine

dok je ona za njega pravila mali most
sve dok ju ne izludi poljupcima

pa se ona zatim okrene i sjeda na pete
dok joj on miluje dojke, ljubi iza uha i škaklja oči

i kad mu se na vrhu ustreptalog ponosa
pojave prve kapi užitka, ona ih slatko poliže
pa ga cjeliva cijelog, punim usnama

Oči joj se smiju
pa mu govori kako je ukusan
a on joj ne vjeruje pa ju ljubi
pa im se maze jezici, kupaju sokovi

On ju najviše voli takvu
tako nježnu, tako bestidnu

Zvonimir Grozdić

Buđenje

Stol

(dan 1.)

Sjećamo se razlivenih boja.
Tamnocrvene u rascijepima,
malih plastičnih vojnika što umiru
na bojnopolju prekrivenom
mrvicama kruha, neurednog rasporeda
i njegove krutosti,
grubo obrađenih rubova,
nezasitnih očiju i proždrljivih usta.

Ujutro nas dohvaća vlaga.

Podmetači se lijepe za napukle šalice
kao dječji jezik za smrznuto željezo.
Katkad se u podne pojavi toplina,
ali ona iščezne s našim psokama
i sve što smo nad njim izrekli
urezano je alatom oštrijim
od stolarskog

(dan 2.)

Na tebe prostirem jesen
i savršeno odigranu ulogu domaćina.
Strpljiv kao ljubav na daljinu

ne očekuješ
mnogo od recikliranih rečenica,
ali kad ostanemo sami, zaškripi
tvoje porijeklo i moja slabost.

Tad se laktovima oslonim na
plohu spuštajući čelo u
znojne dlanove: Glava je krošnja!
S nje otpada lišće, sijede vlasi
raznose zračne struje do
vrhova Urala gdje puštaju korijenje.

Da popunim interijer
udomljujem pustinjske biljke.
Vrijeme će provoditi
na tvojim leđima.
Od njih učimo kako sakupljati
život u svojim porama.

Znaš, ponekad si moj jedini oslonac!

(dan 3.)

Misli se gnijezde pred
zimu u košnicama starih autobusa,
u ormarima s mirisom lavande,
na tihim granama platana u
predvečerje
uz obveznu zdravicu neoborivim
dokazima kako je ljubomora
ušivena ispod kapaka.

Za večeru je servirana podgrijana
šutnja razmnožavana diobom.
I pire od tikve za prilog.
Kad pobijedimo sami sebe,
otići ću na spavanje.
Kucni tri puta o drvo i nemoj me buditi!

Molim te, pospremi stol i zatvori vrata!

(dan 4.)

Prvo su bili
rakovi samci.
Hodali su stolom
bočno
kliještima loveći
rubove čežnje čije klice prenose
dijakritičke znakove u grla.
(oni pucketaju poput bombona u prahu u ustima djeteta)
Tada je došao san o
krevetima u atomskom skloništu
gdje filteri
zraka datiraju iz prošlog stoljeća.
Nakon buđenja
uslijedilo je pitanje:
Želiš li da zamijenimo tuge
ili
da te samo krvnički
snažno ugrizem za obraz?

Moj si jedini lijek bez recepta!
Al' te moram upozoriti,
ako ugrizem,
neće biti tragova kočenja!

Kamen

Preko dana smo cjelina!
Obloženi kamenom metamorfnog podrijetla,
naoko stabilna građevina reprezentativnog izgleda.

Noć nas pretvara u oblutke na šljunčanoj plaži.

Možda baš tebe podigne nečija ruka
i baci savršenu žabicu morskom površinom.

Buđenje

danas sam jutro utrljao
dlanovima na obraze
poklonio dehidrirani
pogled otocima
i pustio neka
kiša u kurzivu
namoči moja stopala

znam, to samo nebo
ispire nečije dugove

I sve nešto, a ništa...

Ostrava spava
i kiši
kao često
u pjesmama
i netko korača mokrim
asfaltom
i pivnice su istočile
svoje dnevne doze
i rudnici su odavno
zatvoreni
i Odra odnosi svjetla grada
i moj minibar je pri kraju
i Europa je pri kraju

samo se smijeh s ulice
skriva iza zavjesa
hotelske sobe

Kada ne znam o čemu pisati (pa pišem o ljubavi)

ljubav umire trijezno
u terminalnoj fazi
kao vlastiti tipfeler skriven
u tuđoj pjesmi

kao sve što umire
prije ili kasnije

među zidovima bijele kuhinje
na podu uskog hodnika u trenutku
kad skidamo mokre cipele
za volanom automobila dok semafor
mijenja boje
i netko pretrčava cestu

nebitno

ona nas gordo napušta uz pridjeve
a trebao sam samo iz tvojih usta
prihvatiti rahlu strukturu crvenice
u njoj će iz kljunova
niknuti ptice proždrljivo
tražeći... ljubav

Ponekad ne znam naslov

jutra izlaze
iz promuklog
grla bez propusnice
šireći
vibracije valjka za sabijanje
asfalta
onako snen noge
uranjam
u hladno more

ono me suosjećajno
prihvaća pružajući
sol mrtvim
stanicama kože

gazeći morske trave
moji seizmički valovi putuju
na tvoju adresu

Nikola Đuretić

Mrtvac bez glave¹

I to je jutro Bepo Borac ustao u cik zore i stao se spremati za posao. Bio je mrzovoljan zbog sinoćnje svađe s Dinom. Razumio je njezino nezadovoljstvo zbog svega što se događalo njezinoj prijateljici Senadi i Jeri, ali kakve je to veze imalo s njim!? Nije on uhitio Jeru! Učinio je ono što je mislio da je najpametnije učiniti, a da pri tome ostane čista obraza i neukaljanih ruku. Bio je uvjeren da će, ako ono što je čuo u Cotovu salonu o tome kako je Jere Prč viđen sa Senadom u trenutku kada se mjestom orila provokativna budnica ispriopovijeda Mandi Kenjici, taj podatak jamačno doći do velečasnikovih ušiju, a on će se već pobrinuti da Gradonačelnik ne drži dugo u zatvoru nevina čovjeka. Tako se i dogodilo, pa mu nije bilo jasno zašto mu je sada Dina spočitavala što nije osobno otišao Gradonačelniku i prozvao ga zbog uhićenja krive osobe. Toliko su se bili posvađali da su na kraju odustali od odlaska u ljetno kino. A on se baš bio veselio *Raljamu*, tomu ljetnom klasiku koji su, doduše, svako ljeto iznova vrtjeli i koji je vidio već tko zna koliko puta. Poslije svega ga je još i cijelu noć morio san pretrpan morskim nemanima i raskomadanim, unakaženim tijelima.

U kupaonici je na brzinu pljusnuo rukohvat vode u lice, oprao zube, potom otišao do kuhinje, iz hladnjaka izvadio komadić sira i tetrapak mlijeka. Dok je žvakao gumasti sir, zalijevajući svaki zalogaj gutljajem mlijeka, provirio je na ulicu. „Bit će još jedan prokleta vruć dan“, pomislio je. „Stoga valja što prije počistiti ulice i pokupiti otpatke s gradskih plaža, prije nego što se digne sunce i zapeče kamene kalete pretvarajući cijelo mjesto u užareni kotao“, rekne sâm sebi. S posljednjim zalogajem sira proguta i svoje lijekove protiv povremenih depresija i visoka tlaka koji su ga mučili sve od rata, ispere usta ostatkom hladna mlijeka, tetrapak ubaci u kantu za smeće pričvršćenu između dvaju prednjih kotača svoje trokolice, objaši tricikl i zaveze gornjom cestom put hotela na zapadnome kraju mjesta i plaže

¹ Ulomak (Poglavlje 7.) novoga romana Nikole Đuretića naslovljena *Nevrijeme*.

kod crkve Sv. Marije. Ondje će sunce prvo zagrijati kada se prevali preko brijega koji se nadvijao nad mjestom s njegove istočne strane.

Dospjevši do plaže, prije nego što će se baciti na posao, sjede na betonirani dio tik do nekadašnjih kabina za presvlačenje koje već odavna nisu služile svojoj prvotnoj namjeni nego su pretvorene u skladište pića za restorančić u kojemu su gosti, osim tekućega osvježanja, povremeno mogli dobiti i poneki sendvič od pršuta i sira, kavu i čašu mineralne, a uvečer i kakvu dobru ribu s gradela, te zapali prvu jutarnju cigaretu. Žalo koje se protezalo lijevo od mjesta na kojemu je sjedio bilo je posve napušteno. Osim što je još bilo rano za kupaće, već se primicala jesen i to se osjetilo u zraku, barem ovako s jutra dok sunce još nije upržilo. A i gostiju je u hotelu bilo znatno manje nego u jeku sezone. Desno od betonirana platoa pružao se niz stijena i grotu među koje bi se s vremena na vrijeme zavlačili oni koji bi željeli osamu, koji bi se poželjeli kupati posve goli, ili pohotna mlađarija kojoj je kupanje bilo zadnja stvar na umu.

Izvlačeći posljednje dimove iz cigarete i zureći u te stijene, odjednom osjeti neku nelagodu. Isprva si nije mogao objasniti taj nenadani oćut niti mu je bilo jasno otkud je izvirnuo. Znao je tek da nešto nije onako kako bi trebalo biti. Onda među grotama ugleda nešto što se micalo s valovima, neku gvalju, nešto što ondje nije pripadalo.

Baci opušak u more, ustane i, spretno skačući sa stijene na stijenu, primakne se mjestu. Istočasno ga protrese jeza i osjeti oštar bol u glavi. Pred njim se, zaglavljeno među stijenama, na morskim valovima ljuljuškalo obezglavljeno muško tijelo. Bepo se i nesvjesno prekriži te se, pazeći gdje staje, hitro vrati nazad, uzjaši svoju trokolicu i pojuri do policijske postaje. Cijelim je putem mislio na sinoćnji san i sva ona unakažena tijela.

Kada je ušao u zgradu policije, zatekao je ondje samo štrkljava redarstvenika koji je razdrljene uniforme ležao na betonskoj ploči što je, uglavljena u zid na pola metra iznad poda, predstavljala krevet u jednoj od dviju policijskih ćelija i čitao neku prastaru epizodu *Alana Forda*.

– Gdje je zapovjednik Vlaović? – dovikne s vrata ćelije Bepo.

– Eno ga doli u kafić. Pije kavu s Marangunom. – odgovori redarstvenik ne dižući se s ugodno hladna betona. Samo je načas spustio ruku u kojoj je držao strip. – A ča se dogodilo? Koja je priša?

Bepo Borac se okrene i izjuri na ulicu bez odgovora. Poslije dvadesetak metara ugleda Tonka Pendreka i Maranguna. Sjedili su za plastičnim stolom kavane u sjeni goleme murve i ispijali prve jutarnje kave.

Prišao im je i bez pitanja sjeo na slobodnu stolicu. Napokon zadihano protisnu:

– Sori, Tonko, što prekidam druženje, ali imaš problem.

– Šta je sad bilo?

– Mrtvac.

– Aj, ne zajebavaj! Koji mrtvac?

– Doli na stinama kod gradske plaže. More na grote nasukalo tilo muškarca. Bez glove!

Marangun je samo zinuo i izbečio oči ne govoreći ništa.

– A u pičku materinu! Šta će me još spopast ovo lito?! – zastenja Tonko Pendrek i skoči sa stolca kao da mu je netko zapalio vatru pod dupetom. Okrenuvši se Marangunu, reče tonom koji nije dopuštao prigovora:

– Od ovoga časa si aktiviran! Idi po Žaru. I on je pričuva. A onda pođi po dotura i dovedi ga doli kod kabina. Ima napraviti uviđaj.

Marangun samo kimne glavom i odjuri prema ljekarni.

Tonko Pendrek stavi novac za kave na stol, mahne konobarici, okrene se Bepu i protisnu:

– Vodi!

Gradonačelnik je još uvijek sjedio u ugodno rashlađenu uredu i čekao Amerikanca i Franu Zanchija, snatreći o poslovnome aranžmanu koji su toga dana trebali finalizirati kada su mu na putu do gradske plaže u ured banuli Tonko Pendrek i Bebo Borac. Čuvši što se događa, samo je istisnuo: „Bolje se rodit' bez one stvari nego bez sriće, 'bem ti sriću takvu!“, izvadio iz ladice stola komad papira i flomaster te velikim slovima ispisao *OTIŠA POSLOVNO. VRAĆAN SE ZA URU VRIMENA*, pričvrstio papir na vrata ureda i odlučnim koracima krenuo put gradske plaže.

– Posla san po dotura... radi uviđaja. – rekne Tonko.

– Dobro si učinija! Ma di ćemo s tilon po ovoj vrućini!? Usmrđit će se, oštija! A ne moremo ga ostaviti u more... – dometnu Gradonačelnik.

– Najbolje ga prebaciti u Jozotov hladnjak. – pridoda Bepo.

– Dobro si se to sitija! – zadovoljno zaključiti Gradonačelnik. – Aj, pođi do njega. I neka doveze onu svoju karijolu.

Bepo ponovo uzjaši trokolicu i odveze se prema mesnici i kući Joze Vlađa. Začudi ga da pred mesnicom nema nikoga, a onda, prišavši bliže, vidje na zaključanim vratima izvješenu obavijest: *Zbog bolesti, mesnica danas ne radi*.

Pokucao je na vrata nekoliko puta, pričekao, a kako nije bilo odgovora, sjede opet na trokolicu i stade pedalirati prema plaži.

Kada je stigao, Gradonačelnik i zapovjednik su već bili na mjestu zločina. Bio je ondje i štrkljavi redarstvenik kojemu je iz džepa, sada uredno zakopčane uniforme, još uvijek virio donedavna čitan strip. Bezglavo tijelo bilo je ispruženo na betoniranoj terasi ispred kabina. Vidjelo se da je neka da bio visok, vitak muškarac. I ovako, bez glave, bio bi, kada bi ga postavili u vertikalni položaj, gotovo stotinu i osamdeset centimetara visok. Tonko Pendrek izvadi iz skladišta komad voštana platna i prekrije mrtvacu. Zapovedi mršavu redarstveniku neka ode do hotela i obavijesti upravu kako je

plaža do daljnega zatvorena za javnost. Potom iz spremišta za pića izvadi sanduk piva i otvori dvije boce, pruživši jednu Gradonačelniku.

– Ne valja ovo, Gradonačelniče! Nemamo mi ni ljude ni stručnost za provest' istragu. Morat ćemo zvat' Split.

– Pomalo, zapovidniče, pomalo! Vidić ćemo ča se da učinit'. Neka prvo dotur rekne svoju.

U tome trenutku stigli su doktor Mihovilović i sada pričuvni redarstvenik Marangun.

– A lipo, bogami! Sad već imamo i ubojstva, 'bemti askurđela! – umjesto pozdrava grune doktor, spusti torbu na pod, čučne te, podigavši kraj platna, zaviri ispod.

– A kako vi znate da je umorstvo, moj doture? – stade mudrovati Tonko Pendrek.

– Nije, nego si je sâm odreza' glavu! Pa krenija plivat' u Italiju. – naruga se doktor pa nastavi: – Nego, morat ćete zvat' Split. Forenziku. Neman ja u ambulantu ni uvjete ni sredstva za napraviti pristojnu i poštenu obdukciju. Napisat ću van potrebno izvješće s mojim nalazima, ma stručne izvide morat će obaviti oni iz Splita. To van je moj prijateljski savjet, Gradonačelniče.

– To san i ja reka'. – ubaci se slavodobitno Tonko Pendrek.

– A ča vi morete utvrditi, doture? Ča ćemo staviti u izvješće?

– Onako, na prvi pogled, reka' bi da je rič o muškarcu, visokom otprilike stoosamdeset do stodevedeset centimetara, bijele puti, starom otprilike između tridesetipet i četrdeset godišć, da je smrt izazvana odrubljivanjem glave, ma to nije izvjesno, 'bemu miša, jerbo je moguće da je glava odrubljena posli. U vodi je provea najmanje dvanaest sati. Kako nema nikakvih dokumenata, a nema ni glave, identitet pokojnoga ne more se utvrditi. Nema zuba, razumiš ti mene. Nema svrhe raditi' ni DNK analizu jer je nemamo s čime uspoređivati'.

– A otisci prstiju? – gotovo slavodobitno dobaci Marangun.

– Ni od tega ništa. Predugo je bija u moru. Ribe i galebovi. Stavite ga lipo na led u Jozota i čekajte da dođu po njega oni iz Splita. Možda oni pronađu još čagod.

U tome trenutku priđe im Bepo Borac govoreći:

– Ni to ne će moć'! Mesnica je zatvorena, kako piše *zbog bolesti*, a Jozotu ni traga ni glasa.

– E, jeben ti sriću! – ponovno zastenja Gradonačelnik i prinese bocu ustima. – Di ću sad s njim... Usmrđit će mi se!

– Ma u hotel sigurno imaju leda. Stavit ćemo ga 'namo dok ne dođu forenzičari. – predloži Tonko Pendrek.

Gradonačelnik se na tren zamisli i onda odlučno zaključa.

– Dobro... ovako ćemo... Marangun', ti pođi gore u hotel... neka osiguraju neku prostoriju i puno leda. A ti, zapovidniče, zovi Split... taka i taka

stvar... da hitno šalju ljude... jesi me razumija!? Vi, doture, lipo mi sastavite to izvješće... da bude, ka' ono, što manje štete ugledu mista... nemojmo zaboravit' da je ovo izborna godina, je tako... a morebit ga je more i donilo 'ko zna otkud... more bit je pa' s neke jahte... 'ko će ga znat', razumiš ti mene!? Bepo, mi ćemo ga lipo u tvoju trokolicu i do hotela. Pa kako nam da Bog i srića junačka... A ja se sad moran vratit' do ureda. Iman danas jedan važan sastanak. Jesmo se onda dogovorili?! Svak' zna ča mu je činit'?

Kako nije bilo odgovora, Gradonačelnik zaključí:

– Be, 'omo ča onda. Ovod smo završili.

Vijest o pronađenu bezglavu tijelu muškarca srednjih godina zgrozila je don Jeru. Vijest mu je donijela, dakako, Mande Kenjica po povratku iz spize.

– I neka znate, danas vam je, Velečasni, posni obid... ni već mesa! Zatvoreno zbog bolesti... tako piše. Biće Jozo Vlaj dobija neku, da prostite, zaraznu, mušku bolest od one... da ne rečen koje.

– Bože, oprosti joj, ne zna što govori, grešna duša! – istisnu velečasni, pa se prekriži i uze se moliti dok je Mande u kuhinji, i dalje brboreći nešto sebi u bradu, raspremala namirnice koje je donijela.

Kada je završio molitvu, ode do kuhinje i s vrata upita:

– A zna li se tko je mrtva osoba?

– Ne! – kratko i odrješito odgovori Mande pa doda: – Nimo glove! Osiklo mu glove.

– Bože sveti! – usklikne velečasni i ponovno se prekriži. Onda posve zdvojno i zabrinuto dometnu: – Kamo ide ovaj svijet!? Što nam se to događa?

– A, Velečasni, znate kako piva ona pisma: *Biće propast sveta, neka bude, nije šteta!*

– Ne bogohuli, Mande, ne bogohuli!

Istoga trenu don Jere odluči prije objeda pohititi do Cotova salona za dame i gospodu, ne bi li saznao više pojedinosti o novome incidentu. Boljega mjesta za to od salona *Croatia*, znao je, nema.

Kada je stigao, ondje su već bili Bepo Borac, Akademik i Antonio Mihovil.

– E... f... efaljen Isus, Ve... Ve... Evelečasni! – pozdravi Coto koji se i opet bio izvalio u jednu od svojih pokretnih fotelja, desnom rukom pridržavajući bocu piva koja mu se ljuljala na trbuhu.

– Na vijeke! – odzdravi don Jere pa odmah uzbuđeno nadoveže: – Što to čujem, mrtav čovjek na gradskoj plaži?! Bože moj!

– Mrtav da mrtviji ne more bit'! – ozbiljno odgovori Bepo.

– Šta se to događa ovom našem mistu?! – nastavi se zgražati župnik.

– A nije rečeno da je neko domaći. – dometnu Akademik pa nastavi: – Moglo ga je more donit' 'ko zna otkud.

– Je, iz Albanije! – cinično će Mihovil.

– Ne, iz Albanije nije sikuro! Veli dotur da nije u more više od dvonaste uri. – pojasni Bepo.

– A 'ko ga je pronašao? – ponovno se javi velečasni.

– On... onaj koji sp... sp... espijetlovima ustaje i sp... sp... espijetlovima el... el... eliježe. – istisnu Coto i nategne iz boce.

– 'Ko? – nije shvatio velečasni.

– Ja. – rekne Bepo.

Velečasni zaklima glavom.

– Prvo *Ustajteprezreni*, pa drogeraši, a sad i umorstvo! Sodoma i Gomora! – zastenja župnik pa sjede umorno na klupu uza zid brijačnice.

– Koji drogeraši? – začudi se Mihovil.

– U vrtalu do Župnoga dvora našla policija drogirana tovara. Tako su i otkrili da se beštija našderala marihuane, a ne poma... jer da su listovi poma slični listovima indijske konoplje. – pojasni velečasni.

– A govorite u vrtalu do Župnoga dvora!? An, Velečasni? – zacereka se Antonio Mihovil pa dometne: – Je to crkva počela biznis!? Malo obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo, an? OPG Rajski vrtal!?

Velečasni pogleda Mihovila i samo odmahne rukom, pa se opet okrene Bepu:

– A zna li se tko je preminuli?

– Ne zna. Nimo glove.

– Pa ima i drugih načina da se ustanovi tko je žrtva. – dobaci Akademik.

– Govori dotur da on nimo u ambulantu mogućnosti, a da ni DNK analiza ne vridi jerbo se nema s čim usporedit'. Znat će se više kad ga preuzmu oni iz Splita.

– A gdje je sad tijelo? – nastavio je Don Jere.

– Eno ga u hotel! Stavili smo ga na led dok ne dođu inspektori iz Splita.

– U hotel!? – prasnu bivši direktor hotela Antonio Mihovil. – Mogu ga sad i servirat' gostiman... umisto *švedskega... jadranski stol*! Bravo! Domaći specijaliteti... Pomi iz OPG-a Rajski vrtal i plodovi mora ala naše malo misto! Kupujmo 'rvatsko! Bravo! – zapjenio se Mihovil.

– Reka' san ti već, direktore, ti si ka' pokvarena ploča! – obrecnu se ljutito Bepo Borac – Pripazi malo na taj svoj jezik, oštija, moga' bi te doć' glove!

Don Jere se samo još jednom prekriži, ustane i pozdravi:

– Bog s vama!

– Cekojte, Velečasni! Gren i ja. Tribat će napraviti priloge za medije. – Akademik skoči s klupe i pridruži se župniku radostan što već ima novu temu za svoj radioprogram i za *Slobodnu*. Ovo mu sigurno ne će odbiti kao vijest od lokalnoga značaja ili nevažnu.

Na ulici se razdvojiše i, unatoč jari koja je postajala sve žešća, don Jere zabrza prema Gradonačelnikovu uredu. Htio ga je vidjeti i posavjetovati se s njim o tome kako riješiti ovu novonastalu situaciju prije nego ode doma na svoj posni objed.

Nakon što su smjestili tijelo u hotel i dobro ga zatrpali ledom, Gradonačelnik je, prije nego što će se zaputiti prema uredu i zaključao prostoriju u kojoj se nalazila obezglavljena žrtva, utvrdio da je to jedini ključ za vrata prostorije u kojoj se nalazila žrtva te ga, gotovo svečano, uručio policijskomu zapovjedniku riječima: – Pazi da ni'ko ne ulazi ovdokle dok ne dođu oni iz Splita. Jesi me razumija? Osobno mi odgovaraš za njega! I otišao.

Cijelim putem morale su ga crne misli i prolazio je ulicama kao u nekoj snu, ne primjećujući nikoga, ne registrirajući što se oko njega zbiva. Bio je svjestan tek nekoga mučnog osjećaja gorčine koja ga je ispunjala cijeloga i iz koje su, činilo mu se, izvirale sve crnje i crnje misli. Prisjetio se onih davnih dana kada su on i njegovi došli na vlast i napisao u medijima kako im je to uspjelo samo zahvaljujući misterioznoj nestanku nekoliko biračkih kutija. Prisjetio se i onih dana još i prije, kada su odlučili osnovati novu stranku i kada se vodila žestoka bitka oko toga tko će biti na čelu nove partije. Radilo se samozatajno, predano, u početku za dobrobit cijeloga mjesta. A sada je napokon kucnuo čas i ukazala se prilika da malo omasti i vlastiti brk. „Sve je to sada valjalo naplatiti, pa ne će on valjda biti jedina budala koja ne će iskoristiti mogućnosti što mu se pružaju, ajmo reć, na pjatu“, razmišljao je dok je grabio prema uredu. I kao da je svakim korakom u njemu rasla odlučnost ne dopustiti da sve to, sav taj prelijepi san, sada upropasti neki jebeni zajebant svojim *Ustajteprezreni* ili mrtvac bez glave kojega je more izbacilo baš na njegovu plažu. „E, ne će ići! Ne dam, oštija!“, govorio je samomu sebi niti ne registrirajući da mu se ulicom, raširenih ruku i snuždena, sućutna izraza na licu, približavao velečasni.

– Moj Gradonačelniče! Ma što se to događa!? Što nas je ovo snašlo, moj gospodine?! – umjesto pozdrava rekne župnik.

Ivan Jurica trgne se iz svojega snatrenja i, još uvijek nutrine uzbibane mračnim mislima, obrecnu se:

– Nemam sad vremena za te vaše monade, Velečasni! Dodite sutra posli jutarnje u ured. I najavite se... službeno!

– Ali, Gradonačelniče... – zbunjeno protisnu velečasni.

– Nema ništa *ali*! Sutra u uredovno vreme, razumiš ti mene! – zagrokta Jurica i nastavi dalje ne zaustavljajući se.

Velečasni je ostao nasred ulice, još uvijek raširenih ruku, gledajući u nevjerici za krupnom gradonačelnikovom tjelesinom koja je žustro odmicala prema rivi korakom posve neprimjerenim ovoj vrelini. Stajao je tako

nekoliko trenutaka, a onda se i on okrene i, kipteći od nemoćna bijesa, ode put župnoga dvora.

Kada je Gradonačelnik stigao do zgrade gradske uprave, pred zaključanim vratima već su ga čekali Frane Zanchi i John Mihovilovich *Amerikanac* koji se hladio kartonom što je još maločas bio prilijepljen selotejpom na ulazna vrata uprave s Gradonačelnikovom porukom da se uskoro vraća. Frane Zanchi je izrazom bezbrižna zadovoljstva na licu lizao sladoled.

– Sori, gospodo... neodgodiv posao! – ispričao se kratko Gradonačelnik i uveo ih u zgradu gradske uprave. Premda je znao da će, ako već nisu čuli, uskoro saznati o kakvome je to *neodgodivom poslu* riječ, odlučio je da im sâm ništa ne govori.

Ušli su u Gradonačelnikov ured na prvome katu u kojem je vladala ugodna svježina. Prije nego što će posjedati, Gradonačelnik ugasi klimu i iz malena bara izvadi čaše i staklenku s travaricom. Umjesto pitanja, samo pogleda goste i podigne staklenku u njihovu smjeru.

Frane Žara niječno odmahne glavom, a John zamišljeno rekne:

– Tenks! Ma meni je rano. Biznis frst.

– Ja hoću! Meni ni rano, a i triba mi! – s uzdahom istisnu Jurica i natoči.

– I meni bi da moran rišit' problem of hedles bodi... onega tila bez glove! – nastavi Amerikanac.

– Kakvog tila bez glove!? – zaprepasti se Frane, zinuviši u čudu.

– Kod kabina more izbacilo mrca bez glove. – pojasni John.

„Dotur! Čuja je od dotura“, pomisli Gradonačelnik, ali samo neuvjerljivo propenta:

– Sve je pod kontrolon! Sutra dolazu inspektori iz Splita i voze ga na forenziku. Sve je pod kontrolon! – pa jednim trzajem glave ispi travaricu naiskap i umorno se svali u kožni stolac.

Frane je u svojem zaprepaštenju posve zaboravio na sladoled koji se stao cijediti niz njegovu šaku. Opsova i stade se osvrutati ne bi li pronašao kamo odložiti rastopljeni sladoled. Ugleda na Gradonačelnikovu stolu golemu kristalnu pepeljaru i krene prema njoj.

– A... a... a! – zaustavi ga Gradonačelnik, podigavši prst upozorenja.

Ne znajući što učiniti, Frane Zanchi jednostavno baci sve preko balkona, otresajući ruku i brišući šaku rupcem.

U tome se času s ulice začu psovka.

– Jebem ti mater, tebi i ciloj gradskoj vlasti!

Svi su prepoznali glas bivšega direktora hotela Antonija Mihovila koji se, vraćajući se iz Cotova salona za dame i gospodu, baš u tome trenutku našao pod balkonom gradske uprave i kojemu je rastopljeni slatki projektil sletio ravno na glavu.

Frane se zacereka, ali Gradonačelniku i Amerikancu nije bilo do smijeha.

– Nije to dobro za biznis! No gud! – napokon prozbori John. – Za hotel tribaš goste. A 'ko će ti doć' ako te cilo lito zajebaje neki maderfaker koji ne da judima spat', a sad ti se u misto pojavu još i ded bodiz!?

– Ma ništa se ti ne brigaj! Sve ćemo mi to sredit'! – ponovno neuvjerljivo ustvrdi Gradonačelnik, nervozno pogledavajući Franu kao da od njega traži pomoć u ovoj nezgodnoj situaciji.

– Sredit'?! A kako?

– Pa ja san vlast ovod! Kad rečen da ću sredit', onda ću sredit'!

– Vid ol dju rispekt, mister Mejer, s dužnim poštovanjem, ča bi se reklo, cilo lito niste uhitili onega zajebanta, a kako ćete zaustavit' vijesti... njuz... o tome da vam u misto plivaju ded bodiz... bez glove?! Nije baš neka reklama za turiste!?

– Jebenoga grdelina ću uhitit'... to ti obećajen! A ovi mrtvac... sutra je već stara vijest... old njuz, kako rećete vi u Ameriku. Ni'ko se ne će sićat'.

– Ma slušoj! Ja moran bit' šur ako ću invest big baks. A ne da ovod dignemo hotel koji će onda stej empti cilo lito.

– Pa ja san već pripremija i ugovore... za potpisat'. – dometnu Frane.

– Pusti ti sad ugovore. Triba prvo sredit' ova sranja! – nije se dao Amerikanac.

– Oli ti to govoriš da odustaješ od svega? – oprezno upita Jurica.

– Nije rećeno! Ma ni još vrime za ugovore. Aj nid tajm... triba mi vri-mena... ne vajo se zaletavat'. Ni priša. Moran još razmislit'.

Frane Zanchi samo je šutio kao zaliven. Podsvjesno je znao da je to kraj cijeloga projekta, kraj njegova sna, ali ništa nije govorio. Mučila ga je samo misao kako sve to reći ženi.

Znao je to i Gradonačelnik u kojemu je bijes bujao svakom minutom.

Kada su napokon Amerikanac i Frane Zanchi napustili njegov ured, Gradonačelnik je podigao telefonsku slušalicu i krenuo birati policijsku postaju. Javio mu se sâm zapovjednik.

Ivan Jurica Njakotov zvani Kapo samo je zarežao:

– Hapsi Mihovila!

Lajčo Perušić

Kako dospjeti do budućnosti – A. B. Šimić i ekspresija

U povodu 95. godišnjice smrti Antuna Branka Šimića, *malenoga ispod zvijezda*, a tako velikoga pjesnika hrvatskih prostora na početku 20. stoljeća, koji je napravio preokret u poeziji i obilježio cijelo stoljeće, pa i ovo naše u kojemu ga čitamo kao da nam je suvremenik. Dobar je trenutak za prisjećanje kako se ucijepiti u budućnost njegova umjetničkoga promišljanja. Njegovim stavovima o jeziku u umjetnosti, možemo slobodno reći, započela je budućnost istinske umjetnosti riječi, a koja je, evo, stigla i nas u 21. stoljeću. Stoga se pitam, rasterećen svih predrasuda naslijeđene pjesničke patetike i tehničkoga stihotvorstva, možemo li mi danas čitati Šimića onakvim kakvim su ga doživljavali njegovi suvremenici? Potaknut radikalnim zaokretom u vlastitu duhu i duši, u ulozi izričaja jezgrovine istine, on unosi *slobodu i kratkoću* pjesme, rekao bih britkost stiha, sroka, strofe, da bi na koncu ogolio čisti doživljaj. Čitatelj današnjim čitanjem poezije u sebe može usisati onaj doživljaj iz trenutka kada se on i dogodio. Odnosno, kada ga je pjesnik svojim unutarnjim, emotivnim, psihološkim i intelektualnim načinom kao jedinstvenim činom i usvojio. Tu budućnost poetskoga izraza koja je započela korjenitim preokretom početkom prošloga stoljeća mi živimo i danas.

U svakidašnjemu međusobnom ophođenju obični se ljudi služe jezikom sporazumijevanja čija je osnova sadržana u gramatičkim i sintaktičnim pravilima. Ali pod utjecajem raznih trenutnih okolnosti života, jezik može izgubiti svoj utjecaj u komunikaciji i time gubiti na izvornome značenju, pa tako postati i maglovito sredstvo govora. U običnu govoru čovjek se može izražavati na razne načine, čak, kako kaže Šimić, *ako treba završiti u neartikuliranim glasovima kao životinja*. Ali kada je u pitanju pisana riječ, tada se misli izravno na umjetničku riječ, umjetnički jezik i govor, izražavanje u obliku izraza koji u sebi sadržava misao spremnu na prijenos

čitatelju. Tako jezik može dobiti svoje uzvišeno značenje služi li se riječima trenutačnih pojava ili riječima zgusnuta značenja.

Čitajući A. B. Šimića upoznajemo ovu drugu kategoriju jezika. Jezik u kategoriji umjetničkoga govora. A taj jezik mora pretpostaviti umjetnika. *Tko je umjetnik?* – pitao se Šimić. Za njega on kaže kako nitko ne zna ni tko je ni što je on, samo da je on: [...] *čovjek kojem je jače razvijen opći čovječji stvaralački nagon*. On je, dakle, stvaralac novoga djela, onoga djela koje iz njega izlazi dahom dara duha. A duh je vječan, *kao Bog*, jer je djelo dio stvaratelaskoga pogona. Umjetnik ekspresijom svoje osobe daje na izdah dar svoje duše, on stvara umjetnost, kulturu i sve njezine sastavnice. Naš je jezik *prostonarodni* – kaže – a nije *creatio ex nihilo*, zato Šimić svoj sud o jeziku temelji na njegovoj literarnosti proizišloj iz svakidašnjega govora naroda. Zaključuje kako je podloga za umjetničko izražavanje *prostonarodni* jezik sa svim svojim manama i pogreškama. Svoju tezu potkrepljuje stavom Ksavera Šandora Đalskoga kada kaže da [...] *jezična pogreška neće nikada umrijeti jer u književnosti nismo stvorili literarni jezik, nego smo za književni jezik uzeli narodni*¹. Primjerice, Maretićev je *Jezični savjetnik* postavio razinu po kojoj su se birale riječi koje su dobre, a koje nisu. Šimić, naravno, misli drukčije. On tvrdi gotovo suprotno. Svaka je riječ dobra, jednako sposobna dostignuti umjetničku visinu, pod uvjetom da na pravome mjestu izražava misao koju umjetnik misli. Jer u pjesništvu jezik ima funkciju postaviti riječi u njihovu izvornome značenju u takav kontekst u kojemu će riječ ciljati središte predodžbe. Kada pjesnik rabi neku riječ s više mogućih slika i kada te slike u čitatelju mogu probuditi više predodžbi, tada pjesnik od riječi, odnosno od jezika, dolazi do pjesme. On tada stvara umjetnost. Šimić nije zaokupljen formom niti je uvijek protiv nje, već izričajem. U *Jurišu* kaže kako treba odbaciti forme, ali nekada stvarati i nove.

U svojoj dvadesetoj godini života, Šimić pod utjecajem umjetničkih kretanja u Austriji, posebno preko bečkoga lista *Der Sturm*, odbacuje svoje dotadašnje umjetničke stavove i čini radikalnan zaokret u shvaćanju poezije. Najprije se oborio na jezičnu disciplinu koja je najvećim dijelom zahvatila novinarstvo. Tako je, po njemu, ono postalo krivac što se u narodu počeo kvariti osjećaj za izvorni jezik. Na tu su pojavu navodno najviše utjecali razni jezični savjetnici, rječnici², filološke rasprave itd. Dogodilo se da je životvorno ukorijenjena i još neiskvarena riječ u Hercegovini došla na milost i nemilost opstanka. Šimić ni u kojemu slučaju nije htio negirati vrijednost rječnika i gramatike, kao što je sâm rekao: *Ti rječnici, ionako nepotpuni, mnogo su bogatiji riječima nego što misle oni koji su rijetko kada, ili možda nisu nikada u njih zavirili*³. Ili: *Ja u Ivekovićevu rječniku nalazim*

¹ A. B. Šimić, *Umjetnik i filolog*, u listu *Književnik*, br. 1, Zagreb, 1924.

² Šimić misli na Ivekovićev *Rječnik* i Maretićevu *Gramatiku* u kojima nalazi nešto i od Vukova i Daničićeva jezika.

³ A. B. Šimić, *Umjetnik i filolog*, u listu *Književnik*, br. 1, Zagreb, 1924.

*neke riječi baš kao žive slike koje su s vremenom postale danas mrtva apstrakcija*⁴. On, naime, samo želi pobiti mišljenje jezičnih puritanaca koji o jeziku znaju malo, a takvim jezikom hoće obraniti svoj. Tendencija je jasna, gramatika i sintaksa trebaju se podložiti umjetniku, mogu mu biti samo sredstvo, a nikako zapovijed. Nema te gramatičke uzvišenosti po kojoj bi pjesnik postao umjetnik, pa služio se on bilokakvim jezičnim savjetnikom ili rječnikom, govori Šimić. Pogotovo što za njega svaki onaj stil u kojemu je zadovoljena (samo) jezična disciplina ne mora vrijediti ništa. Zato on oštro ustaje protiv takve jezične discipline, dapače, ruši ju, ali ne samo radi toga da bi ju srušio nego da bi ju iznova izgradio i obogatio. Umjetnik, naime, smije sebi dozvoliti da se ne drži uobičajenih jezičnih pravila, možda ih čak i negira, ali kada zatreba, može stvarati novo pravilo. Jer umjetnik je stvaratelj. I zato su pjesnici *čuđenje u svijetu*.

PJESNICI

Pjesnici su čuđenje u svijetu

*Oni idu zemljom i njihove oči
velike i nijeme rastu pored stvari*

*Naslonivši uho
na ćutanje što ih okružuje i muči
pjesnici su vječno treptanje u svijetu*

Šimić, dakle, misli kako riječ, pa i cijela rečenica, gramatički i sintaktički može biti dobra, a da je ipak napisana lošim jezikom. Umjetnik se u jeziku može koristiti radovima filologa, ali *Jezični savjetnik* mu služi samo kao savjetnik koji i ne mora slušati, jer drukčije misli o jeziku filolog, a drukčije umjetnik. Prvi misli da piše dobro ako rabi što više narodnih fraza koje su uzete kao norme pravilna jezičnoga izražavanja, a drugi misli da piše dobro ako je *natjeran* svoje misli izraziti stvaranjem novoga pojma, doživljaja. Šimić zastupa stav da su sve riječi dobre, ovisno kako su i na koje mjesto postavljene. On voli sve riječi, Maretić, pak, ne. Šimić u svome, već spomenutu članku *Umjetnik i filolog* donosi jedan primjer iz ličkoga provincijalizma gdje se za nekoga kaže: *Uzelo ga u vojnike*. Svi su filolozi (tj. jezični čistunci) protiv toga provincijalizma, a Šimić se divi geniju koji je to rekao. On se pita tko je uzeo mladića? Odgovara *uzelo ga*. Dakle, iza ovoga izostavljanja subjekta, koji je govorniku nepoznat, očituje se pjesnik ili mislilac⁵. Iz pjesme *Život* uzet ću primjer odstupanja od gramatičkih pravila:

⁴ Isto.

⁵ Isto.

ŽIVOT

*Ja nemam žene
Ja sam sam -
Svako večer padnem nadno svoga sna
San je kao plavo more.
Ležim spašen nadno mora.
Vrtovi se svijetle od zvijezda i cvijeća.
Kroz vrtove dođe ko zvuk harfe
tijelo moje drage.
Ja se s njime dugo sjedinim
u me
u San
u beskrajsnost.
Ujutro se moje svijetle noći rasprsnu
ko kristalne plave čaše
Moji snovi padnu prijeđu nestanu
u zvuk prvog gradskog tramvaja.*

Stih *Ja se s njime dugo sjedinim u me* Šimić objašnjava ovako: pjesnički je bolje **u me** jer pjesnik želi reći kako ga posvema prima, da on s njim postaje jedinstven, zapravo netko drugi. Kada bi stih glasio *Ja se s njime dugo sjedinim u se*, bio bi gramatički ispravniji nego **u me**, ali u smislu kako je pjesnik napisao, doživljaj je izražajniji. Ovakva dva pojma, koja se na istančan način razilaze, gramatički ne doživljavaju razlike, već se poistovjećuju. S time je Šimić do kraja iznijansirao svoju misao i sâm njezin intenzitet stavio na riječi koje on po leksičkoj normi može upotrijebiti.

Šimić u ovoj pjesmi svoje stihove dovodi do paradoksa da bi nam iz njih pokazao neophodnu sliku svoga osjećaja. Evo karakterističnih stihova: *San je kao plavo more. / Ležim spašen nadno mora.* Paradoksalnost ovih stihova je u tome što san nije plave boje, a na dnu mora se ne može ležati spašen. No san je *kao* plavo more, tu, dakle, pjesnik sada već može ležati spašen na dnu mora, ne kao u zbilji već u metafori. More prestaje biti zbilja. U njemu se spajaju san i spavač, a kada se san razbije zvukom tramvaja, tada više nema ni spavača. Nijansiranje izraza dovelo je red u jezik imaginacije koji je postao poezija, ali ni po kakvim pravilima, nego po imaginativnoj predodžbi u tome jeziku. Pjesnik zahvaća u riječ i u njoj njezinu potpunost dok ne zagrabi iz nje sve što u njoj jest i ne pokaže ju u sasvim novoj neuobičajenoj vezi, čime je proširio njezinu smisaono-izražajnu moć. U takvu jeziku vlada oslobođenje od svih nesvrhovitih riječi koje su pjesniku dolazile na um, a koje nije porabio premda je mogao.

Kada je riječ o rečeničnim znakovima ili interpunkcijama, vidjeli smo, Šimić o njima vrlo jasno izražava svoj stav. U svojoj je zbirci *Slobodni stiho-*

vi među prvima započeo napuštati interpunkcije i prihvaćati tzv. *slobodni stih* koji je ostavio nama u svojoj budućnosti.

Naime, Šimić se pod utjecajem ekspresionizma zalagao za slobodnu strukturu stiha bez rime, bez strofe, bez metričke stope. Metričke stope trebaju samo one pjesme koje se pjevaju, kaže. Zalagao se za odbacivanje svega estetskog, dekorativnog, deskriptivnog i suvišnog u pjesničkom jeziku, a zalagao se samo za jezgrovitu istinu kao jedino ispravno lingvističko, estetsko i kritičko načelo. Zbirkom *Preobraženja* unio je u hrvatsko pjesništvo nove poglede na umjetnost kojima je htio ukazati na ljepotu slobodnoga stiha, ekspresionističku estetiku kojom preobražava stvarnost. U svome članku *Anarhija u umjetnosti* predstavio je nova ekspresionistička načela u kojima kroz neograničenu formu prednjači psihološki izražaj unutarnjega pjesnikova svijeta, a odbacuje perfekcionizam i otmjenost umjetničke forme, utjecaj ideologije na pjesništvo, politike i dr., ali ne i nacionalnosti, jer se *u umjetnosti očituje i nacionalna duša umjetnika*.

Ova načela predstavljaju temeljnu karakteristiku novoga pravca u umjetnosti. Zbog takva stava Šimić je pao i pod udar kritike onih koji su njegovali uredan melodiozan stih, rimu i stope. Takav mehanički ritam u stihu, kaže, nema ekspresije, nema umjetničkoga stvaralačkog daha. Cilj mu je bio stvoriti novu umjetnost u Hrvata.

Zašto ekspresionizam? U vrijeme opiranja prema uniformnosti u književnosti koju su do tada njegovali pjesnici u Hrvatskoj, Šimićevo je nastojanje išlo prema pokušaju da u poeziji pride rušenju ograda pjesničkomu duhu i prosvjeduje protiv tradicionalizma u kulturi koja je, po njegovu mišljenju, postala nevrijedna i zabludjela. Tražeći zbiljnost u sebi, pa i izvan sebe u vlastitu izrazu, suvremenici su u Šimiću prepoznali utjecaj ekspresionizma, umjetničkoga i književnoga pokreta s početka 20. stoljeća. Tendencija ovoga pokreta bila je izražavanje čiste duševnosti, naglašavajući izraz kao vrlo važno sredstvo za odraz duševne zbilje. Suprotstavljao se klasičnomu pjesničkom pričanju događaja jer se takvim postupkom ekspresija unutarnjosti duše pjesnika nije mogla potpuno sliti u riječ. Na taj se način sav svijet u sebi i oko sebe pretvara u jedan jezik poezije. Brojni kritičari njegova vremena smatrali su ga predstavnikom ekspresionizma kod nas, Šimić je, međutim, to pobijao u svojim listovima *Jurišu* i *Vijavici* govoreći kako za njega ekspresionizam nije nikakav ideal niti se smatra njegovim predstavnikom. Ekspresionizam je za njega samo jedan od -izama koji su zabluda za promatranje čiste umjetnosti. Njemu je stalo samo do djela i do sebe samoga kao djelatelja koji je radio po svomu duševnom nagonu. Poeziju je, dakle, shvaćao kao nutarnji, osobni govor pjesnika koji može i ne mora biti podložan jezičnoj disciplini.

Zbog činjenice da ne podržava ni rečenične znakove, koje je smatrao *običnom konvencionalnošću* odnosno željom recenzenata da nađu točku i zarez ondje gdje su ih navikli naći, potpuno ih je odbacivao kao nepotreb-

ne. Od napadača se branio time što je inzistirao na neophodnoj promjeni učenja o rečeničnim znakovima u školama jer one zakone o interpunkcijama koje je on naučio, morao je odbaciti ne zato što mu nisu služili već su ga sputavali. *Što sam dakle počinio?* branio se Šimić, tã [...] *svetogrđe interpunkcije. Zločin protiv miru i redu zarezã*⁶. Te jezične stavove primjenjivao je u svojim pjesmama napisanim u razdoblju od 1917. do 1919. godine, pišući slobodnim stihom (suvremenici su to nazivali *ekspresionističkim anarhizmom!*) u kojima je izostavljao gramatičke uredbe i interpunkcijske oznake s ciljem postizanja intenziteta doživljaja stečena iskustvom.

Bez obzira na dotadašnju poeziju, Šimić je u svojoj pjesničkoj predodžbi izgradio vlastiti individualni izraz koji nije ostao vrijedan samo za književnost njegova doba nego i općenito za pjesnički izraz u Hrvata. Taj tadašnji poetski modernizam proizišao je iz njegova individualnoga obrata u shvaćanju poezije.

Ovaj modernistički Šimićev obrat u poeziji imao je odjeka gotovo kod svih mlađih pjesnika njegova doba. U pjesničkim se krugovima počeo napuštati tradicionalni pogled na poeziju i na stih općenito. Sloboda pjesničke imaginacije nije uvjetovala samo slobodu stiha, po čemu on zapravo i jest vrijedan, već da među riječima, tj. u novome poetskom jeziku stvori strogi red kojim daje točan poetski smisao. Tada, u svrhu stvaranja, moraju otpasti sve one jezične discipline koje nastoje sputati fenomen stvaralaštva u koji su utkane mnogostruke komponente izražavanja unutarnjega i vanjskoga svijeta. Tendencija oslobođenja unutarnjih i vanjskih granica daje umjetnički i životni smisao svijeta koji je u poeziji uzet kao motiv. Drugim riječima, treba odbaciti dekorativnost i otmjenost, uljepšavanje stvarnosti, vezanu rimu, a stih dovesti do potpune zbijenosti smisla odabirući adekvatnu riječ. Zalagao se za modernu pjesničku tehniku kao odgovor civilizaciji života, psihologiji i čovjekovu ponašanju. Nesporno je kako je postao najistaknutiji hrvatski pjesnik modernizma, zaslužan za popularizaciju slobodnoga stiha. Na taj je način započeo budućnost moderne poezije u Hrvata koja je temeljena na jeziku kao jezgri imaginacije.

Zanimljivo je promatrati pjesmu tiskanu u *Vijencu* kakva se do tada nije uspijevala napisati, a da nije bila natrunjena slabim poetiziranim rječnikom.

GRAD

(Gospodinu Aleksandru Odiću)

Vječno neki Grad
kroz moj život
vječno tramvaj koji pjeva

⁶ A. B. Šimić, *Filozofija o riječi*, Znanje, Sabrana djela, knj. III, Zagreb, 1960.

*mjesto ševa
vječno šumor jednog kamenoga tijela*

*Život Grada!
I moj život atom Gradova života!*

*Pad tamnih časova povrh Grada!
Nad glavom mu prolaze oluje
pune mrtvih stvari
i krikova mračno pomorene djece
kroz ulice noći pune zločinaca!
Užasnite
moje oči bježe
pune odbljesa oluje što bjesni
Opet
uho čuje iza sebe Grad ko ubicu
On je za mnom
sa mnom
vječno
I u moje misli pada
crn i velik kao Smrt*

U ovoj pjesmi vidimo kratke rečenice civilizirana žargona. Grad u poeziji, eto, može i pjevati umjesto ševa, a neboder bolje od ptica. Šimić ovdje razmišlja o ljepoti na tlu svagdašnjega doživljaja, pa iz svoje duše projicira slike i opise slikovitim izrazima koje nam moraju sugerirati dojam njegova doživljaja. Zato i kamen od kojega je sazdan neki grad dobiva poetičnost isto kao i neko cvrkutanje u šumi ili miris u nekome perivoju. Imaginacija njegovih izraza oživljava ono što je u sebi mrtvo.

HERCEGOVINA

Ja koracam livadama plav od sutona

*Na rubu livada je kuća parnog mlina
Iz daljine
to je krvlju namrljana uglasta i gruba
slikarija na nebu*

*I što god bliže stižem, sve glasnije viču
nebrojene užarene opeke
Ko ne zna, mislio bi da seljaci slave kakvu slavu*

*Ispod brežuljaka crni vlak se vuče
odmjereno udara
i vrišti
svoj dolaz još dalekoj nevidljivoj stanici*

Noć i ja na brdu

*Poda mnom načas izrone iz mraka
kuće stabla dvorišta i njive
I opet utonu u mraku
ko u svijesti*

*Iz tame u me gleda nekoliko svijetlih bijelih prozora
ko nekoliko bijelih svećanih časova
iz crnog života ljudi.*

Karakteristike ove pjesme slične su pjesmi *Grad*. Šimić oživljava crvene opeke parnoga mlina, on ih čuje kako nešto *viču* i što im se bliže približava, opeke su crvenije, ali njemu je kao da time viču još glasnije. Crni vlak *vrišti*, kuće pogledom s brda lelujaju čas u svjetlu, čas u tami. Te su slike nastale prvim podražajem percepcije viđenoga. Vidljivost u njegovu pjesničkom jeziku dobiva kvalitetu čujnoga, svjetlosnog, začaranog, pokretnog.

Njegovo ga je osjećanje nagnalo da stvorenim slikovitim izrazima iskoristi sve u jeziku do posljednjega smisla, makar bio i iznenađujuć. Iza ove predodžbe od riječi krije se umjetnikovo sjećanje koje je postalo osjećanje. *On unosi u borbu za umjetnički izraz sva dopuštena sredstva, a daje mu naime da iznese ono što osjeća i to na jedan zbijeni način*, pisao je Antun Barac. Pjesma *Hercegovina* spada u pjesme *preobraženja* u kojima je pjesnik usredotočen na jezik. Cjelovitost ovih pjesama je u svakoj pojedinoj riječi kod kojih vanjština odgovara unutarnjim slikama. Metaforičnost je toliko jednostavna, a toliko jaka da može živjeti sama od sebe. Ona stoji u kontekstu, a ne zahtijeva ga, kao npr. pjesma *Mati*:

MATI

*Ja uđem u samoću svoje majke:
nijemi goli hram*

*U hramu gori besprekidno crveno i tiho srce ljubavi
Njenom oku stoji ispred mog života
neprozirna zavjesa od mraka*

*U moju prošlost njezin pogled ne ulazi dublje
od njene noge kojom prvi korak stupi
u tamu noćne šume*

*Za pjesmu moje ljubavi ona nema uho
Na odmetnutom sinu samo leže
dva pogleda teškog prijekora*

*Ja gledam njeno nijemo ladno bezutješno lice:
Davna, vječna pramajka
iskrsnula iz dubljina vremena
Idem*

*Dva lica ćute tvrda kamena
Dodir ruku na kućnomu pragu
Moja majka povraća se u svoju samoću:
nijemi goli hram*

Naboj emocija otkrivaju pjesnikovu i majčinu samoću, kroz cijelu se pjesmu osjeća kako slabašni ljudski stroj guta osjeća dok pjesnik stvara novi doživljaj.

PLES

*Ples.
Gola tijela radost plešu
Oči piju žuta sunca
Bog se smije
Srca lebde
Gola tijela sjetu plešu
Ure jedva miču vrijeme
Čaše ćute
Cvijeća venu
Ruke klonu
Ruke mru u teškom ritmu
Gola tijela očaj plešu
Noć zelene zvijezde sipa
Oči gasnu
Kose kriče
Ure kaplju
U oknima jutro puca
Snovi pršte rasiplju se
Gola tijela užas plešu.*

Simboličnu viziju svijeta dočarava rasplesanost riječi nastala od osjećaja radosti, umora, očaja, užasa. Kada plesač pleše, u očaju *kose kriče*, dakle, vidimo njegovu razbarušenu kosu. Kose ne mogu kričati, a ipak je vidljivost jednoga duševnog stanja očaja očita. Tu je pjesnik akustičnošću uspio dočarati vidljivo. Ovo *muziciranje* kose tako je blizu biti jezika kojim se inače izražava i svijet, da jezik postaje stjecište gdje se susreću sva osjetila. Prelijevanje osobnoga doživljaja stvarnosti u riječi preko slike koja je nama blizu uspijeva nekonvencionalnim dovođenjem riječi u kombinaciju s istim doživljajem. U ovoj pjesmi riječ mu je slika smisla. Metafore nisu stvorene kako bi čitatelj iz njih izvlačio zaključke ili dočaravao njihov izvor, nego da predočavaju zbilju, čine s ostalim nemetaforičkim izrazima izražajnost zbiljskoga života. Stihovi: *u oknima jutro puca / snovi pršte rasiplju se*. Snovi su dakle, propali, nije ostalo ništa doli užasa. Taj užas doživljavamo riječima *puca i pršti*, time što je koncentracija na glas *c* koji se odmah raspršuje u glas *š*. Opet akustičnošću, sada čak niti riječi nego samo pojedinim glasovima, stvara se u nama cjelovita predodžba pjesnikove vizije nečega propala do sama užasa. Takav razvoj misli u samome pjesniku osamostaljuje nezavisan pjesnički jezik.

Šimić nam je otvorio vrata budućnosti ekspresionističke poezije i moderne umjetnosti općenito. U nju smo dospjeli pomicanjem stvarnosti u vlastito unutrašnje gledanje svijeta oko sebe. Izrazu smo priredili prijestolje za oblikovanje svojih doživljaja. Netko više, netko manje. Šimić nas zbog budućnosti opominje:

OPOMENA

*Čovječe pazi
da ne ideš malen
ispod zvijezda!*

*Pusti
da cijelog tebe prođe
blaga svjetlost zvijezda!*

*Da ni za čim ne žališ
kad se budeš zadnjim pogledima
rastajo od zvijezda!*

*Na svom koncu
mjesto u prah
prijedi sav u zvijezde!*

KRATAK ŽIVOTOPIS

A. B. Šimić rođen je u Drinovcima u Hercegovini 18. studenoga 1898. g. Školu je započeo u Širokom Brijegu i nastavio u Mostaru. Nakon gimnazije se počinje baviti književnošću i odlazi u Zagreb. U svibnju 1924. g., nakon što je objavio svoja tri značajna lista: *Vijavica* 1917., *Juriš* 1919. i *Književnik* 1924., obolio je i 2. 5. 1925. umire u Zagrebu.

TEMA DVOBROJA: Antun Pavešković

Antun Pavešković

Pravilo igre – nekoliko glosa o Višnji Starešini

Seizmika laži

Kada bi čovjek mogao definirati što je realnost, imao bi pravo reći da živimo nadrealna vremena. Kada bi se obratio drevnim proročkim tekstovima, našao bi u našoj svagdašnjici pouzdane znakove posljednjih vremena. Kada bi želio tjeskobu uobličiti nekom stilskom figurom, napisao bi da smo u vremenu nevremena. Svijetom hara smrtonosni virus, prijetite nam potresi, milijuni ljudi bježe pred ratovima i neimaštinom. Spram prirode smo nemoćni, uz jednu jedinu utjehu – da nismo sami probudili njezinu zlokobnu ćud, mada bi se i o tome dalo... Uvijek se, naime, možemo uteći nekoj teoriji zavjere ili religijskomu objašnjenju nedaća: virus možda i nije stigao prirodnim putem, nego je proizvod ljudskih ruku ili nepažnje, trešnje su možda kazna ili opomena za naše opačine, dok su izbjeglice i izvan urotničkih scenarija naprosto prvenstveno žrtve, no i posljedica ljudskoga djelovanja. Koje god od ponuđenih tumačenja odabrali, istodobno priznajemo našu nemoć, ali i potrebu da se, zlu usprkos, ne posustane. Nemoćni tjelesno, nijemi pred svijetom koji je i sâm zanijemio pred vlastitom strahotom, utječemo se duhu i u tome nakaradnom svijetu kojemu je preostalo još samo sebe cijeniti važnim. Ne pristajući priznati mu važnost, odabiremo jedino što nam preostaje: „prihvatiti svijet kao cjelinu i učiniti ga predmetom naše igre; napraviti od njega našu igračku“ (M. Kundera, *Besmrtnost*). No svijet nipošto nije bezopasna, još manje neozbiljna igračka. U točki u kojoj se opire našoj igri, a to je najlastito njegova definicija sebe sama, još uvijek može itekako biti opasan. Što manje važan, to rigidniji u nastojanju vlastitu važnost poduprijeti dogmom.

Pritom nam je uzeti u obzir bitnu razliku dviju perspektiva, razliku u uzrocima više nego u posljedicama. Uzroci prirodnih pošasti su izvan i iznad nas, oni društvenih katastrofa, ako i iznad, nisu izvan nas. Ipak,

na djelu je, ustrajno i neprekidno, perfidna operacija ukidanja spomenute razlike u perspektivama. Netko nas odnekud nekako pokušava uvjeriti da smo nemoćni spram socijalnih potresa, jednako koliko i spram prirodnih seizmičkih aktivnosti. Kada se zemlja pod vama pokrene, tu činjenicu nijekati ne možete. I sada – javlja se onaj nevidljivi vražićak zvan Detalj, majstor iluzije, koji s nama igra „igru luđaka“: on nas ništa unaprijed ne uvjerava eksplicitno, ali u savršenoj ulozi policije savjesti i kriterija normalnosti, do stigmatizacije se čudi i najmanjemu pokušaju da se njegovi argumenti ospore jer njegova je igra tako postavljena da ih ne samo nije moguće nego ih se čak ne može, štoviše, i ne smije osporavati. „Zemlja se pod vama otvorila, kako to ne vidite, ta vi ste ili opasan trovač psihičkog zdravlja ljudi ili ste i sâm psihički bolesnik, a možda, dapače, vjerojatno ste i jedno i drugo“, njegov je krunski argument.

Da, zemlja se zaista otvorila, u ovome slučaju ne ona fizička, nego ona u kojoj obitavamo kao ljudska, duhovna bića, ona zemlja koja je jamčila univerzum smisla i kojom smo koračali vjerujući u čvrstoću njezinih temelja. I dok je prirodnoznanstvena seizmologija hladna, objektivna i neumoljivo trezvena, seizmologija ljudskih duša, pak, niti je hladna, niti objektivna, niti trezvena i baš se zato, u izočnosti svega navedenoga, tako grčevito bori prikazati vrijednosno neutralnom, istinosno objektivnom, logički neosporivom. One površnije, daleko od epicentra događanja, nezainteresirane i nemotivirane upuštati se u dublja promišljanja, čvrstoća dogme lako uvjeri. Zašto razmišljati kada je lakše povjerovati. Ipak, uvijek se nađe netko dovoljno mudar posumnjati i dovoljno hrabar svoju sumnju obznaniti, pa makar osvojio status neprijatelja naroda.

Takav je neprijatelj naroda u Hrvatskoj, gdje je daleko više lažnih prijatelja i istinskih lijenčina uma, jedna skromna, ni po čemu robusna, možda i preponizna žena. Nakon kataklizmi koje su nas posljednjih desetljeća zadesile, kada se tlo logike, kako se čini, konačno sleglo, ona se usuđuje propitati što se stvarno dogodilo ispod površine. Usuđuje se izvagati protokole mudraca, pravorijeke navodne pravde i vjerodostojnost zidara koji nam grade naizgled siguran dom. Kao i obično, protokoli mudraca pokazuju se lažnima, pravorijeci eonima daleko od istinske pravde i pravednosti, a zidari pseudozanatlije bez elementarna poznavanja svoje meštrije. Ta žena, obdarena drskošću bistra djeteta i bremenitim iskustvom starih ljudi, subverzivnija od dobro financiranih festivala pomodne subverzivnosti, spremna izazvati moćnike i ne klonuti pred jakima, je Višnja Starešina.

Višnja Starešina je čudan auktor. Ne po sebi i ne za sebe, nego po recepciji koju njezin opus doživljava. Zaobići ju se ne može. Prešutjeti još manje. Zaboraviti je nemoguće. Ipak, i zaobilaženje i prešućivanje i zaborav uporno se iskušavaju na njezinu imenu. Zaludu! Njezine prvoklasne raščlambe proteklih desetljeća spadaju među najlucidnije prikaze i ocjene novije hrvatske povijesti. Službeni podatci na društvenim mrežama tipično

su šturi. „Godine 1983. diplomirala je politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

Od 1984. do 2004. godine radila je kao novinarka i urednica u *Večernjem listu*. U vrijeme rata u Hrvatskoj i BiH kao diplomatska dopisnica *Večernjeg lista* pratila je međunarodne mirovne pregovore za bivšu Jugoslaviju, od 1994. do 1997. stalna je dopisnica *Večernjeg lista* pri UN-u u Ženevi, gdje je tada sjedište međunarodne mirovne konferencije za bivšu Jugoslaviju. Od 1996. do 2002. posebna je izvijestiteljica *Večernjeg lista* iz Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) u Haagu.

Od 2004. do 2012. djeluje kao samostalna novinarka, piše redovite političke kolumne za poslovni tjednik *Lider*, bavi se publicističkim radom i filmskom dokumentaristikom. Godine 2012. počinje raditi u tek osnovanom Uredu za pronalaženje, obilježavanje i održavanje grobova žrtava komunističkih zločina nakon Drugog svjetskog rata. Područja posebnog profesionalnog interesa su joj međunarodna politika, sigurnosna politika, međunarodni kazneni sudovi, ratni zločini.“¹

Seizmografi ljudskih duša žele nas uvjeriti da je istina usuprotna našem viđenju, da braniti se zapravo znači napadati, da je zlostavljač isto što i zlostavljeni, te da je agresija ustvari obrana. Spretni u mijenjanju ruha, tjeraju nas prepoznati se u liku naivna seljaka iz Kafkine parabole koji uporno ne shvaća da zakon postoji kako se do njega ne bi moglo. Starešina ne vjeruje vratarima pravde i dizajnerima istine. Pokazao je to i njezin zadnji veliki projekt. U Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu održana je 8. veljače ove čudne i opasne 2020. godine premijera njezina dokumentarca *Kardinal i njegova savjest*. Riječ je, naravno, o Alojziju Stepincu. Nije učinio dovoljno, govore neki. „Onaj tko spasi jednoga čovjeka, spasio je čitav svijet“, podsjećaju nas drugi na jednostavnu istinu, ali u ovome slučaju i opomenu jer Stepinac nije spasio tek jednoga čovjeka. Ipak, sudi mu se, točnije govoreći sudi ga se i dan današnji, kao da nije bilo dovoljno ono suđenje pred komunističkim sudom netom poslije svjetskoga rata. *Post festum* sude mu ljudi koji su svih 45 godina znali koliko je učinio. Ali šutjelo se jer su na vlasti bili oni koji su kardinala optužili, pa nije bilo uputno podsjećati ih na vlastitu povijesnu ulogu. Svoj oportunizam nije teško pravdati tovarajući na pleća mrtva čovjeka krivnju za ono što nije mogao učiniti, istodobno relativizirajući ono što je učinio. To je, zapravo, krivnja upravo onih koji su uistinu učinili premalo, odnosno učinili previše, nipošto dobroga. Stepinčev glas preglasan je za savjest modernih cenzora istine i zato ga treba nadglasati, pa ako je podobno u tu svrhu notornoga huškača prozvati velikim patrijarhom, ni to ne će biti naodmet!

Stepinac, infiltracija muslimanskih ekstremista, Siniša Glavašević, komunistička represija nad Hrvatima, teme su dokumentarnih filmova

¹ https://hr.wikipedia.org/wiki/Višnja_Starešina, pregledano 9. travnja 2020.

Višnje Starešine, no ono što ju svrstava u središnja imena naše javne scene danas jest troknjižje koje nadrašta prosječan publicistički diskurs:

Vježbe u laboratoriju Balkan. *Rat i mirovni proces 1991-1995.* Avid media / Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2018. (Drugo, prošireno i nadopunjeno izdanje; prvo izdanje: Naklada Ljevak, 2004.)

Haaška formula. *Pioniri međunarodne pravde.* Avid media / Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2018. (Drugo, dopunjeno izdanje; prvo izdanje Stih, 2005.)

Hrvati pod KOS-ovim krilom. *Završni račun Haaškog suda.* Avid media / Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2018.

Temeljito argumentiranim izlaganjem, historiografskom preciznosti, sposobnošću plastičnoga opisa navlastita napetim akcijskim romanima, uvjerljivošću portretiranja likova koji ostaju povijesni, ali istodobno nadrastaju privatnu osobnost i izrastaju u junake velikih saga, stilom dostojnim najprofinjenijega književnog sloga Starešina u svojoj trilogiji uspijeva dokazati da skoro ništa nije onako kako je medijski prikazano, da je sudski pravorijek uglavnom sudska farsa, da je međunarodna pravda međunarodna manipulacija, da je hrvatska država ne-država, dakle, još jedna laž, da su pravi igrači ostali nedostupni i da još uvijek izravno i posredno djeluju iza kulisa, likom i djelom nedostupni javnosti. Proživjeli smo kataklizmu, ali njene silnice nisu uopće konfigurirane onako kako su ih naknadno iscrtali seizmografi javne svijesti. Arhitekta laži Starešina uporno izaziva, ne dajući pritom istini odustati od sebe same.

Kako je sve počelo (i zašto) iliti Igre bez granica

„Prvo izdanje »Vježbi u laboratoriju Balkan« napisala sam 2004. godine. Motiv je bio oteti zaboravu međunarodni mirovni proces za Hrvatsku i BiH i međunarodnu politiku prema raspadu bivše Jugoslavije. U Hrvatskoj je to bilo vrijeme posvemašnje banalizacije procesa nastajanja, međunarodnog priznanja, diplomatske i vojne obrane hrvatske države, te vrijeme pojednostavnjenih i manipulativnih interpretacija rata i međunarodnoga mirovnog procesa za Bosnu i Hercegovinu. Razlog je dijelom bio u politici namjerna zaborava i promicanju neojugoslavenskoga regionalnog pristupa, koja je poslije 2000. dominirala hrvatskom političkom scenom, a poticali su je glavni međunarodni akteri. Drugi je razlog bio nedostatak informacija, obično neznanje.

[...]

Najvažniji mi je cilj bio pokazati kako je izgledao i djelovao taj međunarodni mirovni proces, upozoriti na njegove aktere, njihove uloge, motive

djelovanja i različite političke interese i ciljeve. A proces koji se skrivao iza floskula o mirovnim naporima međunarodne zajednice bio je iznimno kompleksan, politički određen interesima pojedinih država i još je nedovoljno i nepotpuno istražen i rasvijetljen.

U impresivno zdanje Palače naroda ušla sam prvi put na početku 1993., u jeku rata u BiH, najprije kao posebna izvjestiteljica, a potom i kao stalna dopisnica. Ušla sam bez iskustva u praćenju međunarodne politike, s naivnim iluzijama i vjerom u dobrohotnost neke imaginarne međunarodne zajednice koja čini sve kako bi zaustavila rat. Pet godina poslije iz nje sam izišla s uvidima u istinsku hipokriziju UN-ova sustava i spoznajom koliko je međunarodna politika rezultanta odnosa snaga najmoćnijih država i njihovih političkih interesa te koliko su priče o međunarodnoj zajednici samo privlačna i varava stilska figura. Za mene je to bila jedinstvena profesionalna škola i jedinstvena povlastica.

[...]

Zbog novih spoznaja, ovo drugo izdanje »Vježbi u laboratoriju Balkan« znatno je izmijenjeno u odnosu prema prvom. Uz izmjene i rekonstrukciju starog, knjiga sadržava i više od stotinu stranica posve novog teksta. Motiv je ponovno aktualan: podsjetiti se i naučiti nešto iz prethodnog procesa. Jer na Balkanu se ponovno dijele karte. Novi krug vježbi u laboratoriju Balkan opet je pred nama.²

Navedeni argumenti logično su opravdanje, ali privlačnost Starešininu tekstu osigurava idiolekt u kojemu se spaja povijesno objektivni govor s tjelesnosti individualnoga ljudskog rakursa. Psihološku uvjerljivost jamči joj ironija, izrazita darovitost za psihološko portretiranje i suživljenost s običnim čovjekom koja, međutim, ni na tren ne iskušava napast sentimentalizma. Strukturirana s elementima romanesknoga, njezina priča, osim što je izuzetne dokumentarističke vrijednosti, ispričana je stilom vrhunske kriminalističke i avanturističke proze. Potrebna je iskonska nadarenost da se svijet pretvori u predmet igre, nipošto naivne, ponajmanje bezopasne, tragično sarkastične:

„Klasična je poruka EZ-a bila: podržavamo integritet SFRJ, protivimo se nametanju rješenja silom i pozivamo na dijalog o novom ustavnom rješenju. Uz to, vrlo europski, nudili su financijsku pomoć za ekonomske reforme saveznom premijeru Markoviću – osigura li miran rasplet. Kao da nude novac za nove cipele pacijentu s metastazama. Jer, u novim će cipelama lakše hodati. Jedna od takvih ponuda emisara EZ-a pristigla je baš u vrijeme kada su na trojnom sastanku srpski predsjednik Slobodan Milošević, predsjednik saveznog Predsjedništva SFRJ Borisav Jović i savezni, dakle

² Višnja Starešina, »Riječ autorice«, u: *Vježbe u laboratoriju Balkan*, Zagreb, 2018., 13–17.

Markovićev ministar obrane i načelnik Glavnoga štaba JNA general Veljko Kadijević, vrlo živo raspravljali kako izvesti vojni udar, koji je podrazumijevao i uhićenje saveznog premijera Markovića. Dakle, Kadijevićeva šefa. O tome je u svojim sjećanjima *Posljednji dani SFRJ* Borisav Jović napisao: »Kadijevićev je plan kombiniranim političkim i vojnim mjerama srušiti vlast, najprije u Hrvatskoj, Sloveniji, u kojima bi prva varijanta mogla biti vojna uprava, a potom formiranje institucija od nekompromitiranih ličnosti« (B. Jović, *Posljednji dani SFRJ*, str. 276–278.).

EZ je znao kakvu bi Jugoslaviju želio – mirnu federalnu državu, koja će razvijati demokratske standarde i tržišno gospodarstvo, pa nije dopuštao da činjenice pokvare njegovu viziju. To odbijanje EZ-a da se suoči sa stvarnošću bilo je donekle razumljivo. Ono što se događalo u bivšoj Jugoslaviji bilo je posve suprotno od onoga čemu je težila tadašnja stara Europa. I bilo je uznemiravajuće. Europa se ujedinjavala, bivša se Jugoslavija raspadala. Europa je relativizirala nacionalno kao samorazumljivu kategoriju koja pripada prošlosti. U bivšoj Jugoslaviji uoči i poslije kraha komunizma počelo je razdoblje snažnih nacionalnih pokreta – od Srbije, Hrvatske i Slovenije do BiH i Makedonije, pokreta kakve je stara Europa već bila zaboravila. EZ je težio brisanju granica između država čineći ih što manje vidljivima. U bivšoj Jugoslaviji utvrđivale su se nove državne granice koje će biti vidljive. EZ je počivao na dogovoru i odlučivanju konsenzusom. U bivšoj Jugoslaviji – uz uznapredovali velikosrpski projekt pod vodstvom Slobodana Miloševića – bilo kakav dogovor postao je nemoguć.³

U glavnim ulogama

Uvjerljiva mizanscena traži uvjerljive likove, a pritom je u konkretnoj situaciji auktor u nemalu problemu – kako uvjerljivo karakterizirati s obzirom na povijesni kontekst nimalo uvjerljive spodobе. I u toj se igri Starešina iskazala superiornim igračem. Smješta ih u melodramatski žanr adekvatna naslova *Likovi mirovne sapunice*. Evo njezina opisa zamjenika Cyrusa Vancea: „H. Okun je bio majstor kuloara s istinskim darom Šeherezade. Intimistički bi po hodnicima tapšao diplomate i novinare da bi im u povjerenju otkrio kakvu tajnu. Nju su, u pravilu, čuli ili pročitati u novinama barem nekoliko dana prije. Mogao je pričati o bilo čemu, beskonačno dugo, i u svakoj je priči nalazio zametak nove. Znao je ruski jer je kao diplomat bio specijaliziran za Rusiju i Istočni blok. Ali bio je uvjeren da samim tim govori i sve jezike bivše Jugoslavije, što ni približno nije odgovaralo istini. No mogao je razumjeti kada bi ga sugovornici iz bivše Jugoslavije počastili kakvom uvredom ili psovkom, što se znalo dogoditi kada bi pregovaračka razina s druge strane bila niža, a ekipa veća.

³ Op. cit., 33–34.

I Okun je imao posebna imena za pregovaračke partnere kada ga oni ne bi čuli, barem za glavne likove. Tako je zapovjednika vojske bosanskih Srba Ratka Mladića nazivao Jungman, njegova političkog šefa Karadžića – Blackman, Miloševića – Dearman, a Tuđmana – Strangeman. Već ga je to što ih je nazivao izmišljenim imenima iznimno zabavljao i to je dijelio sa svima, pa i s novinarima. A mi, dopisnici s mirovnih pregovora, nadjenuli smo H. Okunu konspirativno ime – Sweety. Dogodilo se to spontano, na jednome primanju koje je organizirala američka misija u Ženevi. Po svome običaju, Okun se odmah pridružio novinarima i zabavljao nas satima svojim stvarnim, prilagođenim, a možda i izmišljenim diplomatskim i špijunskim pričama. Već su se svi uzvanici razišli, a on je, baš kao Šeherezada, imao uvijek novu priču. Njegova živopisna supruga, koju je predstavljao kao najpametniju i najljepšu ženu u cijeloj CIA-i, uzaludno ga je pokušala izvesti, odlijepiti od novinara. Uporno je dozivala: »But sweety, our car is waiting for us! But sweety...« A poslije poslušnog »I am coming, sweety«, veleposlanik Okun već bi započinjao novu priču. Nama je to njihovo oslovljavanje u relativno službenim prigodama bilo tako zabavno da smo ga nastavili zvati – Sweety.

[...]

Čudan dvojac Vance – Okun zapravo se odlično upotpunjavao. Umirovljeni američki specijalist za Rusiju, prerušen u kauboja, i decentni gospodin – pravnik pred mirovinom s Wall Streeta, bili su prava slika tadašnje američke politike prema krizi u Jugoslaviji. Oni zapravo nisu bili dio te priče, tog mirovnog procesa službenog naziva Međunarodna konferencija o bivšoj Jugoslaviji. Jer, Amerika nije bila aktivni dio te priče.

U trenutku kada su se SAD počele aktivno uključivati u mirovni proces, negdje sredinom 1993. godine, C. Vance i H. Okun nisu više bili mirovni posrednici.⁴

Vjerojatno ni jedan biograf ne će uspjeti u svega nekoliko riječi kazati baš sve bitno o jednome protagonistu onako kako je to maestralno poantirala Starešina: „Lord David Owen došao je na mjesto supredsjedatelja Međunarodne konferencije s reputacijom šarmanтна, publicitetu iznimno sklona političara, trenutačno bez angažmana. Nekoć je bio na glasu kao najzgodniji šef britanske diplomacije. Nastojao je ostaviti dojam da to vrijeme još traje. U nepune tri godine mirovnog posredovanja stekao je atribute lašca, zlotvora i kralja manipulacije. Zbog svoje sklonosti spletkama i manipulacijama bivao je to omraženiji što je njegova mirovna misija odmicala.“⁵

⁴ Op. cit., 175–177.

⁵ Op. cit. 170.

Naravno, u nastavku postaje razvidna lordova osobita i neskrivena naklonost spram Slobodana Miloševića i Mire Marković, odnosno spram srpske strane. No karakterizacija Višnje Starešine objektivna je, kirurški precizna i izražajno upečatljiva: „Malo tko je volio lorda Owena, ali svi su mu morali priznati britkost, intelektualnu superiornost i kreativnost, osobito kad je bila riječ o spletkama. Nije bilo pitanja od kojeg bi mogao osjećati nelagodu i ostati bez odgovora, uvijek je imao inicijativu i bio korak ispred. Bio je elokventan, ubojito ciničan, nije mu se mogao poreći šarm i bio je tako ledeno proračunat. Otvoreno beskrupulozan – sa smiješkom. No kada je želio ostaviti dojam, umio je biti i izuzetno šarmantan. Nije se uopće trudio da ga svi vole, nastojao je biti iznad svih. Kada je bio u usponu, imao je nepogrešiv osjećaj za priliku, za trenutak. No zaslijepljen vlastitim manipulacijskim moćima, nije znao prepoznati jedino trenutak kada treba stati.“⁶

A onda, preokret, naravno, ne bez skrivenih namjera jer „kada ga je EZ imenovao svojim predstavnikom u Međunarodnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji, lord Owen nije se zauzimao za promjenu republičkih granica. [...] Poslije otkrivanja srpskih logora, a uoči Londonske konferencije, David Owen, iskrsnuvši niotkud, iznenada je postao jedan od najglasnijih kritičara međunarodne pasivnosti u britanskim medijima. Govorio je uvjerljivo i odlučno ono što je europska politička javnost željela čuti. To je vjerojatno pomoglo da se posustala Europska zajednica uspije složiti s time da ga imenuje svojim predstavnikom u Međunarodnoj konferenciji za bivšu Jugoslaviju. Velika Britanija još je jednom uspjela nametnuti svojega kandidata izvukavši iz zaborava tada besposlena Owena i nametnuvši ga kao obećavajućeg i autentičnog mirovnog posrednika. EZ je progutao još jedan britanski prijedlog kao rješenje jer boljega nije imao. Koji je lord Owen zapravo bio pravi? Onaj koji je u ljeto 1992. godine zagovarao bombardiranje Karadžićevih snaga ili onaj koji je poslije pred kamerama ugodno ćaskao s doktorom Karadžićem na terasi zborničkog *restauranta* u vrijeme srpske ofenzive i brutalna etničkog čišćenja Muslimana iz enklava oko rijeke Drine i javno podupirao Miloševićeva stajališta o rješenju jugoslavenskog pitanja promjenom državnih granica?“⁷

Ipak, možda je najsazetije, nipošto manje efektno, prikazan jedan drugi glumac međunarodne saponice: „T. Stoltenberg je pripadao onoj skupini međunarodnih diplomata okupljenih oko mirovnih pregovora o bivšoj Jugoslaviji koji bi se, bez pogrdna prizvuka, mogli nazvati zapadnjačkom čevap-diplomacijom. Proveli su nekada u karijeri mandat ili dva u Beogradu, znali su jezik, lijepo su se provodili među beogradskim prijateljima, imali su tajnice i kućne pomoćnice koje im je našla jugoslavenska komu-

⁶ Ibid.

⁷ Op. cit. 171–172.

nistička tajna policija, upili su priču o idiličnoj Jugoslaviji smatrajući kako su republičke granice samo formalnost iz atlasa i u nevjerici su gledali: što se događa s tako divnom i idiličnom zemljom.“⁸

Ulomci, od mnogih koje smo mogli citirati, pokazuju kako na majstorski način integrirati psihološki profil i „studiju slučaja“ u paradigmu. Naravno, lako je znati da u umjetničkome i životnome *thrilleru* ništa nije onako kako se čini, ali samo vrhunski redatelji i scenaristi znaju to pokazati onako kako su u knjizi ocrtni glavni protagonisti. Alija Izetbegović u ovoj je farsi razotkriven kao još jedan od blefera s tajnim asom u rukavu. Naizgled dobroćudan djedica, on se nikada nije odrekao islamističkih ciljeva iz ranoga razdoblja svoga života. U množini jezgrovitih, iznimno uspješnih portreta sudionika zbivanja, Franjo Tuđman ogledan je primjer auktoričine sposobnosti savršena ocrtavanja psihograma, ali i nesretna iznimka – jedini koji nije znao prikrivati adute, ako ih je uopće i imao. Ne podcjenjujući njegovu ulogu ni njega kao osobu, ona ga kratkim opaskama uspijeva dočarati bolje od bezbrojnih adoracija ili tekstova zatrovanih apriornom mržnjom. Sve što se o Tuđmanu dobro i loše može reći stalo je u britku ocjenu: „Loš u taktici, a upravo katastrofalan u prezentaciji svoje politike, Tuđman je ipak imao jasnu ideju o tome što želi – hrvatsku državu. I instinkt – više nego plan i spoznaju – kako to postići.“ Jer, za razliku od Miloševića iza kojega je stajao dobro organiziran državni aparat, „Franjo Tuđman bio je i strateg projekta hrvatske države i njegov politički vođa i organizator.“⁹

Remek-djelo žanrovski kompleksna portretiranja svakako je oris Slobodana Miloševića, u vrijeme mirovnih pregovora istinskoga gospodara rata i mira. „Nije kontrolirao samo stanje na terenu već su i njegovi javni nastupi bili iznimno minimalistički i potpuno kontrolirani. Bez riječi i geste viška.

U rijetkim javnim istupima [...] svaka je njegova izjava bila odmjerena i u svakoj bi rečenici barem jednom spomenuo mir. Nije se mogla zapaziti bilo kakva emocija na njegovu licu. Bilo je kao maska, s uvijek istim osmi-jehom, čudesno bez ijedne bore, iako je bio u zrelih pedesetim godinama. Jedino, kao da su mu oči s vremenom postajale sve manje. [...]

Miloševića se najmanje vidalo tijekom pregovora koji su danima vođeni na prvom katu Palače naroda u Ženevi – tek pri dolasku i odlasku. Okružen osobnim tjelesnim čuvarima, koji kao da su još dodatno nastojali izgledati opasnije, ostavljao je dojam nedodirljivosti i svemoći. U to je vrijeme to uistinu i bio. [...] Pošto bi otišao u hotelsko dizalo i ušao u svoj apartman, nitko ga više od nezvanih gostiju ne bi vidao niti je ikoga primao. Nije se znalo s kim je ni što radi navečer pošto bi pregovori završili. [...] Primao bi na razgovore samo one za koje bi procijenio da u tom trenutku imaju

⁸ Op. cit. 178.

⁹ Op. cit. 192.

najjače karte za stolom, da imaju moć. Uostalom, taj je mirovni proces za njega bio samo kupnja vremena. U tim je procjenama bio nepogrešiv. Bio je arogantan prema međunarodnim posrednicima u vrijeme svoga uspona i početka osvajanja kada su ga puštali da čini što želi. Umilno je pjevao prebirući po tipkama glasovira *Strangers in the Night* u stankama pregovora u američkoj vojnoj bazi u Daytonu, kad je izgubio rat. I od Franje Tuđmana i od Alije Izetbegovića ponajviše se razlikovao po tome što mu je najviši cilj bila moć, njegova moć nad svima. Velika Srbija jest bila njegov politički program, projekt na čijim je krilima osvojio vlast, ali nikakav viši politički cilj nije bio iznad te želje da bude najmoćniji, da upravlja svima. I kada je nekoliko godina kasnije bio politički i vojno stiješnjen, s lakoćom se odricao svakoga tko bi mu postao smetnja, pa i sna o velikoj Srbiji.¹⁰

Pravda i njena parodija iliti hrvatske guske u potrazi za svojom maglom

Ako bismo zbivanja opisana i analizirana u knjizi *Vježbe u laboratoriju Balkan* žanrovski definirali sapunicom, tada bi *Haaška formula* imala biti teatar apsurdna, odnosno groteska. Pa i više i gore od toga. Jer kada se spomenuta knjiga pojavila, a bavila se vrlo argumentirano i kritički radom tzv. *Međunarodnoga kaznenoga suda za bivšu Jugoslaviju*, bila je vrlo sustavno i temeljito prešućena. Mnoge kolegice i kolege osobno su nazvali auktoricu „ispričavajući se – nije im bilo dopušteno objaviti ni vijest o Haaškoj formuli. U Hrvatskoj je knjiga bila posve prešućena.“¹¹ Zašto? Previše se novca i podzemnih interesa vrtjelo oko institucije suda, a da bi se smjelo priznati kako je on promašio u onome što je trebala biti njegova jedina zadaća. Pogotovo to nije smjela preglasno priznati njegova druga žrtva. Prva je, naravno, bila pravda. Evo, kako ga je prosudio briljantni Robin Harris slovom na predstavljanju knjige *Hrvati pod KOS-ovim krilom. Završni račun Haaškog suda* u Velikoj dvorani HKS-a, 11. prosinca 2017.: „Međunarodni kazneni sud je skup neuspjeh. Napravio je samo minimum koji se od njega očekivao – no sporo, nestručno, radeći uz nepoštene kompromise, pod snažnim političkim utjecajem, slijedeći nemoralan program izjednačavanja krivice među uključenim strankama. Počevši kao skroman pokušaj zagovaranja standarda pravde za koje je međunarodna zajednica bila preslaba i podijeljena da bi silom nametnula – postao je – kao što oni nedavni hvalisavi govori pokazuju – samoproglášena paradigma za buduće rješavanje sukoba od strane međunarodnih sudova. Presude tribunala, čak i ako su ponekad vrijedne zbog nekih drugih razloga, nisu ustvari posti-

¹⁰ Op. cit. 179–181.

¹¹ Višnja Starešina, *Haaška formula. Pioniri međunarodne pravde*, Zagreb, 2018., 10.

gnute putem procesa ili prema standardima, što bi bilo prihvatljivo u svakoj razvijenoj državi – pogotovo u Velikoj Britaniji, koja je tako srdačno podržala zaključke Međunarodnog suda.“

No *quod licet Iovi, non licet bovi*. Nitko Višnji Starešini nije mogao zabraniti napisati ono što je napisala. Ipak, zabranili su ju. *Via facti*. Između ostaloga i zbog logički, faktografski i stilski sjajne, ali prije i iznad svega vjerodostojne raščlambe: „I zločine koji su počinjeni u muslimansko-hrvatskom ratu haaško je tužiteljstvo mjerilo različitim metrima. Ahmići su, s najmanje 33 ubijena muslimanska civila (ostalo su bili vojnici) u legitimnoj vojnoj akciji postali simbol hrvatskog zločina. Drugi »simbol« hrvatskih zločina postao je zločin u Stupnom Dolu, koji je također počinjen u vojno legitimnoj operaciji. Dakako, razložno izazivaju osudu i zgražanje. Ali tko je čuo za Maljine, gdje je nakon osvajanja sela Armija BiH ojačana mudžahedinima zarobila 270 hrvatskih civila i pripadnika HVO-a. Mudžahedini su ih tjerali da uz njihovu pratnju pješake do njihova vojnog logora u Mehurićima, a potom izabrali četrdesetak zarobljenika i vratili ih natrag. Spojili su ih s drugom skupinom zarobljenika u selu Bikošima, postrojili i poubijali rafalnom paljbom, a preživjele ubijali pucnjem u glavu. U optužnici protiv zapovjednika ABiH Rasima Delića identificirana su dvadeset četiri ubijena zarobljenika u Maljinama; prema hrvatskim izvorima ubijeno je 36 zarobljenika, a deset ih je ranjeno. To je također bilo u zoni odgovornosti britanskog bataljuna, ali ni pukovnik Alastair Duncan nije bio zgrožen niti je BBC o tome izvještavao.“¹² Nižu se potom opisi zvjerstava što su ih muslimanske snage počinile nad Hrvatima no, za razliku od Ahmića koji su u režiji britanskoga novinara Bella i britanskoga pukovnika Stewarta uzdignuti do mitskoga sraza zla (Hrvati!) i dobra (Muslimani!), o masakriranim hrvatskim civilima, preklanoj djeci, silovanim ženama, prognanim starcima imao je tko svjedočiti, ali se svjedočiti nije smjelo. A kada se i svjedočilo (Višnja Starešina!), svjedočanstvo se prešućivalo. „To nisu bile vijesti za svjetske televizijske mreže iako su pripadnici britanskog bataljuna UNPROFOR-a osiguravali očevid. U selu Trusini, u području Klisa kod Konjica pripadnici Armije BiH ubili su dvadeset četvero mještana, civila i zarobljenih pripadnika HVO-a istog jutra kad je počinjen zločin u Ahmićima. O tome se šutjelo deset godina.

No za razliku od optužnica protiv Hrvata, u optužnicama protiv zapovjednika muslimanske ABiH generala Envera Hadžihasanovića, pukovnika Amira Kubure, generala Sefera Halilovića i Rasima Delića, Carla del Ponte nije niti pokušala kvalificirati te zločine ABiH kao etničko čišćenje, a kamoli kao udruženi zločinački pothvat, već samo kao kršenje ratnog prava i običaja. Nije to za tužiteljicu bilo ni teško kršenje ratnog prava i običaja. Sukob Armije BiH i HVO-a za haaško je tužiteljstvo bio samo

¹² Višnja Starešina, *Haaška formula. Pioniri međunarodne pravde*, Zagreb, 2018., 348.

oružani sukob, a u optužnicama protiv Hrvata iz BiH i Hrvatske taj isti sukob bio je međunarodni oružani sukob. Čak su i ratnici arapskog podrijetla za haaške tužitelje postali domaći, branitelji BiH. A vojnici HVO-a iz BiH bili su za tužiteljstvo stranci i okupatori u vlastitim selima.¹³ Možemo se, patetični u naivnosti, pitati zašto ovakav cinični nesrazmjer, ali je odgovor znan: „Proizlazi da je HVO najviše skrivio već svojim postojanjem – bez njega bi Srbi dobili BiH, odnosno Veliku Srbiju još u proljeće 1992. godine. Srbija bi bila sretna, međunarodna bi zajednica bila zadovoljna, Velika Britanija ostvarila bi željeni koncept političkog ustroja na Balkanu, uza Srbiju kao regionalnog hegemonu. A ni Izetbegoviću ne bi bilo krivo. I njemu bi dali neku utješnu muslimansku državu na račun Hrvata, najmalobrojnijeg naroda u BiH. Ono što nije ostvarila JNA 1992. godine, što nije ostvarila Armija BiH 1993. godine, ostvarivala je Carla del Ponte sa suradnicima desetak godina kasnije.

Optužnica prema kojoj su za sve zločine koje je počinio bilo koji Hrvat na području Herceg-Bosne, kao i za one koji uopće nisu zločini, krivi jednako hrvatski predsjednik Tuđman, predsjednik njezine vlade Jadranko Prlić i pastir iz Livna, bila je izvan pravnih standarda i izvan misije Haaškog suda koji je nadležan za utvrđivanje pojedinačnih kaznenih odgovornosti. Hrvatska država je mogla upozoriti i reagirati na te apsurdne i u međunarodnoj stručnoj i u međunarodnoj političkoj javnosti, uključujući i osnivača Suda Vijeće sigurnosti UN-a. Ali hrvatske državne institucije to nisu prepoznale. Ili nisu željele prepoznati. Optuženici su bili prisiljeni sami, vlastitim novcem, skupljati dokumentaciju za obranu. Ne za vlastitu obranu, već za obranu države, jer optužnica je bila takva. Institucije su često bile za njih zatvorene. Ministarstvo obrane, obavještajne službe, Ministarstvo vanjskih poslova, Ministarstvo unutarnjih poslova, Ministarstvo zdravstva, čuvali su ljubomorno svoje dokumente. Zbog opstrukcija i nezainteresiranosti hrvatske države da pomogne obrani optuženika i obrani sebe samu od optužbi za zločinački pothvat odvetnici generala Praljka u jednom su trenutku čak zatražili od Suda da Hrvatskoj uputi *subpoenu* (obvezujući sudski nalog) za dostavu tražene dokumentacije.

Na apsurdnu, ali i opasnu optužnicu Haaškog suda, Hrvatska je reagirala apsurdnom šutnjom.

Haaški je sud godinama gradio svehrvatski zločinački pothvat u BiH skupljajući svaki detalj koji bi u njegovim iznimno fleksibilnim procesima mogao poslužiti kao dokaz. U hrvatskoj administraciji nitko nikad nije prikupio argumente koji to osporavaju, nitko nije izračunao koliko je oružja Hrvatska dala Muslimanima i Armiji BiH, koliko je potrošila na njihovu medicinsku skrb, koliko na zbrinjavanje izbjeglica. Hrvatsku političku kratkovidnost i dezorijentiranost nekadašnji je čelnik HSS-a Stje-

¹³ Op. cit. 350.

pan Radić usporedio s guskama u magli. U sljedećih osamdesetak godina magla se razila. Guske su ostale.“¹⁴

Ipak, ostaje pitanje je li Hrvatska bila glupa i bespomoćna u onoj mjeri kako je to u određenu trenutku bilo ponašanje onih koji su imali biti njezina elita. Odgovor je utoliko lakši usporedi li se njihovo (ne)postupanje s činidbom hrvatskoga vrha iz razdoblja stvaranja i borbe za opstanak države. Time se pozabavila treća knjiga Višnje Starešine. Nju je izvrsno opisao i komentirao Robin Harris: „Sastoji se od jedanaest poglavlja i zaključnog i važnog epiloga. [...] Prvo poglavlje opisuje početke haškog tribunala, organizacije koja se od svojih skromnih početaka iz 1993. godine proširila na godišnji proračun od 270 milijuna američkih dolara s osobljem koje broji tisuću ljudi.

Drugo poglavlje pruža pregled bliske, no mutne suradnje tribunala s različitim državnim obavještajnim službama. Izgleda da je osobito važnu ulogu odigralo britansko, australsko i kanadsko osoblje. Poseban naglasak stavlja se ovdje na Grahama Blewitta, Australca kod kojega se može pratiti djelovanje protiv Hrvata, a koji je bio djelatni voditelj istraga od osnutka Tribunala 1994. godine do podizanja posljednjih optužnica krajem 2004. godine. Višnja navodi da je Blewitt poslužio kao „jamstvo da će se u politici optuživanja provoditi britanska politika podjele srpsko-hrvatske krivnje za rat, kao preduvjet za ponovnu uspostavu neke nove balkanske državne asocijacije pod srpskom hegemonijom“ (27. str.).

[...]

Druga obavještajna služba čiji su planovi i interesi bili od velike važnosti bila je Kontra-obavještajna služba JNA ili „KOS“. Njezin vođa, general Aleksandar „Aca“ Vasiljević, navodno je davno prije početka sukoba 1991. godine ubacio ključne agente u ono što će uskoro postati zaraćeni entiteti. Iz tih su pozicija agenti KOS-a mogli napraviti dalekosežnu štetu, prebacujući krivnju na nekoga drugog. Dobro poznati slučaj je operacija Labrador – bombardiranje Zagrebačkog židovskog groblja te pokušaj bombardiranja židovske općine u kolovozu 1991. godine. No bilo je mnogo štenara Labadora, od kojih su samo neke bile označene i utvrđene.

Treće poglavlje odnosi se na Vukovar. Vukovar je ključan za rad – i neuspjeh – haškoga tribunala, jer kako Višnja napominje:

„Uz malo truda, sintezom zločina nad Vukovarom, nad ratnim zarobljenicima i civilima poslije zauzimanja grada i etničkog čišćenja na cijelom okupiranom području istočne Slavonije i Baranje nakon uspostave lokalnih vlasti, moglo se napraviti i vrlo uvjerljiv slučaj genocida – najtežeg zločina koji podrazumijeva politički planirano istrebljenje nekog naroda ili etničke grupe s određenog teritorija“ (str. 43).

¹⁴ Op. cit. 350–352.

Odgovornost za zločine uskoro se prenijela na lokalne srpske dužnosnike – ponajprije na Slavka Dokmanovića koji je kasnije, prikladno, počinio samoubojstvo. Upletenost JNA se, suprotno tomu, minimalizirala, dok se uloga četničkih paravojnih postrojbi naglašavala.

Četvrto poglavlje bavi se događajima i istragama u Lašvanskoj dolini i u sjevernoj Hercegovini.

Meni je ovo poglavlje otvorilo oči. Nakon što sam pročitao odličnu knjigu Charlesa R. Shradera *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni* (eng. *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia*) i nakon što sam intervjuirao mnoge bosanske izbjeglice – Muslimane i Hrvate 1993. godine, držao sam da situaciju poznajem prilično dobro. Međutim, nisam do sada shvaćao sve vojne razloge za muslimansku vojnu kampanju u sjevernoj Hercegovini. Niti sam shvatio, unatoč tomu što sam svojedobno čuo različite neosnovane optužbe, ekstremno i opsežno divljaštvo mudžahedina – koje je uvela, angažirala i kontrolirala Armija Republike Bosne i Hercegovine u svojoj kampanji kako bi prognala Hrvate. Bošnjačka obavještajna služba – AID – nastojala je zataškati tu vezu. No njihov uspjeh u tome povlači druga važna pitanja – o profesionalnosti rada istražnoga tima Tužiteljstva Haaškog suda, o upletenosti drugih službi – uključujući britansku – u ublažavanje informacija o mudžahedinskim zverstvima te o potpunu propustu Hrvatske tada i sada da javno obznani progon Hrvata.

Nasuprot tomu, Tužiteljstvo se snažno obrušilo na (jednako stvarne) zločine koje su počinile hrvatske snage u vojnoj kampanji u Lašvanskoj dolini, osobito u Ahmićima. Slučajevi koji se tiču tih operacija prvo su upotrijebljeni kako bi se dokazao stupanj odgovornosti zapovjedništva neutemeljen u stvarnosti, koji je rezultirao kaznom od 45 godina zatvora (koja se kasnije drastično smanjila) protiv generala HVO-a Tihomira Blaškića. Oni su zatim, u presudi protiv Darija Kordića, poslužili za tvrdnju o postojanju politički definiranoga plana etničkoga čišćenja ne-Hrvata. To je bio temelj optužnice protiv „Prlića i ostalih“ koja je uključivala predsjednika Tuđmana i hrvatsku državu.

Kao što je objašnjeno u petome poglavlju, Tužiteljstvo nije utvrdilo nikakvu širu liniju odgovornosti protiv Srbije za zločine koje je počinila u provođenju etničkoga čišćenja u Bosni i Hercegovini. Srpski koncentracijski logori bili su problematični za Beograd jer su ih osnovali i njima upravljali časnici JNA, uključujući i KOS. Višnja Starešina pruža dokumentirani dokaz odgovornosti KOS-a i generala Vasiljevića za te logore. Stoga je bilo potrebno osigurati da istraga ovih činjenica bude ugrožena, kao što je doista i bila – nizom politički pogodnih i pravovremenih smrtnih slučajeva.

Šesto poglavlje bavi se pozadinom još jednoga, jednako pravovremena smrtnoga slučaja – slučaja Slobodana Miloševića.

Istražno osoblje tribunala uložilo je sumnjivo malo truda u slučaju protiv Miloševića i Srbije. Tužiteljstvo je, prema tome, sada očajnički tragalo

za optužujućim dokazom, a kada su ga omogućile dobre usluge Vasiljevića i KOS-a, bile su dobrovoljno učinjene koncesije mreža. Umjesto da sjedi pored Miloševića na optuženičkoj klupi, kao što je prvotno bilo predviđeno, Vasiljević se sada pojavio 2003. godine kao glavni svjedok Tužiteljstva. Štoviše, oslanjanje na Vasiljevića i novu vladu u Srbiji nakon Miloševića u vezi s dokumentacijom – s obzirom na to da je tribunalov vlastiti trud bio vrlo ograničen i bezuspješan – dao je Beogradu priliku pružiti samo ono što je bilo nužno i ništa više. Dokumentacija je bila uređivana i filtrirana – za razliku od one koju je na veliko predala Hrvatska pod predsjednikom Mesićem. Uložen je velik trud da se krivica s jugoslavenske države, vojnih i obavještajnih vlasti prebaci na Miloševića. A onda je sâm Milošević u subotu 11. ožujka 2006. godine susretljivo umro prije postizanja presude.

Sa sedmim se poglavljem priča vraća u Vukovar. Haaško tužiteljstvo izgubilo je interes za istraživanje ovoga slučaja nakon što su srpska država, JNA i KOS postali partneri Tužiteljstva u slučaju protiv Miloševića, u kojemu je Vukovar sada bio tek jedan dio. U Beogradu se sada također iznosio kazneni slučaj. No još važnije – kako knjiga navodi – dok je naslov onoga u Haagu glasio *Vukovarska bolnica*, što je uključivalo čitav proces utvrđivanja i odabira pacijenata sve do i uključujući njihovu likvidaciju, onaj pred beogradskim sudom bio je naslovljen jednostavno *Ovčara*, uklanjajući drugim riječima prvi dio zločina čiji su počinitelji bili JNA i KOS, to jest, jugoslavenska država. To ne bi bilo toliko važno da sudski proces u Beogradu nije bio mjesto pripreme – kao i supresije i iskrivljavanja – dokaza za sudski proces u Haagu. Ovo je ubrzo postalo očigledno u načinu na koji su oblikovane optužnice Međunarodnoga kaznenog suda.

Ovo poglavlje također pokriva detaljne okolnosti zločina u Vukovarskoj bolnici što je zorno prikazano u Višnjinu dokumentarcu. On prikazuje sudjelovanje JNA sve do trenutka pogubljenja. On opisuje izvedbu koju je za potrebe medija organizirao KOS.

Prema mojem mišljenju, ključna činjenica je dolazak generala Vasiljevića i drugih službenika vojne obavještajne službe JNA u Negoslavce, nekoliko kilometara od Vukovara, u noći 19. studenoga oko osam sati. JNA je već imala puni popis onih koji su se nalazili u bolnici. Idućega dana trebali su biti evakuirani. Naravno, ne postoji dokaz što se točno govorilo na tome sastanku. No jasno je kao dan da je njegova svrha bila donošenje odluke o tome koje se kategorije neprijatelja – naravno, od kojih su svi u svakome slučaju bili smatrani „ustašama“ – trebaju podvrgnuti posebnoj vrsti mučenja i ispitivanja, a zatim likvidirati.

Vukovar zaslužuje biti promatran kao zločin iste razine i sličnih ciljeva kao onaj u Srebrenici – što je glavna tema osmoga poglavlja. Ponovno je veza između bivših časnika JNA i KOS-a očigledna. Metode i zapovjedni lanci su slični – u slučaju Srebrenice preko Mladića do Karadžića. Međutim, dok je *taj* zapovjedni lanac razotkriven, ovaj u slučaju Vukovara je zataškan.

Deveto poglavlje istražuje zašto je KOS tako važan akter. Odgovor glasi: zato što je JNA uistinu, kao što knjiga tvrdi, „posljednji bunker obrane komunizma i Jugoslavije“ (205. str.). Kada se ostatak struktura počeo raspadati, osobito Hrvatska i Slovenija, JNA i ono što se može nazvati njenim „mozgom“, KOS, postali su u stvarnosti novi centar moći.

Deseto poglavlje bavi se optužnicama protiv Hrvata povezanih s vojnim operacijama *Medački džep* 1993. godine i *Oluja* 1995. godine. Ono rasvjetljava neprofesionalan postupak Haaškoga tužiteljstva, osobito u iskorištavanju Save Štrbca i njegova pogrešno nazvanoga NGO *Veritas* u istraživanju navodnih zločina. Jedanaesto poglavlje bavi se nedavnim slučajem Hrvatske šestorke.

Ono što mene zapanjuje u ovim slučajevima je potpuno odsustvo realizma. Ratovi nikada nisu potpuno čisti. No postoje stupnjevi prljavštine. Osim toga, primjenjuje se niz moralnih pravila – pravila koja su tijekom stoljeća postala poznata kao „zakoni rata“ iz kojih su nastale razne ženevske i haaške konvencije te, naposljetku, i Međunarodni kazneni sud. Prema ovome tradicionalnom shvaćanju postoji razlika između agresije i obrane, između ponovne uspostave vlastita teritorija i osvajanja tuđega, te između puštanja civila da napuste bojno polje i protjerivanja iz njihovih domova. Taj ostatak moralnoga zdravog razuma i pravne tradicije učinkovito je odbačen u prvostupanjskome sudu u slučaju protiv Gotovine i ostalih.

Slično tomu, u slučaju protiv hrvatske šestorice osmišljena je razrađena, umjetna struktura donošenja odluka i krivice kako bi se zapleli u organizirani kriminal ljudi koji su imali male ili nikakve veze s događajima na terenu. Ne postoji uvjerljiv dokaz da je predsjednik Tuđman nastojao ponovno uspostaviti Hrvatsku banovinu, niti da je organizirano etničko čišćenje, niti da se ikada dogovorio s Miloševićem razdvojiti Bosnu – što je uistinu laž za koju je zaslužan i koja možda potječe od KOS-a. Ponovno smo pogođeni nedostatkom razumijevanja za pravi značaj donesenih odluka te ograničeni opseg mogućih opcija. Prilikom ocjenjivanja hrvatske državne politike, Tužiteljstvo nije uzelo u obzir činjenicu da Hrvatska nije primila pomoć od Bosne kada je njen teritorij bio napadnut – ni činjenicu da bi bez HVO-a i operativno nezavisne jedinice Herceg-Bosne nova bosansko-hercegovačka država bila potpuno opustošena u prvim mjesecima srpske agresije. Nije uvažena ni činjenica da bi bez hrvatske vojne akcije 1995. godine Bosna i Hercegovina sada vjerojatno bila u srpskome posjedu, uz veliki dio muslimanskoga stanovništva koji bi se skrivao u logorima. Nije spomenuto ni to, osim u prolazu, da je čak tijekom muslimansko-hrvatskih sukoba pola milijuna muslimanskih izbjeglica nahranjeno i smješteno u Hrvatskoj – što je izvanredna humanitarna gesta koja svjedoči o praktičnoj dobrohotnosti hrvatske države i naroda.

Knjiga se na mnogo mjesta osvrće na ulogu britanske politike. Htio bih o ovome dati svoj komentar. Britanska državna politika ranih 1990-ih

godina bila je, uistinu, onakva kao što se opisuje u ovoj knjizi, nastavak one politike kojoj je Britanija tradicionalno težila, a koja se temelji na otporu utjecaja Njemačke u južnoistočnoj Europi, što je dugi niz godina također uključivalo naklonost prema Srbiji i Jugoslaviji pod dominacijom Srbije. Odraz ovoga bilo je neprijateljstvo britanske vlade prema Hrvatskoj kojemu je pridonijela određena količina ratne nostalgичne simpatije prema partizanima i Srbima. Međutim, to je više kvaziautomatska reakcija nego promišljeni odgovor, rezultat lijenosti u nedostatku vodstva. Dokaz leži u tome što bi sve bilo drugačije da je Margaret Thatcher bila premijerka 1991. godine, a ne John Major. Prema tome, objašnjenja postupanja države u vezi tradicije interesa države nikada nisu u potpunosti zadovoljavajuća.

Pod Tonyjem Blairom, na primjer, *dogodila* se promjena stajališta – ne u korist hrvatske države koja je sada bila promatrana u svjetlu – siguran sam da ju je g. Blewitt tako vidio – ustaškoga procvata – već u korist muslimana u Bosni. Ranije je London gledao na muslimane bez ikakvih simpatija, kao u vrijeme Srebrenice. Sjećam se vojnih izvješća koja su optuživala muslimane za njihove vlastite neprilike.

Britanija je također bila glavna politička sila koja je stajala iza pokretanja i istraživanja Gotovinina slučaja. To, međutim, nije bilo vođeno britanskim državnim interesima, već željom da se prkosi Amerikancima čije je nametanje vojne opcije protiv Beograda bilo opravdano. Britanija je sada naklonjena Hrvatskoj. To nije prvenstveno zbog promjene interesa, već zbog promjene osoblja unutar vlade Ujedinjenoga Kraljevstva.

Naposlijetku, u procjeni motivacije tribunala, osobito u posljednjih nekoliko godina, važno je ne zaboraviti kako je ideologija postala sve dominantnija. Doktrina i praksa univerzalne jurisdikcije (*universal jurisdiction*) kao temeljna elementa globalnoga vladanja (*global governance*) bila je pod pritiskom Amerike – sve do izbora predsjednika Trumpa – te EU-a. Nju su također osigurali moćni međunarodni financijski interesi. Ovaj globalistički protu-nacionalni program nedvojbeno je glavni važni čimbenik koji upravlja svjetskim događajima. Njegovi poklonici smatraju Hrvatsku antitezom novoga svjetskog poretka koji žele uspostaviti. Hrvatska je mala, nedavno stvorena država, odana nacionalnomu identitetu, katoličkoj vjeri i tradiciji. Današnji doktrinarni internacionalisti zasigurno gledaju na Hrvatsku s barem onoliko prijezira i mržnje koliko i Karl Marx. To bi trebao biti bedž ponosa; no bedž je isto tako, i uvijek će biti, meta.¹⁵

¹⁵ Govor Robina Harrisa na predstavljanju knjige *Hrvati pod KOS-ovim krilom. Završni račun Haaškog suda* u Velikoj dvorani HKS-a, 11. prosinca 2017.

Staviti KOS-u soli na rep

Od mnogih istina ove knjige najtužnija je ta da je Hrvatska naprosto odustala od sebe same: „Nisam vjerovala da ću ikada napisati baš ovakvu knjigu zato što sam svjedočila, prateći međunarodne mirovne pregovore u prvoj polovici devedesetih, kako se osmišljenom i odlučnom državnom politikom s proaktivnom diplomacijom iz nemoguće pozicije može ostvariti pravo na državu i obraniti ga u još mnogo sljedećih, naizgled nemogućih pozicija. To sam zaključila vidjevši kako je hrvatskom formulom političke odlučnosti, promišljenosti i vizije, uza snažnu i uvježbanu vojsku i proaktivnu diplomaciju, bilo moguće Hrvatsku učiniti glavnim akterom sporazumnog mira i jedinim kakvim-takvim pobjednikom u ratu, u kojem velike sile nisu dopustile imati lokalnog pobjednika. To je bila igra najviše političke i diplomatske kategorije, u kojoj su igrali predsjednici i premijeri najvećih svjetskih sila, njihovi ministri vanjskih poslova i ministri obrana.

Kako povjerovati da će pet godina poslije, nakon smrti prvoga hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana hrvatska država posve kapitulirati, nestati pred trećerazrednim činovnicima, skupljenim zbrda-zdola u *ad hoc* Sudu u Haagu? Da će Oluja biti jedina vojna operacija optužena pred Haaškim sudom? Da će završnicu rada Haaškog suda, kao krunski proces, obilježiti pravomoćna presuda tzv. hrvatskoj šestorki, čija optužnica inkriminira cijelu hrvatsku državu i gotovo sve Hrvate u BiH za sudjelovanje u udruženom zločinačkom pothvatu progona Muslimana/Bošnjaka u BiH? Da hrvatska država trinaest godina neće učiniti ništa kako bi zaustavila takvo političko upravljanje procesom? Dugo nisam mogla povjerovati da država može tako nestati iznutra.“¹⁶

O tome odustajanju od sebe i nestajanju iznutra kompetentno je zaključio profesor Davor Derenčinović: „Kako se službena Hrvatska ponašala prema takvom Haaškom sudu? Mogu o tome reći ponešto reći i iz vlastita iskustva. Bio sam član Vladina savjeta za pripremu prijatelja suda, interdisciplinarnog tijela koji je vlada osnovala upravo da bi pomogli zaštititi poštovanje prava u postupcima protiv generala Gotovine, Čermaka i Markača i protiv tzv. hrvatske šestorke, odnosno političkog i vojnog vodstva Hrvata u BiH. Herceg-Bosne. I u vrijeme kada su ti postupci bili u tijeku, 2009. godine, Sanaderova Vlada gasi taj savjet, s obrazloženjem ušteda u proračunu. Dopis potpisuje ministar pravosuđa Ivan Šimonović. Iako je bilo vrijeme šutnje, Akademija pravnih znanosti Hrvatske zaista nije šutjela. Rad Savjeta za pripremu prijatelja suda postao je okosnica studije koju je na engleskom i hrvatskom jeziku objavila Akademija pravnih znanosti Hrvatske i koja je ostala trajni zapis o jednoj velikoj sramoti tog nedo-

¹⁶ Višnja Starešina, *Hrvati pod KOS-ovim krilom. Završni račun Haaškog suda*, Zagreb, 2018., 12.

mišljenog pravnog eksperimenta. Imao sam prilike razgovarati s nekim časnim i dobrim tužiteljima, koji su otišli iz tužiteljstva nakon što je došla Carla del Ponte. Rekli su da je taj način rada, svojevrstne trgovine, koji je uspostavila u prvom redu s Beogradom, ali potom i sa samim Tribunalom bila neodrživa i u potpunoj koliziji sa zahtjevima međunarodne pravde.

O istini je toliko toga rečeno. Da je to voda duboka, da oslobađa, ali i da boli. I istina je. Istina zaista boli. Ali to nije loše, jer nam je bol često pokazatelj neke teže bolesti. Neke osobito boli, ali i to je dobro. I zato hvala gospođi Starešini što je još u prvim izdanjima knjige *Haaška formula* pokazala tu istinu, koja boli ali i ukazuje na težu bolest. Za izlječenje bolesti moramo se prikloniti konzilijarnom pristupu i nadam se da će biti sve više onih koji će biti na to spremni – slijediti put istine, na kojeg nam je svojim radom i svojim knjigama ukazala i gospođa Starešina.¹⁷

Nakon sapunice i groteske, na red je došlo otrežnjenje. U završnome činu trilogije, uz mnoštvo drugih, na kraju ipak dominira jedno ime, sjenovito, tajanstveno, javnosti nejasno, a opet sveprisutno. Bez njega, točnije, bez svega onoga što ide uz njega, ništa se ne može shvatiti. U navedenome ga je promotivnom nagovoru apostrofirao Robin Harris. General Aleksandar Vasiljević prometnuo se u krunskoga svjedoka, a služba kojoj je stajao (i vjerojatno još uvijek, makar i neformalno, stoji) na čelu, ispala je žrtva pijanih mangupa i razularenih psihopata kojoj se ni Aca ni njegov KOS nisu mogli suprotstaviti!? To što mu u odsutnosti sude hrvatski sudovi vjerojatno silno zabavlja ovu vremenstu pticu svjesnu da sve što mu mogu uraditi jest – staviti soli na rep. Njemu i njegovim kosovićima, a takvih je u izobilju na svim nekada sukobljenim stranama. I što je najvažnije, i danas ih je u hrvatskome tkivu, hiberniranih, pritajenih, ali nazočnijih nego što možemo i želimo vidjeti. Od jednoga od njih, ni približno jedinoga ni usamljenoga, Starešina je isplela žanrovski spoj analize, krimića i historiografske proze.

„Slika JNA i njezine moćne Kontraobavještajne službe ne bi bila potpuna bez profila njezina suradnika, jednog od onih neprimjetno ugrađenih agenata u civilne sfere društva.

Šibenik¹⁸ je bio jedan od najdugovječnijih i prema ocjenama nadređenih jedan od najboljih suradnika KOS-a. Šibenik je tek jedno od kodnih imena ovog vremenstog Hrvata iz Hercegovine. Povijesni pregled njegove suradnje s KOS-om pokazuje što je KOS činio od ljudi, što su njegovi suradnici činili ljudima, kakve je to profile i karaktere KOS nametao kao društvenu elitu. I gdje su završili nakon sloma komunizma i raspada Jugoslavije.

¹⁷ Dio izlaganja prof. dr. Davora Derenčinovića, predstojnika Katedre za kazneno pravo Pravno-ga fakulteta u Zagrebu i predsjednika Akademije pravnih znanosti Hrvatske, na promociji troknjižja *Višnje Starešine* u srijedu, 21. studenoga 2018. u Velikoj dvorani Hrvatskoga katoličkog sveučilišta.

¹⁸ *Šibenik* je konspirativno obavještajno, kodno ime suradnika jugoslavenske vojne tajne službe – op. A. P.

Potkraj Drugoga svjetskog rata, Šibenik je, na rubu punoljetnosti mobiliziran u HOS (Hrvatske oružane snage) NDH. Navodno je služio u domobranstvu. Od svibnja 1945. godine, u vrijeme kada su mnogi njegovi vršnjaci završavali u masovnim grobnicama ili na križnim putovima diljem bivše Jugoslavije, Šibenik je pristupio JA. U to vrijeme to je spašavalo život. Pretpostavlja se da je nakon pristupa JA prošao tretman preodgoja ili kako se to tada zvalo ideološko-političke izobrazbe. Njegov suradnički angažman za službu počeo je sedam mjeseci kasnije. Baš uoči Božića, 23. prosinca 1945. potpisao je obvezu suradnje s Oznom (Odjeljenje za zaštitu naroda), iz koje će godinu dana kasnije nastati komunistička tajna policija UDBA i kontraobavještajna služba JNA – KOS.

[...]

Suradnik Šibenik vjerojatno se previše isticao u radu s neprijateljima novog komunističkog režima u Hercegovini pa je 1948. godine u vrijeme partijskog obračuna s informbiroovcima ili navodnim informbiroovcima završio u zatvoru u Zenici i na prisilnom radu kao preveliki ljubitelj druga Staljina. No KOS je pratio njegov razvoj i prepoznao njegov talenat pa ga je vratio pod svoje krilo. [...]

Pred suradnikom Šibenikom otvorila se nova karijera. Upućen je na izvanredni studij prava u Zagrebu, gdje je po zadatku KOS-a uhodio nekoliko profesora Pravnog fakulteta i povezao se s austrijskim konzulatom. Nakon povlačenja JNA iz Sarajeva bošnjačka obavještajna služba AID domogla se dijela njegovog suradničkog dosjea u KOS-u. Iz dokumenata se moglo vidjeti da je uhodio i pisao izvještaje i o svojoj rodbini. Infiltrirao se u crkvu pa je „obradio“ i nekoliko svećenika iz središnje Bosne u kojoj je neko vrijeme radio, a u Hercegovini se osobito bavio rođacima bivšeg ministra NDH Andrije Artukovića, koji su bili pod posebnom obradom Udbe i KOS-a i o svima drugima za koje je služba pokazala zanimanje ili koje je sam detektirao kao neprijatelje naroda. Za sve je obavljene zadatke dobivao odlične karakteristike. Prema ocjenama nadređenih, Šibenik je bio jedan od najboljih agenata KOS-a u Hrvatskoj i zapadnoj Hercegovini u vrijeme Hrvatskog proljeća i njegova slamanja od 1971. do 1973. godine. No vrhunac njegove karijere bio je kada se po nalogu KOS-a uspio ubaciti u inicijativni odbor za osnivanje HDZ-a BiH. Potom se i vrlo visoko popeo u stranačkoj i državnoj hijerarhiji. Nakon takvog uspjeha, u uvjetima raspada i rata u Hrvatskoj Šibenika je, prema spoznajama AID-a, preuzeo na vezu osobno šef KOS-a Aleksandar Aca Vasiljević. Tada je vjerojatno dobio i novo kodno ime, ali za nas će i dalje ostati Šibenik.

Dakle, u samom vrhu političkog vodstva Hrvata u BiH Vasiljević je cijelo vrijeme imao barem jednog vrhunskog agenta suradnika koji je imao velik utjecaj na kadrovsku politiku, koji je mogao ugrađivati KOS-

ove kadrove na pozicije bitne za kontrolu sustava. Vjerojatno ih je imao mnogo više od jednog. Istodobno je Vasiljević mogao ucjenjivati Šibenika njegovom prethodnom suradnjom s KOS-om bude li počeo izbjegavati suradnju. Ali Šibenik nije pokazivao takve nakane. Važan je njegov doprinos KOS-ovoj tezi o hrvatsko-srpskom dogovoru o podjeli BiH. Šibenik bi zapravo inicirao sastanke, koji su poslije KOS-ovom promidžbenom mrežom postajali „dokaz“ za Tuđmanove dogovore o podjeli BiH, sve do Haaškog suda. A kada je priča, u čijem je pokretanju sudjelovao (ne jedini) pretvorena u optužnicu, onda je Šibenik kao predani Hrvat i intelektualac javno branio Tuđmana od takvih optužbi, dokazujući da Tuđman nije namjeravao dijeliti BiH.

Šibenika su mogli ucjenjivati i srpski KOS i bošnjački AID, koji je imao informacije o njegovoj suradnji s KOS-om... I takav je bio na pozicijama na kojima je trebao zastupati hrvatske interese. Mediji su objavljivali različite popise navodnih kosovaca, koji su velikim dijelom služili banaliziranju teme. Ni na jednom nisam vidjela Šibenikovo ime. Kad sam pitala ljude koji ga poznaju ili su čak surađivali s njime, što misle o Šibeniku, nitko zapravo ništa nije mislio. Bio je svugdje prisutan, ali je uvijek prolazio nezapažen, kao dosadnjikav lik, koji mnogo govori a da ništa ne kaže. Lik bez stava i bez svojstava. Tek bi povremeno znao zapjevati neku ustašku koračnicu. Vjerojatno mu je to ostalo u navici iz dana najintenzivnije suradnje, kada je u službi KOS-a na takve provokacije navlačio susjede, rodbinu, prijatelje uništavajući im karijere, uništavajući im živote, šaljući ih u zatvor, praveći od njih državne neprijatelje. Njegov život i karijera u najdoslovnijem su smislu ovisili o tome koliko neprijatelja režima otkrije, stvori ili uništi. On je bio i proizvod tog sustava i njegovo moralno ogledalo. [...] Monstrum građen gotovo pola stoljeća za očuvanje režima i tekovina revolucije, pri čemu su najveće tekovine bile privilegije vladajuće oligarhije, bio je suviše ugrađen u sve pore društva da bi ga uništili jedni višestranački izbori i jedan rat.“¹⁹

Kako iz magle?

Književnička darovitost, duboka obaviještenost i briljantan um prepoznatljive su odlike Starešinina pisma. Literarno, kompozicijom i izričajem superiorne, njezine su knjige polazišno politička i psihološka studija društva. U svakome slučaju, dragocjeno svjedočanstvo o vremenu. Upravo se političkoj dimenziji njezina pisanja posvetio Davor Ivo Stier²⁰:

„U svom prikazu balkanskog poligona za odmjeravanje snaga velikih

¹⁹ Op. cit. 224–228.

²⁰ Dio izlaganja na promociji troknjižja V. Starešine, u srijedu, 21. studenoga 2018. u Velikoj dvorani Hrvatskoga katoličkog sveučilišta.

sila i stvaranja novog poretka nakon Hladnog rata, Višnja Starešina ne citira Hansa Morgenthaua, ali zato se u svakoj stranici njenih knjiga potvrđuje relevantnost tog velikog uma realistične škole u međunarodnoj politici.

U svom kapitalnom djelu *Peace among Nations*, Morgenthau postavlja državni ili nacionalni interes kao ključan koncept u razumijevanju međunarodnih odnosa, iznad svake ideologije ili partikularnih interesa. Štoviše, upravo sposobnost definiranja takvog državnog interesa iznad ideoloških ograničenja ili iznad materijalnih aspiracija partikularnih interesnih skupina, potvrđuje zrelost jednog političkog naroda da ima i uspješno vodi vlastitu državu.

Da ne bi bilo zabuna, Morgenthauov realizam nije lišen ideala. Naprotiv. Ali ideale želi postići, ili se barem njima približiti, uvažavajući sve pozitivne i negativne strane ljudske prirode, uvažavajući realnost u kojoj živimo, a ne pukim voluntarizmom ili idealizmom hegelijanskog ili totalitarnog tipa.

Takav će državni interes, kako ga Morgenthau opisuje, presuditi, na primjer, da žestoki antikomunist Richard Nixon oduzme međunarodni legitimitet kineskim vlastima na Tajvanu i uspostavi odnose s kineskim komunističkim vlastima u Pekingu. A sve kako bi podijelio blok pod dominacijom Sovjetskog Saveza te kako bi oslabio tadašnju veću prijetnju internacionalnog komunizma sa sjedištem u Moskvi.

Tu je intrinzičnu logiku međunarodnih odnosa Višnja Starešina dobro upoznala prateći mirovne pregovore u Ženevi. Ona ispravno prepoznaje i razlikuje taktičke poteze od strateških ciljeva ključnih čimbenika, u prvom redu Amerike, koja je upravo na jugoistoku Europe devedesetih godina oblikovala sigurnosnu arhitekturu starog kontinenta nakon Hladnog rata.

Autorica, sine ira et studio, opisuje dubinske razloge zbog kojih su na početku SAD podržavale jedinstvo Jugoslavije, a državni tajnik Eagleburger njegovao odnose sa Slobodanom Miloševićem, da bi na kraju devedesetih bombardirali Beograd, a Miloševiću namijenili sud u Haagu.

Starešina sve to analitički tumači, ali uz takve analize nameće realističan pristup. Umjesto lamentacije o nerazumijevanju svijeta za našu stvar, Starešina predlaže bolje i dublje razumijevanje tih svjetskih silnica, koje Hrvatska ne može promijeniti, ali može prepoznati te u tim i takvim okolnostima pokušati ostvariti svoj interes, u najvećoj mogućoj mjeri. To se, dakako, ne postiže pokoravanjem pred jačima, niti odustajanjem od ideala, već razumijevanjem realnosti, korištenjem onih silnica koje nam mogu ići u korist te definiranjem strateških ciljeva koji se mogu postići s resursima koje imamo na raspolaganju.“

Sva tri ugledna promotora, ponukana istraživanjima Višnje Starešine, postavljaju niz pitanja na koja nema suvisla odgovora i na koja je lako odgovoriti. Za kraj, pripomenimo samo tko su ti ljudi. **Robin Harris**, ugledni britanski i hrvatski povjesnik, oksfordski student, promoviran na

istome, jednome od najprestižnijih sveučilišta na svijetu, godinama najbliži suradnik Margaret Thatcher u doba njezina premijerskoga staža, danas je hrvatski državljanin, profesor na Hrvatskome katoličkom sveučilištu, član uprave Centra za obnovu kulture u Zagrebu. **Davor Derenčinović** doktorirao je na Pravnome fakultetu u Zagrebu gdje je danas redoviti profesor kaznenoga prava, usavršavao se u SAD-u, Njemačkoj i Velikoj Britaniji, pozvani predavač u SAD-u, Sloveniji i Velikoj Britaniji, afirmirani je ekspert u području hrvatskoga i međunarodnoga kaznenog prava, kriminologije i socijalne patologije te prekršajnoga prava. **Davor Ivo Stier**, bivši zastupnik u Europskome parlamentu, zastupnik u Hrvatskome saboru, hrvatski ministar vanjskih poslova, demisionirao linijom vlastite savjesti, profesor je na Hrvatskome katoličkom sveučilištu.

Pravo je pitanje kakva je to zemlja u kojoj ugledni protagonist politike svjetske velesile, pravni stručnjak globalne težine te diplomat i profesor ne mogu dobiti odgovore na svoja pitanja, mada su odgovori svima razvidni. Odgovor je jednostavan: to je Hrvatska, zemlja u kojoj je još uvijek interes „regiona“, ergo jugosfere, iznad nacionalnoga interesa, u kojoj vlada bezlična desnica, a ljevica umjesto negdašnjega unutaršnjeg neprijatelja pobraja zločince iz našega sokaka, u kojoj je pismenost osobina lektora, a ne očekivana popudbina intelektualaca, u kojoj je glupost mjera uspješnosti, a pamet nacionalna sramota. U takvoj zemlji nitko ne će shvatiti značenje Kunderina aksioma i sve dok je tako, ona će biti predmet igre moćnika, ne usuđujući se zgrabiti čak ni pokoju mrvu s njihova stola. Ta zemlja već stotinu godina nikako da prestane hitati iz poraza u poraz, uporno zaboravljajući da guske nisu spasile Rim srljajući u maglu. Ipak, ta zemlja s vremena na vrijeme iznjedri pamet koja shvaća da svijet pretvoriti u igru može samo onaj tko poznaje njegova pravila, ne da bi igrao po njima u njegovu korist, nego da opstane u globalnoj igri grabeža, prijevare i istrebljenja. Jer ovo nije roman u kojemu se igramo da bi glava ostala bistra, ovo je saga u kojoj igramo da bi glava ostala na ramenu.

Da bi se igralo, vidimo – treba naučiti pravila. Teško ih je učiti iz dosadnih priručnika. Iz onih pisanih stilom vrhunske avanturističke proze, pronicljivošću oštrem pameti i staloženom odmjerenošću iskustva učiti se može želimo li učiti. Ne želimo li, ostat ćemo vječiti ponavljači. Takvi nisu zaslužili Višnju Starešinu.

Maciej Czerwiński

Književnost danas. Elitno i masovno, regionalno/nacionalno i nadnacionalno¹

Ono što definira dinamiku današnje književne produkcije, cirkulacije i recepcije (što podrazumijeva i recepciju književnih djela nastalih ranije) dva su strujanja u književnome polju koja se mogu svesti na dvije konceptualne paradigme: regionalno/nacionalno/nadnacionalno i elitno/masovno. Naravno, te dvije paradigme definirale su i prijašnje epohe naše europske kulture. No čini se kako svaka epoha uspostavlja vlastiti odnos između tih dviju opozicija, ali također i unutar tih opozicija. Moguće je i to da bi se zahvaljujući istraživanju tih opozicija mogla bolje razumjeti pojedina kulturno-književna razdoblja. Ovdje ću pokušati pokazati kako se ta dinamika ostvaruje danas.

Čini mi se da je danas za temeljne probleme vezane uz književnost manje važna opozicija regionalno/nacionalno/internacionalno nego opozicija elitno/masovno. To ne znači da se problem nacionalne komponente može zanemariti; dapače, on je konstitutivan za književnost jer ona nastaje na nacionalnim jezicima i utječe na stvaranje nacionalnih imaginarija. U književnostima do izražaja dolaze preokupacije pojedinih nacionalnih, ali i regionalnih kultura, njihove intuicije, opsesije, stereotipne sheme, mentalni sklopovi kodirani u riječima i sl. Književnost, međutim, ako je dobra, nikada nije samo vlasništvo kulture u kojoj je nastala već prelazi u širi svjetski kontekst zahvaljujući prijevodu. Time lokalno i nacionalno ulazi u širi opseg, u okvire onog što je Goethe nazvao *Weltliteratur*.

Naravno, pristup tomu počasnom krugu ne temelji se isključivo na estetskoj ili svjetonazorskoj ili bilo kojoj drugoj vrijednosti jer kako je koncept *Weltliteratur* nastao na Zapadu, tako Zapad do dana današnjega

¹ Prilog je trebao biti objavljen u sklopu temata 40. Zagrebačkih književnih razgovora (*Republika*, broj 3 – 4) pa ga uz ispriku objavljujemo u ovome broju – op. ured.

odlučuje što spada u svjetsku književnost, a što ne. Borba za ulazak u svjetsku književnost nije stoga ravnopravna, a na tome terenu uspostavljeni su izrazito hegemonski odnosi – ono što zapadna kultura priznaje kao dobro, samo to ima šansu postati dijelom *Weltliteratur*. Moglo bi se beskrajno raspravljati koliko je izvrsnih književnih, ali i likovnih djela ostalo u regionalnim okvirima samo zato što im nije dan pečat zapadnoga hegemonu kako je to vrijedno (nerijetko je tako da i sâm prijevod na tzv. *najvažnije jezike*, napose engleski, nije dovoljan). To je zasigurno jedan od problema svjetske književnosti, i to je tako od pamtivijeka. Sve kulture koje pretendiraju kotirati kao dio te počasne zajednice vrše velike napore ne bi li sebe prikazale kao sljedbenice tih zapadnih tekovina. Takav odnos, koji nedvojbeno perpetuira status podređenoga prema svomu hegemonu, gotovo vlastodršcu, može imati (ili najčešće ima) jednu opasnost, a to je opasnost od imitacije. Na taj je problem obraćao pozornost Miroslav Krleža – od polemika na književnoj ljevici ili u eseju *Hrvatska književna laž* sve do uvođa za katalog izložbe o srednjovjekovnoj književnosti u Parizu. Bez obzira na to što je pisac pronicljivo detektirao problem, ponuđenim rješenjima – koja su težila dijalektičkomu spajanju estetike i poetike, Istoka i Zapada – nametnut je marksistički intoniran pristup. Štoviše, upao je u aporiju jer kako se može povezati potpunu slobodu s aksiomom revolucije? Dapače, i sâm kritičar imitacije, svjesno ili ne, upao je u zamke imitacije, barem u većini svojih literarnih djela. Neki originalni zahvati zbog svoje se egzotičnosti nisu mogli nametnuti svjetskoj publici. Nisu mogli ni oni koji su se imitatorski naslanjali na Zapad. To je valjda jedna od činjenica koja je Krležu osudila na provincijalnost iako je on nesumnjivo imao originalnih shvaćanja, a njegova zapažanja o hrvatskoj kulturi su i dandanas aktualna.

U tome je smislu važno pitanje: što znači biti svoj, a što znači imitirati? Naravno, nikada ništa nije posve svoje ni posve imitatorsko, osim očiglednih plagijata. Svako se djelo ostvaruje između tuđega i vlastitoga jer nijedno, makar radikalno originalno djelo, ne može biti izolirano od vanjskoga svijeta. Pisci su formirani u nekoj kulturi, pod utjecajem određenih strujanja, određenih filozofija, estetskih vizija i sl. Pisac smješta svoje domaće (individualno i/ili zajedničko) u tuđe, i na neki način – tuđe u svoje. To je bit stvaranja, ako se gleda u paradigmu regionalno/nacionalno/nadnacionalno. Tu je još pitanje jezika. Jezik, koji suštinski definira najdublji identitet, filtrira i kodira sva pretapanja, sučeljavanja i pomirenja koja se ostvaruju na razini regionalno/nacionalno/nadnacionalno. Teško je, primjerice, razumjeti jednoga Thomasa Manna bez da ga se gleda iz vlastite jezične perspektive. Mann iz poljske perspektive uvijek je neki „poljski Mann“.

Sada dolazi drugi problem koji sam spomenuo, naime, paradigma elitno/masovno. Danas se možda očiglednim čini *common sense* što gotovo svi pripadnici svijeta tzv. *zapadne civilizacije* čitaju i pišu. Gledano iz perspektive čovjeka od prije sto godina, nakon završetka Prvoga svjetskog rata, ta

je činjenica doista nevjerojatna, čak – šokantna. Tijekom sto godina birokratski je sistem stvorio temelje onoga o čemu su prosvjetitelji mogli samo maštati. I na Istoku i na Zapadu nastale su institucije, škole i čitav sistem upravljanja koji omogućava da se svi, bez obzira na porijeklo i imovinski status, mogu obrazovati. To im, barem teoretski, otvara pristup onomu što je europska civilizacija – i stara i novija, i zapadna i istočna – a i druge civilizacije stvorile tijekom stoljeća. Gotovo svi, bez izuzetka, dolaze u škole kako bi, osim nacionalnih pisaca, čitali jednoga Tassa i Dantea, jednoga Dostojevskog, jednoga Goethea i Manna. Dakle, svi imaju pristup čitavom tom akumuliranom znanju koje izvire iz književnosti, koje stvara projekcije svijeta, koje nekima daje nadu, a nekima očaj, koje nekima nameće okvire kako živjeti ili što voljeti, a čega se bojati. Nekima književnost uljepšava život, a nekima pokazuje njegove tamne strane. Zavisí što čitamo, i kako. Ali to je posve drugo pitanje. Bitnije za ovo razmatranje je što to znači da danas svi mogu čitati sve te pisce, i da ih – bar teoretski – čitaju?

Čini se kako nakon desetljeća zanosa prosvjetiteljskim idejama koje su davale nadu u to da su konačno riješene prepreke za postizanje ravnopravnosti – dolazi do deziluzije. Jest da ljudi u zapadnom svijetu završavaju škole, jest da čitaju knjige ili barem čuju za neke važne pisce, ali to ne usađuje u sve ljude – a niti u većinu njih – naviku čitanja. Ne smatraju, kao prosvjetitelji, da elitna književnost oplemenjuje. Znatna većina ljudi koji dolaze u dodir s takvom književnosti u školama i na fakultetima nikada joj se više ne vraća u svojim kasnijim životima. Većina uopće ne čita (brojke koje nam dolaze prilikom ispitivanja javnoga mnijenja su šokantne), a ako čita, onda čita književnost koja nije elitna nego zabavna (tu se mogu upotrijebiti i radikalnije riječi: kič ili šund), koja nudi jednostavna i naivna rješenja, koja nameće loš ukus i još lošije vrijednosti. Naravno, tu se uvijek može prigovoriti kako je moja pozicija elitistička – nedemokratska, možda, čak, neki bi rekli, reakcionarna (neki čak negiraju granicu između visokoga i niskoga, elitnoga i popularnoga). Ali drugu ne mogu zamisliti. Ideja prosvjetitelja o tome da se društva mogu i trebaju graditi na tome što je vrijedno i lijepo, što referira na važne stvari, bliska mi je. Ali iz današnje perspektive izgleda kako to nije moguće. Možda ne uopće, možda bi se to u nekome drukčijem svijetu moglo postići, ali u ovome koji poznajemo vjerojatno ne. Možda se radi o sistemu, a ne o ljudima. Brojke o čitateljstvu u zapadnim društvima (npr. u Francuskoj ili Njemačkoj) koja imaju dugu tradiciju prosvjetnih institucija pokazuju da više ljudi čita ozbiljnu literaturu nego u zemljama europskoga istoka, ali ni to nije puno. Očekivalo bi se više.

Ali, reći će mi kritičari, demokracija je u tome da svatko čita što hoće. I jest, to je činjenica. Ali to ujedno znači kako je školski sustav koji je prilikom edukacije imao za cilj ne samo opismeniti već također osposobiti za čitanje elitne književnosti, zahtjevne, dubinske i velike po svojim zahva-

tima, da je takav sistem jednostavno propao. Jer, doista, ljudi znaju čitati, mnogi su čak pročitali Dantea ili Manna, ali što ima od toga ako to nije utjecalo na njihovo formiranje, da je prošlo mimo njih kao što prolaze ljetni ili zimski praznici. Izgleda kako ljudima nije potreban ni Dostojevski ni Mann, a još manje Dante. Ljudima je potrebna konzumacija. Tako definiraju napredak političari, mediji, tako to doživljava većina ljudi. Računa se novac, kapital i potražnja, sezonske mode i jednostavna uživanja. To je cijena slobode.

Gotovo je svatko danas slobodan učiti, studirati, čitati, ali većina to ne radi. Sloboda, koja je trebala pratiti usavršavanje društva u prosvjetiteljskom projektu, nedvojbeno je vrijednost. No, s druge strane, ona pokazuje sve slabosti, da ne kažem nakane čovjeka – njegovu sklonost prema jednostavnim i nevrijednim načinima života, prema trivijalnu uživanju, izbjegavanju sučeljavanja s dubinskim problemima čovjeka i društva.

Prosvjetiteljski je projekt propao jer se nadao stvoriti ravnopravnost, egalitarizam i demokraciju, a ujedno se održati kao elitistički. Sve je ostvareno osim elitizma iako ga (još uvijek) pokušavaju njegovati državne/europske institucije ili raznovrsne zaklade. Danas doista svi mogu čitati Dostojevskog i Manna, a bogami i Dantea, ali ga ne čitaju i neće ga čitati. Nije riječ samo o tome da neki ljudi jednostavno ne mogu razumjeti takve pisce nego je riječ i o tome da oni nisu dobra roba. U današnjemu svijetu vlada kapital. Ako se knjiga prodaje u velikim nakladama, onda to znači da je dobra. Elektronička komunikacija na internetu još je više radikalizirala tu pojavu – vrijedi ono što je pročitao najviše ljudi.

Čak ni studenti književnosti ne žele čitati lijepu književnost, o drugima da i ne govorim. Što se onda događa? Vrlo jednostavno – nastaje društvo u kojemu samo par posto ljudi čita elitnu književnost (možemo raspravljati koliki je to postotak). To je nešto više nego prije ostvarivanja ideala prosvjetiteljstva, za vrijeme zloglasna feudalizma. Ti koji danas čitaju elitnu književnost i inzistiraju na potrazi za dubokim problemima i estetskim vrijednostima, oni su današnja elita, ali ono što ju razlikuje od ondašnje elite (iz 19. stoljeća i prije) jest to da ona nema – a imat će sve manje – sredstava za ulaganje u kulturu. Događilo se, naime, to da nositelji kulturnoga kapitala nisu više ujedno i nositelji pravoga kapitala. U *ono* vrijeme kapital i kulturni kapital bio je u rukama iste grupe ljudi, pa se ulaganje u visoku kulturu smatralo nečim prirodnim. Danas je sasvim drukčije. Ljudi koji raspoložu novcem, i koji na ovakav ili onakav način vladaju svijetom, nisu skloni ulagati u visoku književnost jer ona njima ništa ne znači. Ona im je strana i nerazumljiva.

Stoga, ako se države povuku iz financiranja visoke kulture, što se pred našim očima događa već sada, bit će sve teže stvarati visoku književnost. Svi ti profesori, pisci i kulturni djelatnici koji žive književnost i od književnosti smatrat će se parazitima koji troše novac na neke budalaštine, na

neka nepraktična razmišljanja. Ne želim time, naravno, reći da je feudalizam bio u redu. Daleko od toga. Tada se mogućnost školovanja nasljeđivala i nije bilo previše šansi za promjenu takvoga stanja (premda se to događalo, ali na rubu sustava). Danas se ne nasljeđuje, i svatko može imati pristup elitnoj književnosti i kulturi. To je svakako poštenije i moralnije. Ali je pitanje: kakva će biti posljedice opisane situacije? Hoće li se opet stvarati neki obiteljski kulturogeni centri? Ili će, možda, novoobogaćene sredine u jednome trenutku htjeti ulagati u visoku književnost, pa će to postati neka moda? Ili će jednostavno školski sustav, ako bude učinkovit, izvlačiti iz cjelokupna društva vrijedne pojedince koji će htjeti čitati, analizirati i pisati elitnu književnost? Kako god bilo, na takav će način, što je možda paradoks, elitna književnost ostati ono što je od početka bila – književnost za elite, a ne za sve. I ja doista više ne želim što većina ljudi ne želi čitati Dostojevskog, Manna, a još manje Dantea jer je to, izgleda, prirodno stanje stvari.

NOVI PRIJEVODI

Sead Muhamedagić

Meandričnost plahovite ponornice – pogled na roman *Tuđinka* Brune Albaneze-Šutej

U ovome se prikazu osvrćem na roman *Tuđinka* što ga je na njemačkome jeziku pod naslovom *Jelena – Die lange Reise einer Fremden* (= *Jelena – Dugo putovanje jedne tuđinke*) napisala anglistica i komparatistica sa zagrebačkom sveučilišnom diplomom **Bruna Albaneze-Šutej** (Bakar, 1939.). Izvornik je objavila nakladnička kuća Neuel-Verlag (Oberhausen/OBB, 2012.). Ovim, po mnogočemu osebnim romanom iz pera hrvatske književnice koja više od pola stoljeća živi u Njemačkoj sam se već pozabavio u prilogu objavljenom u prošlogodišnjemu jesenskom broju *Hrvatske revije*. Predstavio sam ga osvrtom pod naslovom *Mukotržno prevladavanje prošlosti*, oprimjerivši esejističko promišljanje završetkom drugoga poglavlja.

Uza sažeto navođenje činjenica povezanih s dosadašnjim autoričnim književnim radom, ovom ću zgodom iz perspektive prevoditelja kao najupućenijega čitatelja fragmentarno uroniti u rječotok fiktivne priče koja me potiče na usporedbu romaneskne fabule s *meandričnošću plahovite ponornice* kojom uskovitlano plutaju stvarnosno podzidani događaji koji se nepredvidivo isprepliću s poniranjem u valovito strujanje svijesti pojedinih likova ovoga slojevitog, bez natruha trivijalnosti istodobno ljubavnoga i psihološkoga romana trajne, nepretenciozno dokumentarne vrijednosti.

Bruna Albaneze-Šutej se na hrvatskome književnom obzorju prvi put pojavila davne 1972. godine zapaženim kratkim romanom *Doba blagosti*, objavljenim u riječkome književnom časopisu *Dometi*. Njezin drugi roman, koji se pod naslovom *Die unvergesslichen Dinge* (Frankfurt, 1979.) najprije pojavio na njemačkome i ušao u uži izbor za dodjelu ugledne književne nagrade *Adalbert Chamisso*, kod nas je objavljen pod naslovom *Put u nezaborav* u prijevodu autoričina supruga **Branimira Šuteja** u izdanju nakladničke kuće Adamić (Rijeka, 2002.). Dopadljivo izričajne pjesme

izišle su u *Forumu* (Zagreb, 2000.), a dojmljiva lirika na njemačkome našla je afirmativno mjesto u uglednoj *Ediciji suvremene lirike i proze našega doba* (K. Fischer Verlag, Frankfurt, 2007.).

Tuđinka je treći autoričin roman, njezin *opus magnum* na kojemu je dvadesetak godina predano radila. Potaknuta ratnim previranjima u bivšoj Jugoslaviji i s time povezanim nerazumijevanjem njezina njemačkoga okružja za stradanja koja su, počevši od 1991. godine, zadesila Hrvatsku, napisala ga je na njemačkome u želji da spram svega što u njemu opisuje postigne jasan kritički odmak. To joj je u izvorniku uvelike pošlo za rukom. Prevoditeljski izazov s kojim sam se suočio usprkos zbunjujućim nedoumicama i bez slična ranijega iskustva ponajprije se sastojao u tome da se u svome hrvatskom „prereknuću“ maksimalno približim jezično-stilskom duktusu kojim bi se Bruna Albanese-Šutej pri pisanju romana eventualno poslužila kao autorica koja je rođena, obrazovana i literarno formirana u okrilju hrvatskoga kao materinskoga jezika. U tu sam svrhu svoj prijevod podastro autorici na korekcijsko čitanje, trudeći se u interesu tekstualne protočnosti i literarne kakvoće „novostaroga“ romana i u prijevodu zadržati njezinu ćutilnu distanciranost od vlastita djela u kojemu je u brižljivo istkanu ruhu izmišljene priče o obrazovanoj Hrvatici Jeleni rodnom iz Dubrovnika i njezinu njemačko-hrvatskome životnom kontekstu ugrađeno mnogo bremenitih činjenica i sitnih detalja iz njezine vlastite svakodnevice. Jelena je do stanovite mjere autoportret svoje autorice, kao što i ostali likovi romana imaju odslike u osobama iz autoričina života.

Roman se sastoji od triju poglavlja otprilike podjednaka opsega. U koloplet priče uvodi nas prizor u kojemu se Jelenin muž, ugledni berlinski liječnik Michael, rano izjutra budi suočen sa činjenicom njezina iznenadnoga odlaska. Početak je listopada 1991., vrijeme u kojemu je Dubrovnik pogođen nečuvenim ratnim stradanjima o kojima se u Njemačkoj premalo i neobjektivno izvještavalo. Poglavlje je u cijelosti posvećeno Michaelovoj katarzi i s time povezanoj odlučnosti da nađe Jelenu i dovede ju natrag u Berlin, iako ga od toga nauma zburado nastoji odvratiti njegova majka, okorjela nacistkinja koja svoju „slavensku“ snahu nije niti pokušala zavoljeti. Fabularni meandri u ovome nas poglavlju često odvođe u uzburkan tijek Michaelovih samoispitujućih misli, a poniranje u ledenu samozivost njegove militantne majke izvrsno je sačinjen portret žene zadojene stravičnom nacističkom ideologijom koja, nažalost, u Njemačkoj još uvijek nije ostala bez gorljivih poklonika. Nakon iznenadne majčine smrti, Michael na kraju poglavlja sjeda u auto i kreće u potragu za Jelenom.

Drugo nas poglavlje vraća dvadesetak godina unatrag, u Jelenino melankolično djevojaštvo. Ona i njezin brat odrastaju uz oca koji je, nošen mladalačkim idealima zbog kojih je potpuno nevin završio na Golome Otoku, primjer znatna broja čestitih građana poslijeratne Jugoslavije koji su u nemilosti onodobnoga režima proživjeli nedovoljno istražene patnje

i svakovrsna zlostavljanja. Slična sudbina snašla je i Pjesnika, neimenovanu Jeleninu ljubav koju je ona u sebi kao svagda blagotvoran provodni motiv njegovala cijeloga života. Izrazito lirski natopljeni meandri plahovite ponornice opetovano nas s glavnoga fabularnog kolosijeka (Jelenin naprasni bijeg u Njemačku nakon što je zbog sukoba s institutom na kojemu je radila proglašena „neprijateljem naroda“) poput nestašnih valova domicilne morske uvale zapljuskuju romantičnošću neproračunate ljubavi.

Treće poglavlje retrogradno nas vodi kroz Jelenin život u kojemu ona, nakon inkulturacijskoga snalaženja u Berlinu, nenadano upoznaje Michaela s kojim u braku dobiva dvoje ljupke djece. Prolaze godine njezine integracije u njemačku svakodnevicu u koju se nikada u potpunosti ne uklapa. Jelena se sve jače osjeća *tudinkom*, što osobito dolazi do izražaja tijekom ratne, za mnoge površne poznavatelje bivše Jugoslavije i danas neshvatljive 1991. godine. Jelena osjeća da mora u rodni grad jer ne zna što joj je s ocem. Sprema se za put na koji kreće glavom bez obzira, surovo izgurana iz kuće nasrtajem pobješnjele svekrve. Nakon sumanute jurnjave gradom nailazi na autobus kojim je upravo doputovala njezina nekadašnja radna kolegica Ida od koje čuje užasne vijesti, ali ne odustaje od namjere odmah krenuti u rodni grad. Dramatično putovanje rasklimanim autobusom koji vozi duhovit vozač dovodi ju na željeni cilj na koji je autom istodobno stigao i Michael.

Umjesto zaključka u kojemu se naglašava nesporna literarna vrijednost djela koje se u podjednakoj mjeri obraća i njemačkim i hrvatskim čitateljima, neka progovori sâm roman završnim dijelom trećega poglavlja.

Bruna Albaneze-Šutej

Ulomak iz romana *Tudinka*

Poznajem ja to, rekla je Jelena, znam taj osjećaj. A onda je počela pričati kako je jednom vidjela svog brata kako potajice brzo jede i guta. Voljela ga je u tom sjećanju. Ona, on i Pjesnik bili su tada još prijatelji, a brat je rekao Pjesniku koji mu je donio nekoliko kriški kruha da je zbilja pravi prijatelj, zaista najbolji.

Vozač ju je zabrinuto pogledao, dobacio joj je pokrivač, ona se umotala i rekla hvala, bojeći se da će se odmah rasplakati. Dobar je to čovjek, pomislila je, igrajući se resama na pokrivaču. Je li i naša kuća spaljena? Tko zna? Ali more u uvali nije, okupano u jutarnjem blještavilu, ne može izgorjeti. Neudobna vožnja. Cesta je bila loša. Što lošije, tim bliže, tim bolje. Na vidiku su već bile neopustošive, ogromne, duboko pognute pini.

U mom je vrtu uvijek bilo miloduha i kopra, rekla je glasno i nekako ponosno. Pokušala se sjetiti još nečega, ali nije išlo. Miloduha, veselo je razmišljajući rekao vozač. Neki se ničega ne užasavaju, gorko je rekao. Oni psi, rekao je. Iznenada su ju spopali žmarci. Tako je govorio i moj otac, često, rekla je. Ne znam što mi je s ocem, tiho je rekla vozaču, ali ju on ovaj put nije čuo. Spopao ju je strah. Nije mogla zamisliti da bi opet mogla kao ranije pričati sve o sebi. Nikako. Kako tako živjeti, pitala se u mislima. Možda uopće ne bi trebalo. Postojala je vrsta japanskog cvijeća koje se moglo otvoriti tek u dubini vode, negdje je jednom čitala. Ona ponešto nikako ne može zaboraviti, nikad, u njoj se to ugnijezdilo kao vezivo i ostaje u njoj. Miloduh, gorko je rekao vozač, kako hranjivo! Ti, dakle, imaš miloduha u vrtu! Fino. Barem nešto. Tko zna odakle si ti, rekao je i dobrostivo se nasmijao, a ona je mislila da će se izvikati na nju jer mu treba novac za njegovu djecu koja žele jesti banane. Stoga se sklupčala pod zadimljenim pokrivačem. Ali vozač se samo uviđavno smijao i ponavljao: Ti s tim svojim smiješnim miloduhom.

A Pjesnik je bezuvjetno htio promijeniti svijet i zato je morao umrijeti, razmišljala je Jelena. To je bilo neizbježno. On je bio toliko pristojan. Tako mio. Čvrsto je pohranjen u mome sjećanju. I unatoč tomu mrtav.

Skuhat ću ocu nešto dobro, zbog toga spominjem miloduh. A vozač se nasmijao i rekao: Lijepo bi to bilo. I što ćeš kuhati, ako smijem pitati? Ništa od brašna, nikakvo meso, nikakve kosti. Nema više golubova. Pa čak ni mačaka. Podgrijati konzervu, bolje ne provjeravati datum valjanosti, podijeliti i pokušati. Pritom svatko misli da je dobio najmanji dio. I brzo guta. A onda odmah počneš sanjati o golubovima koji padaju s neba. Slijeđi savijača od jabuka. S vanilijom i vrhnjem. Ženo, ne govori gluposti, rekao je vozač, mi nemamo ništa osim neprijatelja. Čak i kada bismo ih dugo kuhali, ne bi od njih postali pravi prijatelji, jestivi barem. A komunistička su braća posebno žilava i nejestiva.

Mlitavo se opustila na sjedištu. Bilo joj je kao da po njoj gmižu mravi, noge su joj bile nemirne i vruće, morala bi ustati i prohodati. Sve je u njoj bilo zapakirano, zatvoreno, bez zraka, u prsima je sve bilo zatvoreno. Gornjim se dijelom tijela oslonila malo naprijed i duboko udahnula. Nije se mogla sjećati. To nije bilo sve. Mi smo jednom oboje htjeli promijeniti svijet. Kako djetinjasto. Svijet sada za mene više nije ništa osobito, razmišljala je. I Pjesnik je kasnije s tom željom poput divljeg leoparda stalno skakao ususret smrti. Jer je još uvijek želio imati svijet drukčijim. Hrabro, da, ali se unatoč tomu bojava vlastita djeteta. Da. On je htio mene bez djeteta. Tako je to bilo. Neizgovoren strah. A sad je baklja u mome srcu. Moj plamen. Sve se okrenulo na najbolje, sve se poklapa, razmišljala je i tužno se nasmiješila.

On najljepše i najsigurnije živi u mome sjećanju. Nikomu tamo ne smeta. Sad Michael može mirno doći i šetati krajolikom, možda još cvatu crvene ružice na vrtnoj živici što sam ih dobila za vjenčanje. Opet ju je obuzeo nemir. Htjela je ustati, ali je znala da u tom autobusu mora zahvalno i mirno sjediti do kraja. Sve što je on rekao prije dvadeset godina bilo je istinito, sve što se dogodilo to je i potvrdilo, njegova smrt prije svega. Krv joj je nadirala do korijena kose. Ja ne želim ništa više nego se još malo sjećati, pomislila je. On je rado dao svoj život za tu glupu istinu, razmišljala je. Pisala sam mu pisma koja nisu pogodovala životu. Ljubazni pozdravi u mome pisaćem stolu bili su iskreni, ali i pogrešni. Stara ih je dama sigurno stavila Michaelu na stol, pokazujući na njih svojim srebrnim štapom: Tu, gledaj, sine moj, otvori oči, konačno odustani od nje.

Zar ne idete do grada, ili silazite ranije, molim Vas, upitao je vozač.

Ali ja hoću, rekla je razdraženo. Je li mu trebala reći da je bila u bijegu, da je sjedeći pred kućom svog oca htjela malo svijetu okrenuti leđa. Muškarac koji je sjedio koso iza nje dao joj je krišku kruha i nasmiješio joj se, neka samo uzme. Držala je krišku u ruci, zahvalila je, ali nije odmah mogla početi jesti, sve je u njoj bilo zatvoreno. Unatoč tomu, zadržala je kruh i

uzvratila zahvalnim osmijehom. Mislila je na glasnog oca i na grad. U to je vrijeme cvao, znala je to, sunce je bilo tako jako da je ružine cvjetove izmamilo iz zemlje i prislonilo ih uza zidove kuća, a oni su mirisali. Oko grada su bile načičkane stijene i hridine poput nazupčana kamenog lišća, a između njih bilo je plavih i tamnozelenih spilja. Sve je to ona voljela, ali je i mnogo toga mrzila. Krivotvorenu istinu. Strašno licemjerje, kazne.

Ti nemaš nikakve šanse, iskoristi ju sad, glasno je rekao vozač i nezadovoljno ju pogledao u retrovizoru.

Neka se spašava tko može, opet je rekao muškarac s grafitima iz zadnjeg reda. Otac me čeka, rekla je ona zatvorenih očiju, on živi sâm, tih je čovjek, nikada se zapravo nismo svađali. Ja uopće ne razumijem kako je to bilo moguće. On sjedi pred kućom, ne tuži se, žalosti se, ali se nikad ne žali. Kad me dovezete onamo, nikad Vam to neću zaboraviti, kraljevski ću Vam platiti, ako dopustite. I nešto ću skuhati. Samo me ispustite na prvom raskrižju, a ja ću donijeti novac.

Na prvom križanju, ponovio je, čekaj malo, stanuje li možda tvoj otac u staroj Vili Marijani? Da, rekla je, Marijana je bila moja majka koja je jednom plivajući pjevala zabranjene pjesme. Pa to je kuća onoga sudca, zapanjeno je rekao vozač, a ti si onda sudčeva kćer, dodao je sasvim drukčijim glasom. Tako je to, dakle, zamišljeno je rekao, a onda je neko vrijeme nekako potišteno šutio. Dugo ga nisam vidio, rekao je nakon dulje stanke, uvijek sjedim u tom strašnom autobusu, kao da i nisam rođen za nešto bolje.

Sudac će Vam rado platiti ovo putovanje, rekla je veselo i pomalo nesigurno. Mnogo je toga rekla, ali je izgledalo kao da nešto ni sama nije baš sasvim razumjela. Vozač ju je vrlo čudno pogledao. Sudac, zbilja hrabar čovjek, ali kakav mu je život! Sve ću za njega učiniti, revno je rekao. Unatoč tomu, volio bih da Vi... Sve same katastrofe, čovječe, rekao je, a ona nije znala je li mu lice bilo neprozirno ili nesretno. Užas, rekao je.

Zar možda zbilja nemam nikakve šanse, pomislila je. Zašto bi on to inače tako rekao, kao da bi sve već moglo biti prekasno? Opet se javila panika. Možda je Michael bio u pravu, razmišljala je, ne može se uvijek sve tek tako srediti. Štošta se dešava. Kao neočekivane kiše koje nam ramena iznenade hladnoćom i krupnim kišnim kapima, žmarcima i zlim slutnjama, razmišljala je. Imala je ona svoje slutnje. Oduvijek. Bila je nestrpljiva. Godio joj je samo krajolik. Konačno su se pojavili visoki čempresi, njihove crne oštre siluete i ponad njih nebo, srebrni pašnjak. Michael, rekla je, žao mi je. Još uvijek je vidjela pred sobom kako je on svojim autom sporo i oprezno izlazio iz garaže, polako iščezavajući između drveća. Bio je prenapregnut. Zbilja. Inače je prema njoj uvijek bio tako dobar i ugodan.

Silno je sada poželjela samo na trenutak, tek na jedan vrlo kratki tren imati pokraj sebe svoju dragu kćer i svoga sina, oni bi ju možda razumjeli. Ili ako ne sada, jednoga dana svakako, prilično je u to bila sigurna. Cesta

se probijala između brdâ kao brza vitka zmija. Okrenula se malo postrance, zatvorila oči, ali je bilo tjeskobno, baklja je gorjela, u prsima je bilo tako tijesno. Ali ja ipak putujem kući, pomislila je, pa to je dobro, tako dobro kako već odavno nije bilo.

Što je?, upitao je vozač strogo ili zabrinuto. Ona je samo zatresla glavom. Kupala se u znoju. Ništa, baš ništa, iznenada mi je bilo pretoplo, rekla je. Samo se Vi opet pokrijte, rekao je vozač, noć će biti hladna. I konačno jednom spavajte kao svi drugi razumni ljudi, rekao je. Vi imate finog oca, rekao je, to se ipak mora reći. Jeste li morali otići od njega?, ozbiljno ju je upitao, pogledavši ju u retrovizoru.

Odugovlačila je s odgovorom. Pa to je za mene najgore od svih mogućih pitanja, tužno je pomislila. Zašto baš... Da, morala sam, odsječno je rekla. Tako je to bilo onomad, nisam mogla drukčije, rekla je i najradije bi sve ispričala. I šutjela je.

Ali Vaš je otac ostao sâm, rekao je vozač, ja ne bih htio ostati sâm. Da, rekla je, da, znam. I dalje je zurila kroz prozor i sve je bilo crno; tamnosmeđe i plave boje iščezavale su, nebo i zemlja bili su sada crni, bezmilosno tvrdi, sve je bilo nemilosrdno, u njezinoj duši sve je bilo crno. Dugo je zurila u prazan prostor svijeta i vremena. Da, ostao je sâm, još jednom je rekla. To je moja krivnja. Trebala sam to drukčije izvesti. Ni ja ne bih htjela ostati sama, razmišljala je, nitko to ne želi, ali smo ipak sami, neizbježno. Sve se poklopi tako da na kraju ostaneš sama, razmišljala je. Jesam li to htjela?

Pa zašto ste tako nesretni, ženo?, upitao je vozač. Gdje Vam je muž, gdje su Vam djeca, pa Vi imate djecu? Što se dogodilo, rekao je i okrenuo se prema njoj, a ona se bojala zavoja koji je dolazio, je li ga vidio, kako vozi taj nemogući čovjek, pomislila je. Ali je on tu kretnju izveo kao u snu, mekano i sigurno, nasmijao se i rekao: Bez brige, umijem ja voziti, taj zavoj ja obavim i u snu, bez brige, ali što je s Vama, kako Vi izlazite na kraj sa zavojima? Vi biste, dakle, sa svojom nesrećom htjeli ići k svomu ocu, da Vas on svojom starom rukom pomiluje po kosi, da sve bude dobro, je li tako? Da, tako nekako. A Vi ste strašno radoznali, dodala je. Sve je u redu, htjela je reći, pustite me, molim Vas, na miru, ali je rekla: Teško je to, sve je pomalo teško u posljednje vrijeme. Ja sam teška, ja sam... Nikoga više nemam, sve što sam još imala i voljela vjerojatno sam nehotice pokvarila. Onda kad sam otišla. I nedavno sam primila loše vijesti. Nekoga tko mi je bio vrlo blizak više nema, nema ga više. Da. Poznavala sam ga, dok je još bio dijete, u ono smo doba jedno za drugo htjeli krasti konje. Kad sam otišla, bili smo još vrlo mladi, glupi i slabi, ali je zmaj bio prejak i prepreden, rekla je vlažnim glasom, smeteno se smijući.

A k tomu ste možda bili i zaljubljeni, rekao je vozač i mnogoznačno se nasmiješio, ali na neki način ipak sretni?

Taj vozač nije glup, vidi on da se tu nešto desilo, zapravo je on dobar čovjek, ali bi trebao voziti, a ne toliko govoriti, razmišljala je Jelena. To da

sam ga toliko zaokupila, pa je za mene čak i zabrinut, svašta. Od kuće ću nazvati Michaela.

Stara pisma Pjesniku bila su u mojoj ladici i onda ih je iznenada nestalo. A sad je Pjesnik mrtav. Proviruje odozgo, između zvijezda, još uvijek želi da meni bude dobro. To silno boli, to silno prija. Znoj na njezinu čelu bio je ledeno hladan.

Neki automobil iza njih stalno ga je htio preteći, a to je ljutilo vozača, to on ne trpi, ljutito je rekao, ali ona nije više htjela razgovarati. Ne ljutim se ja, čovječe, hej, brži sam i veći u ovoj noći od tebe, rekao je vozač. Večeras sam sa svojom starom krntijom brži od tebe, ti, tužakalo jedno, srdito je govorio. Pogledao ju je, zašto ima tako dugu kosu, tako se kosa danas više ne nosi. Ona je sigurno bila nesretna. Što je to tako teško, upitao je, hajde, reci.

Nije odgovorila, polagano je tonula u crni krajolik, ni sama ne znajući što je bilo tako teško. Sve. Mnogošta. Ništa. Cijelo je putovanje bilo približavanje nečemu teškom što joj je predstojalo, nečemu što čak nije umjela niti izgovoriti. Možda smrti, bojala se nje, osjećala je stravičan strah i bila je sama. Ne biti nezahvalna, pomislila je nakon nekoliko trenutaka. More je tu, odmah pokraj mene. Ono se teško prevrtalo u svome snu i teško bi se nakon toga ponovno uzdiglo, ali valovi su već znali da će ono uskoro ustati i zatim ponovno, kamo god pokaže nebo, pohrliti na kopno.

Na tim vožnjama kroz razne zemlje, glasno je rekao vozač, misleći da ga ona sluša i onda kada bi zatvorila oči te više ne bi htjela govoriti, na tim vožnjama srećem divne ljude. U ovom sam ratu sreo više dobrih ljudi nego tijekom svih ranijih godina. Ima ljudi koji se u nevolji potvrđuju u dobroti. I ja također. Novac nije najvažnija stvar. Sva su moja braća mrtva, ali ja sam živ, a to je stravično i divno u isti mah. Ja sam živ, vrag zna dokle će biti tako, ali ja svaki dan iznova putujem u svijet. U noć. Sa suncem i mjesecom, s vjetrom i maglom. Divota!

Jelena je u sebi imala lošu vijest, teško se nosila s njom, vidjelo se to na njoj, trebalo joj je vremena i dobro je što nije vikala ili plakala. Ona mi se sviđa, samo da ne pogine tamo dolje. Sada kad su svi mrtvi i pokopani, ona iznenada dolazi. Ludost, razmišljao je vozač. Ona bezuvjetno nešto hoće, ni na koji se način ne da od tog odvratiti. Ali što to ona želi, to samo nebo zna. Vjerojatno nešto sasvim nemoguće. To što ona želi sigurno mora biti nešto lijepo, razmišljao je, ona voli nekoga, ljubav je ono što sve to omogućuje. Da, mora da je ljubav u igri. Što je sad, zašto konačno ne spavaš, glasno je upitao, spazivši njezine otvorene oči.

Ništa, rekla je, nije baš ništa, ja već odavno spavam. A i što bi trebalo biti? Putujem kući, dišem... Ali je u sebi mislila kako se Pjesnik smirio. Šapat se ugasio. Obećanja, zakletve, svega je toga nestalo. Mislila sam da će me otac uvijek štititi, da će stajati pored mene i uvijek će iznova moći reći: Pazi, dijete! Mislila sam da će to uvijek iznova moći govoriti. Otac je bio

moja mati. A ja sam mislila da pored njega i dalje smijem biti djevojčica koja tu i tamo smije izvesti nekakvu nepodopštinu. Čudim se, dijete moje, kako malo znaš o životu, često je bespomoćno govorio, a ona se tada morala nasmijati i osjećala se dobro u tom smijehu. Biti pomalo razmažena, to joj je bezuvjetno trebalo.

Cesta je odmicala dalje, grmlje i stabla, šuma u daljini, pored ceste mlađi hrastik, zatim ponovno grmlje, gola brda, sve je odlazilo, cesta je sudjelovala u toj igri, pokazivala joj je visoke šume, a onda kamenje i guštaru, a sad joj je cesta htjela pokazati još samo bijelo kamenje, stijene i nekoliko pinija s njihovim otvorenim korijenjem poput zmijskih repova. Napokon more. Usred njega predivan otok, kao velika zelena torta. I još jedan otok, još ljepši, sasvim u blizini. Oštre vertikalne stijene prema moru, bijela pjesna oko njihovih kukova, u daljini jaše ludi kralj valova.

Rodni grad. Kakvoga li ga nalazim? Slijedeći rojeve bombi, dolazim kući. Gdje je on? Tamo gdje nastaju ogromni oblaci dima. Ono tamo u plamenu, to je on. Rodni grad, kako li me samo prima? Brechte, dragi Brechte, i za mene si to napisao. Prije mene dolaze bombaši. Smrtonosni rojevi javljaju vam moj povratak. Požari prethode sinu... A ja čak nisam ni sin, ja sam mala kćer. Brzo, molim brže, rekla je vozaču, a on se smijao jer je ionako prebrzo vozio. Nemojte to govoriti, dovoljno rano dolazimo u taj divni, neponovljivi, prokleti grad. Zbilja.

Ona je uistinu opet zaspala i kroz malu pukotinu iznenada je prepoznala fine Michaelove precizne ruke koje su pred sobom držale pisma Pjesniku. Je li pokušao čitati ta pisma? Svako je pismo svojim rukama lagano otvorio i vidio mnoge nerazumljive riječi, a onda ga je opet uredno vratio natrag. To što nije sve razumio, nije stvar učinilo boljom. Dragi Michael, rekla je u snu.

Onda, u ime Božje, Mihael, sad i to znamo, dakle, zove se Mihael, zadovoljno je rekao vozač. Je li Vam sada bolje?, upitao je. Da, hvala, rekla je Jelena, meni je sasvim dobro. Molim Vas još malo vode. Pružio joj je bocu, ali je to ovaj put bila rakija i ona je otpila gutljaj. A onda još jedan. Hvala, veselo je rekla. U Vaše zdravlje i u zdravlje Vaše obitelji.

Dobar ti je gutljaj, zadovoljno je rekao vozač. Jasno, rekla je, pa takvi smo Vam mi. Zagrizla je kruh s maslacem i brzo ga pojela. Rakija ti sad zbilja može zatrebati, rekao je vozač. Sad dolazi kontrola. Hoće li ti oni povjerovati u priču s ocem, pokazat će se. Ali za carinu zbilja nemaš ništa, zlurado se nasmijao. Učvrstila je kosu na potiljku i šutjela.

Je li onda muškarac na fotografiji u tvojoj torbi taj Mihael?, upitao je vozač. Piše li on, dakle, pjesme o noći punoj mjesečine, o ljubavi i tako...

Jelena je osjećala njegovu dobrohotnost. Ali je zbilja spavala i ovaj mu put uopće nije htjela odgovoriti. Pa ne mora on sve znati, pomislila je; doslovno je pala u san u kojemu joj je sve bilo svejedno. Postala je umorna i teška kao kamen, konačno su joj ruke zadovoljno mirovale na pokrivaču.

Kasnije, mnogo kasnije je napola zatvorenih očiju ustrajno gledala kroz prozor iako je još uvijek bila noć i ništa se nije dalo vidjeti osim zalutalih automobilskih svjetala. Rakija je bila dobra, pomislila je i nasmiješila se. More je sada puno otoka koje nije mogla vidjeti, ali ih je osjećala, voljela ih je, voljela je njihovu ljepotu u golemoj samoći. Ali noć je bila studena i vlažna, bez zvijezda, crna su ju stabla pored ceste poput sablasti plašila svojim dugačkim grmolikim rukama. Ta duga, duga vožnja. Izgledalo je kao da je sada dospjela onamo gdje je sve već bilo dobro, gdje joj više nije trebala trenutačna stvarnost. Zahvatila ju je neka plima nježnosti, daleko ju odvođeci, baš kao val, sve dalje ju noseći sa sobom. San je bio dobrostiv, u njemu je iznenada znala sve. Opraštala se od nečega, ostavila je to, niti su lepršale u zraku i otpadale od nje. Ja tebe dobro razumijem, rekao je Michael u snu. Bacila mu se oko vrata i konačno je zajecala. Izgledalo je kao da se cijela priča bližila svomu kraju. Tvoj otac, rekao je Michael. Iz njegovih je to usta mogla čuti. Probudila se. Znala je to. Sjetila se kako je ocu davno prigodom rastanka u luci u jednom trenutku htjela reći: Sada znam zašto idem oдавде, da te više nikad ne moram vidjeti, nikad i nikad više, ja te više ne bih htjela vidjeti. Takva sam ja, tako sam nešto htjela, sada je razmišljala. Vozač je posegnuo za torbom, pronašao fotografiju i kratko ju promatrao i rekao kako joj taj Mihael na neki način dobro pristaje. Je li zbilja dobar prema njoj? Sigurno. Ali zašto onda ona ne sjedi kod kuće u toplom, zašto se muči u tom klopajućem autobusu i vozi se sve dalje od kuće? Čudno. Sve je to čudno. Da još uopće ima pjesnika u svijetu, razmišljao je. Čemu? Svijet ima pjesnika na bacanje, a oni mu zbilja nisu potrebni. Ovaj me svijet izluđuje, glasno je rekao. A ja ga unatoč tomu ludo volim, čovječe!

Molim muziku, kad već nemate kave, veselo je rekao netko otraga.

Koji li je to luđak, rekao je vozač, taj nas ovaj put zbilja želi preteći, on već neko vrijeme vozi kao da je iza nas. Nasmijao se. Netko samo juri za nama u svojoj divnoj kočiji i misli da nas je lako prestići, samo bismo malo trebali otići ustranu našom starom krtijom, zar ne? Mi smo prespori ili nismo dovoljno lijepi, nemamo fini dizajn. Ali to ipak nije tako jednostavno, dragi moj, rekao je vozač, pojačavši glazbu. Mi smo brži i glasniji, mi smo nešto posebno, rekao je i dao gas.

Jelena se probudila. Čula je glasnu glazbu, pomislila je čemu tako glasno, aha, to je već domovina, jasno. Ona zapravo još nije bila spremna čuti bilo što, htjela je dalje spavati. Bit će da je već jutro. Bilo je nešto svjetlije, ali je još uvijek bilo pomalo tamno. No vozim li dovoljno brzo?, objesno je upitao vozač. Brže, naime, zbilja ne ide, ali to nikomu nećemo reći, to ćemo zadržati za sebe.

Vidjela je iza sebe neki automobil koji je zbilja htio preteći autobus, ali je cesta bila uska, a lijevo je bila provalija, stijene su se strmo spuštale prema moru. More je duboko dolje bilo ljepše nego što ga je imala u sjećanju,

silno uzburkano i tamno, s bijelim zupcima pred grotlom. Otprilike stotinu metara duboko. Najmanje toliko. Kolonija galebova zaposjela je stijene i mnoge njihove kaskade, učinivši ih ludima, stijene su skupa kričale bez prestanka, morska im je voda sezala do vrata.

Super, rekao je vozač, pa ipak se vozimo nešto brže. Jelena je pogledala kroza staklo, vidjela je čempres sa crvenim vrškom, a onda je ugledala auto i rekla: Smjesta stanite! Stanite, povikala je, molim Vas, stanite. Dragi Bože! Pa on je ipak došao, uzbuđeno je pomislila, istodobno donekle svjesna krivnje. On se vozio tim nemogućim lokalnim cestama, dan i noć je vozio za mnom. Tko bi to pomislio? Pa zar to nije suludo? Michaela, ti sa svojim mnogim terminima, sa svojim famoznim rukama, sa svojim živcima, s tim tvojim dragim, dobrim riječima. Prilično duga relacija, u svakom slučaju. Sve moguće se izmiješalo u njoj, svi mogući osjećaji. Michaela, šaptala je, dragi Michaela. Zbacila je sa sebe pokrivač. Znala sam da si ti u redu, ah, što govorim, da si veličanstven. Dobro, dobro je, ti si zbilja dobar. Operacija je uspjela. Ti si došao. Bravo! Čudnovato je da nije u sebi osjetila nikakvu toplinu. Nije osjećala gotovo ništa drugo osim toga golemog iznenađenja. Gdje su ta toplina i ta radost, gdje sam ja?, pitala se Jelena. Lupala je i mahala kroz prozorsko staklo kao poslušno dijete i nešto čekala. Michaela, šaputala je i mahala, smijala se i ponovno posegnula za pokrivačem, čvrsto se umotala i ipak se tresla od hladnoće, a nije htjela, nije mogla ništa, bila je silno uzbuđena i zbrkana.

Što je sad opet bilo?, nestrpljivo je upitao vozač. Jelena je lupala po staklu i davala smiješne znakove. Pazi, molim te, pazi! – vikala je, čekaj malo, pa zašto ne možeš pričekati?

Ima li taj čovjek barem novaca, hladnokrvno je upitao vozač i nemarno dao gas.

Pa to i nije tako važno, jedva je čujno rekla Jelena i napokon se nasmijala od svega srca.

Nemojte stalno govoriti o novcu, molim Vas, tijekom cijele vožnje samo govorite o tom glupom novcu i bananama.

Ali imaš pravo, rekao je, novac zbilja nije vrijedan spomena. A nisu ni banane. Ili ipak jesu? Pa nema ni jabuka. A ja sam mislio da je tvoj najdraži mrtav, pa si zbog toga tako tužna. Tko bi rekao da se toliko mogu prevariti! Da, on, dakle, ipak nije mrtav. Ali kladim se da on pri sebi ima više novaca od tebe. Na trenutak je skoro otpustio volan i začudio se, a onda se u isti mah iznenađeno i radosno nasmijao. Da, što ja tu vidim! Je li to onaj tip iz torbe, taj strašni tip koji je tako olako dopustio da se voziš dovde, je li to moguće?

Da, ni ja ne bih pomislila, razmišljala je smijući se. Da, to je tip iz torbe, rekla je u prozorsko staklo i šeretski se nasmiješila. Ludo, rekla je. Ni jednom jedinom riječju nikad nije rekao da bi došao, uvijek se ponašao tako kao da bi to bilo apsolutno suludo, nemoguća stvar. Prije nekoliko dana

bila je to zbilja potpuno nemoguća stvar. A sad? Dvije tisuće kilometara. On se sada kao luđak vozi ravno u opsjednuti grad, hihotala se Jelena. Žao mi je, ali tako je. A sada ipak dolazimo divnom kočijom, onako kako su svi uvijek mislili da ću doći, još samo nedostaje krzno oko ruku i lila lak na noktima. A pritom nikog neće biti tu, samo neprijateljske zastave i dim čempresa.

Ustala je i otišla do vozača, a on je dao žmigavac nadesno. Opet ćemo napraviti kratku stanku, malo ispružiti noge, rekao je putnicima. Veselim se zbog tebe, zbilja, rekao joj je.

Popit ćemo sada gutljaj kave, rekla je Jelena. Koliko ja poznajem svoga muža, on sigurno sa sobom ima toplu kavu.

Mahnula je kroz prozorsko staklo, u isti se mah smiješila i plakala, htjela je prva skočiti sa stuba, ali je Michael bio brži, iznenada je bio pun snage, riječi i gestā.

Polako, lijepo polako, rekao je vozač, ali je Michael već nahrupio u autobus i pogledao Jelenu onako strastveno, baš kao nekoć prije mnogo godina, pomislila je. Onda ju je zagrlio nekako nespretno i grubo poput drvosječe, a to ju je dirnulo, priljubili su se jedno uz drugo i on ju nije ispuštao, ljudi su lagano napuštali autobus, tiskali su se pored njih i okretali glave od njih, protezali noge, a onda opet okretali glave njima, promatrajući kako je vozač kao kapetan na brodu silazio kao posljednji.

Znao sam ja, znao sam da je u tvojoj priči nešto nedostajalo, zadovoljno se smješkao. Idite, ljudi, idite, i vani također ima štogod lijepo za vidjeti.

Čežnja, šapnuo je Michael i podigao ruke u zrak, kao da se istodobno htio ispričati i ustati. A ona ga je pogledala kao čudo, nevjerovatno, samo je pomislila, nevjerovatno. A kako su djeca?, upitala je.

Dobro, izvrsno, pomalo si nam ipak nedostajala, zar ne? Kako sam bio nesretan, rekao je, ti to sebi uopće ne možeš predočiti, sve je bilo jedan jedini teret i samo je padala kiša, dan i noć je kišilo, posvuda sam te tražio i dugo stajao na kiši i čekao. Čak sam mislio da me zoveš.

Da, ja sam te čak i nazvala, ali tebe nije bilo, nikoga nema, rekla mi je majka – šaputala je Jelena.

Ja sam to znao, oprosti, molim te, zbilja sam bio pomalo težak, bio sam...

Ah, pusti to, ni ja baš nisam bila jednostavna, brzo se ubacila.

Boli li Te jako, upitao je, opipavajući njezin vrat. Nije strašno, odgovorila je, skoro nimalo, da, malo.

Donosim ti mamine lijepe naušnice koje toliko volim, konačno ih sada trebaš nositi.

Tako je nestvarno, razmišljala je, pomalo kao u bajci. Bojala se bajki.

Htio sam Te zapravo čekati u tvojoj luci, to bi bilo ljepše, romantičnije, uzbuđeno je rekao, jednom si mi pričala o bijeloj lađi i o tvojim velikim očekivanjima: da netko iz daleka svijeta konačno dođe k tebi, upravo tebi.

Ali to nije išlo. Luka je potpuno uništena. Loše. Ali sada sam u svakom slučaju tu i donosim glupe ishitrene poklone. Nesigurno se nasmijao. Da mi se netko smiluje. Dao joj je kutijicu, a ona je bila ganuta, držala ju je stisnutu u šaci i gušila suze. Samo sam htio doći k tebi, šaptao je, ništa drugo, više ništa nije išlo. Da. I djeca te također pozdravljaju. Jelena je glasno zaplakala. Teško je to, da, bilo je teško, rekao je, pa znaš i sama. Kakva glupost, često sam bio gluhi na tvoje brige. Ona je samo kimnula i izmučeno se nasmiješila. Ali ja te volim, gotovo da je viknuo i svi su ga sad pogledali, poljubio ju je u usta, ljubio ju je po ušima i po kosi i tako lijepo uzdisao. Jesi li sad moja?, nježno je upitao, a ona je sakrila lice u njegov kaput. Sad ćeš mi konačno morati pokazati svoju kuću i svoj grad, bodro je rekao. Ja, naime, trenutačno još samo putujem u okupirane gradove, to je sada tako, nosim prepune torbe meda, kruha i hrane za dojenčad, obijesno je rekao, i topla je kava također tu.

Daj kavu, odmah! Morala se nasmijati, svidjelo joj se da je bio tako dobre volje i da je uza se imao torbe. Imaš li možda nekoliko lijepih banana? To bi, naime, bilo prijeko potrebno, rekla je, a neki su se putnici nasmijali.

Ali ti najprije još moram reći nešto važno, šaptala je. Dugo sam razmišljala, ali tek noćas onako temeljito. Bojala se, pogledala ga je, dovela je kosu u red i poravnala haljinu. On ju je gledao s ljubavlju, još bodar i pun povjerenja. Njegove su usne još bile mekane i lijepe, nakon ljubljenja su uvijek bile lijepe, a onda je uplašeno okrenuo glavu i pogledao kroz prozor u daljinu, nepomičan, izgledalo je kao da nešto očekuje, možda nešto drukčije od onoga što je očekivao. Njegov je izraz lica još odavao samokontrolu, kruto držanje bilo je tu. Slutnja tmurnosti i iznenadne hladnoće za Jelenu je bila u zraku, more je bilo sivo poput neba, prestalo je kišiti, ali je nebeski vršak još uvijek bio posve tamnosiv, dva tamnoljubičasta oblaka visjela su kao dva zastora na pozornici, malo se rumenila pojavilo iza brda, gubeći se u krošnjama drveća.

Lijep krajolik, rekao je, te gigantske pinije i agave, ali tek visoki čempresi sve to potpuno zaokružuju, rekao je i čekao, znao je da sada slijedi nešto ne-dobro.

Ti, šaptala je Jelena, važno mi je da ti to odmah kažem, neka čempresi pričekaju. Ako preživimo, ako stignemo, mislim. Stajala je kraj njega i čekala da se okrene, ruke su joj teško visjele niz bedra, donja je usna bojažljivo drhtala, baš kao da je dijete. Polako je i oprezno okrenuo glavu k njoj, kao da je to bilo posljednji put, više od toga, naime, nije mogao dati, on više ništa nije imao, učinio je što je mogao, došao je, bio je tu, a ona je vidjela da je bio vrlo umoran. Vožnja je bila duga, on ionako nije osobito volio putovanja, nikakve pustolovine s iznenađenjima, nikakve daljnje nesigurnosti, htio je u miru obavljati svoj posao i onda imati pred sobom svoje novine, svoj vrt, svoju stolicu, svoju čašu vina, to je bio njegov način života, tek ga je to činilo blagim, zadovoljnim i ljubaznim, imao je, uosta-

lom, kojekakva posla. Možda je opet pomišljao na svoju bolnicu, pomišljajući što i kako dalje, razmišljala je Jelena. Pretpostavimo da stignemo u grad, preskočimo rovove i nikakav nas metak ne pogodi, dospjet ćemo u kuću, vrata su barem otvorena, uvijek je govorio otac. Lijepo. Bože, kako lijepo, nema mine pred vratima, ni u kući također. Onda, onda bih htjela... Ostati neko vrijeme tamo, rekla je i čvrsto ga pogledala u oči. Htjela bih sad ostati neko vrijeme u kući svog oca. Prebivati. Barem neko vrijeme. Tako dugo da se meni učini dugo, znaš li. Tako. To sam ti htjela reći, bila bih te nazvala, ali ni meni samoj nije sve još bilo sasvim jasno. Tek noćas. Da. Htjela bih svoga brata sresti na cesti, pogledati ga u oči. Vidjet ćemo. Htjela bih pogledati u kući svaku stvar, svaku uzeti u ruke, malog porculanskog anđela, posudu za voće, pogledati i odvagnuti svaku knjigu i svaku čašu, moram hodati oko kuće i priznati da nije bilo ispravno ne dolaziti tako dugo ovamo. Tako sam strašno dugo bila odsutna, sramim se, sve sam praktički pustila da umru, razumiješ li! Oni su mrtvi i pokopani, ja sam ih ostavila da umru, Pjesnika i oca. Gledala je Michaela u oči i bezglasno plakala. A ja sam živa. Želim donijeti cvijeće na grobove. Livadsko cvijeće, još uvijek znam koje su cvijeće voljeli. I ranjenike želim posjetiti. Otići na institut također, da. Imam osjećaj da sam to nekom obećala. Netko to od mene očekuje. Nema za njega nikakve druge radosti osim te. Skuhat ću ručak za vozača i njegovu obitelj, za desert će biti velika količina kaše od banana, toliko mi je jasno. To bi bilo to. U ovom trenutku. Tko, uostalom, zna što sve još dolazi. Ah, da, naravno, naspavat ću se, a onda ću otrčati na plažu, leći ću u pijesak usred svoje uvale. Valjda me tada nikakav metak neće pogoditi, stalno zaboravljam taj glupi rat. Zvonko se nasmijala, bila je olakšana time što je sve to rekla, dodirnula je Michaelovu ruku, pogladila mu je kosu na čelu, vidjela je što su te riječi uzrokovala na njegovu licu, kako su se ukopale, stvorivši bolna mjesta oko očiju i usta. Jedna se misao svojski zabila u mekanu put pored njegovih usta, gornja je usna prkosno stiskala donju, to ga je činilo strogim i nepopustljivim. Ona je čekala. A on je bio blijed i umoran, kutovi njegovih usta popustili su i na trenutak se olabavili, zatvorio je oči i onda ih ponovno otvorio. Htio je, doduše, ostati budan, ali bi jednom morao spavati, učinilo se, čak i tako stojeći, sada je samo htio spavati i imati mira.

Kao uvijek. Ti to ne možeš pustiti, što? očekivala je da joj on to ponovno kaže.

Ali na njezino veliko iznenađenje, on je samo htio biti veseo, čak je i namignuo kao mačka i nasmijao se.

Puni program, dakle, rekao je i dalje se smijao, nastavio se smijati. Svašta, čovče, pa ti imaš cilj, ti nešto namjeravaš, jasno, tako sam i mislio, dobro. On se pokušao pribрати i imao je veseo izraz lica, raširio je oči, a onda je opet namignuo kao da se zapravo osjećao neobično dobro. Ali to nije stalno išlo tako opušteno kako je htio. Odmah sam to znao, zabrinuto

je rekao, vjeruj mi, sve sam to znao od prvog trenutka. Ja sam, takoreći, pripremljen, ja sam se pripremio. Sve je ionako bilo dovoljno loše. Za tebe. Dugo moram provjetravati kuću kad se vratimo natrag, velik propuh mora proći kroz kuću, oluja, rekao je Michael. Iznenada ju je opet zagrlio, držao ju je u zagrljaju i dugo šutio, a ona se pobojala da će on zaplakati, tako su mu bile sjajne i velike njegove smeđe oči. Majka je mrtva, rekao je zatim vrlo tiho. Uzeo sam dopust, konačno sam jednom dobio dugački dopust, zbilja. Tako. Robert će se sada brinuti o svemu.

Žao mi je, rekla je, položivši obje ruke na njegova prsa. Osjetila je njegovo srce, a svojim je malim prstom upravljenim prema njegovu srcu pravila kružice koji su trebali rastjerivati njegovu tugu. Bio je to njezin čarobni ritual. Jadna žena, rekla je, ali ništa nije osjećala, a onda je čak došlo i olakšanje kojega se zastidjela. Je li jako patila, brzo je upitala, hoteći što prije odagnati taj osjećaj. Da, patila je, odgovorio je Michael sa zakašnjenjem. Znam, sve znam, rekao je iako ništa nije govorila. Loše. Teško je, ja to ne razumijem.

Njezin glas, rekla je ona. Jednom mi je moj otac rekao da nikomu ne trebam dopustiti da viče na mene, nikad. Ali ona je bila bolesna, činilo mi se.

Jako mi je žao, još jednom je zamišljeno rekao. I tvoj je brat nazvao, samo je morao plakati, galamiti i psovati, ali sam ipak nekako razumio da ti trebam poručiti nešto u vezi s Pjesnikom, da je imao pravo.

Ah, da, moj braco je, dakle, ipak nazvao, to je dobra vijest, rekla je Jelena boreći se sa suzama.

Silno sam se bojao za tebe nakon toga razgovora, morao sam voziti u potrazi za tobom, dovesti te natrag, rekao je Michael brzo i prodorno.

Lijepo od tebe, čula je sebe kako govori. Dobar je on, pomislila je i nježno ga pogledala. Gladila ga je po obrazima, stiskala mu ruku, njegova je košulja još bila čista, izgledao je uredno kao uvijek, mirisao po kavi i tekućini za njegu kose. Njoj je trebala voda i sapun, mnogo vode i mnogo kave i jabuka. Dovedi te natrag, čula je kako odjekuje u njoj, bila je kao u bunilu. Ja ne znam, rekla je, ja zbilja ne znam.

Nježno ju je poljubio u potiljak i prošaptao nešto što nije čula ili, pak, nije razumjela.

Ja više nisam ona koju treba dovesti, tmurno je razmišljala, poljubivši ga kao utjehu u rame i držeći ga za ruku. Nije to mogla izgovoriti. Poželjela je izjuriti van i slušati kišne kapi kako bubnjaju po njoj, smijala bi se da se oluja i kiša sruče na nju, grom i munja neka to izgovore, izviču, izgalame. Ali kiša je već obavila svoj posao, a nebo je kao nagradu dobilo posve drukčije, gotovo rajske boje: sivozelenu, tamnoljubičastu, a bila je tu i zlatasta nijansa koja je dolazila sa sunčane strane, bližio se dan, dizalo se more. Zemlja je oko stijena bila crvena i mokra, nije bilo mnogo zemlje, više je bilo u njoj slijepljena kamenja, ali su kvrgave pinije rasle, a korijenje im je

na površini bilo nalik velikim elastičnim kandžama. Ona se osjećala potpuno upućenom na tu oskudnu kaljavu zemlju ponad i između kamenja. A more je mirisalo i mamilo ju, najradije bi skočila s tih mnogih kaskada pod sobom i bacila se u more. Sve je bilo tako mirno i svečano.

Veliko je svjetlo toga jutra kličući bilo na putu prema njoj. Razmišljala je: Nitko mi nikad ne treba reći da ta divna neizmjernost ne postoji. Ne trebaju mi nikakve naprave i satovi, ja ju dobro osjećam. Ona postoji. Moju vječnost nije tako lako zabraniti ili uništiti. Četrdeset kilometara daleko od rata bio je najljepši pastelni mir. Spokoj, divota. Ona još uvijek nije mogla pravo zamisliti rat, rata u njezinoj glavi nije bilo.

Ja ću sada više biti tu, rekao je Michael. Lijepo ćemo živjeti s našom djecom, opet ćemo moći slaviti i sjediti u vrtu. Pogladio ju je po kosi. Sve ja znam, još jednom je rekao. Ona se naježila, morala je plakati, nije mogla drukčije, sve je htjela reći, stotinu puta sve reći, vikati, vrištati, urlikati, ali nije mogla izustiti ni riječi, čak ni tiho progovoriti.

Znam ja to, nije to lako, ne, ali mi ćemo ipak uspjeti, šaptao je, i to da želiš ostati sam cijelo vrijeme zapravo znao i dugo sam bio vrlo nesretan.

Posvuda je osjećala žmarce. Kako to?, pomislila je. Ali kako to?, upitala je kroza suze, pa ja to ni sama nisam znala, zbilja nisam, tek mi je to ovdje u autobusu postalo jasno. Nikad nisam tako mislila. Stvarno sam mislila da odmah dolazim natrag. Ali ja ovamo dolazim mnogo kasnije, u svakom slučaju prekasno. Prekasno. Uzela sam sebi previše vremena, zbilja. Ali to nije kazna, prije je to dar, to ostajanje. Godilo joj je osjećati njegove ruke tako čvrsto na svojim leđima, njegove prste u svojoj puti, njegov topli dah u uhu.

Strašno mi je žao, šaptao je, ali sad će sve opet biti dobro, rat će uskoro prestati, a i ti ćeš vidjeti, vjeruj mi, molim te. Čudno je, razmišljao je Michael, da baš na tom mjestu blizu grada i umiranja život najednom postaje tako svijetao, budan i snažan, da baš tu izgleda kao da njihova priča može dobro završiti. Sve je opet bilo dobro, osjećao je.

Ona je govorila dalje iako je još uvijek računala s njegovim gnjevom: Moram, izgleda kao da sam živjela upravo za to, za taj jedan korak natrag. Ja ne znam, pa i smiješno je, prevelike riječi, ali ja bih htjela učiniti baš ono zbog čega sam otišla, htjela bih se i dalje svađati s onima s instituta. Nasmijala se. Želim navečer nakon posla doći u kuću kao da je tata još tu u svome kutu, u njegovoj bih tišini htjela nešto nadoknaditi. Hodat ću tamo-amo po vrtu, pjevat ću i razgovarati s njim, čekat ću riječ ili znak iz mrtve knjige, što ja znam, svejedno. Ponovno ću urediti vrt, otrčat ću u crkvu i glasno pjevati za tatu. A i tebi ću ovaj put morati pričati o Pjesniku.

Michael se opustio i pogledao je gotovo veselo, nije bio povrijeđen, ni gnjevan nije bio, pa čak više nije bio ni umoran. Kako je dobro da se prevarila, htjela je da se u budućnosti i dalje samo vara, tako je bilo bolje, a sve je mirne duše moglo biti bolje nego što je zamišljala. Michael je unatoč svemu doputovao ovamo za njom. Bila je to čista čežnja, rekao je. Fini je

smiješak sada poigravao na njegovim usnama i neobrijanoj bradi; tragaو je za riječima, a one, doduše, još nisu htjele van, ali je gledao Jelenu tako da je znala što je mislio.

Ona se smiješila i čekala, davala je njemu i sebi vremena, osjećala je, naime, kako je u njoj rastao nagovještaj nečega zaboravljena, a to je ona njezina stara obijest ili nada. Komično je, rekla je gotovo svijetlim glasom, dok je on i dalje šutio, rat je, jasno, mnogo je mrtvih, ali zmaj nije mrtav, pa ipak, unatoč tomu mislim da će kod kuće biti lijepo, ludo. Uistinu je rat, a ja unatoč tomu mislim da moja kuća, vrt i uvala u sebi nose siguran mir. Malo mira. Vidjet ćeš. Vrlo je lijepo. Nije više htjela govoriti. Znala je u tom trenutku da je ipak bila pomalo sretna. U svojoj je šaci još uvijek držala i stiskala kutijicu.

Smijem li onda biti pored tebe?, upitao je Michael. Htio bih nešto učiniti za tvoje ljude i...

Htjela je reći: Rat je, Michael. Ali se radije nasmijala: Pa znaš i sâm, vidiš da se radujem, jasno, ali opasno je, pa znaš i sâm, vojnici, puške, požari, sve je bolno, puca se, rekla je i opako se nasmijala. Što da ti još kažem od onoga što si ti meni toliko puta predbacivao? Padaju bombe, sve je crno. A ja, ja, naprotiv, imam u sjećanju samo plavoružičaste boje. I opet se obijesno nasmijala, kao da sve to nije ništa, u svakom slučaju ništa važno. Nije baš sve posve razumljivo, bilo je kao da joj je u maloj zatvorenoj kutiji Michael donio natrag njezino staro pouzdanje. Morala je otvoriti tu malu čudesnu kutiju. Veselila se naušnicama. Kako li je samo sve to moguće?, razmišljala je i zbilja se čudila, kao u bajci. Zapravo se kao dijete bojala bajki. Ali sada! Da, opet se mogu nadati. Možda će nam se ipak netko smilovati. I Michael je došao.

Moram poći s tobom i biti tu gdje si ti, protuslovio je Michael, još ne znam kako, ali ću to učiniti. Zadovoljno je pogledao svoje mirne ruke.

Ona je još tražila riječi, morala je dobiti na vremenu, otvorila je kutiju, uzela je biser i spretno ga udjenula u ušku. Kao neka ceremonija, malo je potrajalo, dovelo ju je to u svečano raspoloženje, ponosno je podigla glavu i prijateljski se, kao da se ispričava, nasmiješila svima nazočnima.

Znam da je krajnje glupo i neprilično, odmah iza ugla je rat, rekla je. Jasno, pa ipak mi unatoč tomu oprostite, molim vas, ja ni ne znam što imam, a vi mi to samo tako priuštite. Tako. Mali se biser tajanstveno lju-ljao i nježno dodirivao i hladio kožu na vratu. Umjesto da se operem, ja se ukrašavam, rekla je i pogledala u vozačeve oči. On me razumije, vjerujem. Voljet ću ovaj autobus zauvijek, pomislila je.

Lijepo, divio se Michael, već sam ti jednom rekao da sam se u... Ona mu je ovaj put stavila prst na usne, a on je ušutio i zagrlio ju, ruke su mu bile čvrste i najednom tako tople i jake.

Htio bih se također pobrinuti za ranjenike u bolnici, što kažeš na to?, upitao je, nesigurno gledajući oko sebe, a onda ju je čekajući pogledao u oči.

Sve je bilo mirno, prostran oskudni krajolik s jedne, i širok horizont s beskrajnošću mora s druge strane. Svi su ih gledali. Ali ona je samo morala plakati, nije mogla prestati, suze to nisu dopuštale, bezuvjetno su dalje morale teći.

Što je sad to, što je to, rastrojeno je razmišljala, iznenada je sve dobro i ispravno, zar ne? Izgleda kao da mi on tim svojim riječima pomalo spašava svijet. To je divno, glasno je napokon rekla, to da baš želiš raditi ono što nam je gorko potrebno. A čemu bi ti inače služile te nadarene, čuvene, lijepe ruke?

S divljenjem ga je pogledala kao da je spomenik i najradije bi se smijala i slavila s cijelim autobusom. Da, srdačno dobrodošao u moju domovinu. Draga nas kuća već očekuje, raduje se.

Dao sam svojoj čežnji da me dovede ravno ovamo, vrlo je tiho rekao Michael. Tijekom duge vožnje u nekim sam se trenucima osjećao kao junak iz priče. Kao junak koji spašava lijepi grad, vraća natrag svoju ženu i sretan jaše u jutarnjem rumenilu. Ruke više ne drhte. Što se tiče svega toga, u svakom slučaju mogu u istom trenutku krenuti u strašni rat. Nasmijao se pomalo obijesno, pomalo tužan i umoran. *I have a dream*, tiho je rekao okupljenim putnicima, dugo klimajući glavom.

Očutjela je žmarce i blagotvornu toplinu koja se sada polako širila njezinim tijelom.

Pogledaj, rekao je posve oduševljeno, sve je blještavo bijelo, stijene koje su se sjedinile s morem i nebom.

Nemam više glavobolju, hura, danima me je mučila, rekao je i nasmijao se. A ona je iznenada pod sobom osjetila zemlju kako pomalo podrhtava, kao odjek neke daleke potmule detonacije. Opaki zmaj, pomislila je na trenutak, ali radije ništa nije rekla. Jer kako bilo da bilo, ovo će more uvijek biti tu, moja uvala, razmišljala je. Kao skupocjen broš od topaza čije se boje stalno mijenjaju, ali ipak ružičasto svjetlucaju. Tu ću ja sjesti, kasnije ću leći i neko se vrijeme više neću micati, samo ću osjećati i pomalo sanjariti.

Kako je dobro da si tu, šaptala je. Da si samo tako došao. Neočekivano. Bio je to dug put, zar ne?, jako dugačak put, loše ceste, loše oznake, zavoji, zar ne? Stavio joj je ruku na rame. Bio je to lijep put, ljepši od svih putova do sada, rekao je, zapravo sam cijelo vrijeme bio oduševljen, krajolik je tako divlji, šarolik je i miriše, zapravo me podsjeća na nekoga. I ja sam uistinu tu, pored tebe. Nasmiješio se. To sam, doduše, uvijek bio i do sada, ali nisam bio pri ruci. Dugo smo bili sami, nas dvoje, rekla je Jelena, dođi, moram ti još toliko toga reći, onda više ne trebam sama na sve to misliti, glava mi je puna svega i svačega.

Sve će već biti dobro, rekao je Michael mirnim svečanim glasom, sad nam se više ne može dogoditi ništa loše. Ako i bude nešto, onda malo sreće, plaho je, smješkajući se prošaptao sebi u bradu. Moguće je da smo to i zaslužili.

O, da, veselo je rekla, ne bi bilo loše. Super, svi ovdje tako kažu. Ja sada želim mnogo sreće, u sebi je pomislila i šutjela, gledajući u more. Čisto blještava površina puna prastarih obećanja. Ona su već dolazila s valovima. Osjetila je miris i uistinu čula staro drago mrmorenje u najboljem plavoružičastom ruhu. Prilazilo je to njoj svojstveno more sve brže, sve bliže. Dobro mi došla, svečano joj je reklo i nasmiješilo joj se kad je bilo kod nje. Dobro mi došla, pa ja se sjećam tebe, ti mala vodena štakorice, da, dobro umiješ plivati... A ona je tiho i veselo rekla: Hvala ti, hvala, drago more, da, vidimo se danas popodne, silno se veselim plivanju i svemu. I ostala je, stojeći tiha i malena kraj njega, duboko, duboko dišući.

P. S.: Tražeći nešto za jelo, smrtno je stradala nekoliko dana kasnije prilikom napada na grad. Svaka je pomoć stigla prekasno.

S njemačkoga preveo: Sead MUHAMEDAGIĆ

Smutica za zdrav(l)je hrvatskoga jezika

(u povodu uvrštavanja Zlatne
formule hrvatskog jezika ča-kaj-što
na Popis nacionalne nematerijalne
baštine)

Barthesova točkica, zarezić, ranica – *punktum* koji doživimo u dodiru s umjetničkim djelom, ono što nas istodobno osvaja ljepotom i bolom, dogodio se u ranome djetinjstvu Dragi Štambuku u dodiru s jezikom. Kao pripadnik čakavske govorne većine koja prevladava u njegovim rodnim Selcima na Braču, osjećao se oštećenim u odnosu na sumartinske suškolce štokavce – jer je standard utemeljen na štokavici bio školska regula. Otada jezik kao nikada dovršeno ljudsko umjetničko djelo, ali i umjetno djelo jer je nužna njegova standardizacija kako bi se razumjeli pripadnici istoga naroda, posve zaposjeda pjesnika, liječnika, diplomata i humanista Dragu Štambuka. U pogovoru svoje pjesničke zbirke *Kad su miši balali molfrinu* (2017.) o Zlatnoj formuli hrvatskog jezika ča-kaj-što zapisao je: *Danas sam posve u njenom posjedu; formula vlada mnome i identitetska i kulturološka je osovina oko koje se prostire i svijja, snaži i penje moj hrvatski jezik, zapravo – život cijel.*

Klasik hrvatske književnosti Vladimir Nazor, također Bračanin, u sonetu *Hrvatski jezik* uzvišenom apostrofom *Drevni i lijepi jezike Hrvata* naglašava kako je standardni jezik uz trud osvojio. U svojoj je poeziji ostvario jednako sjajne pjesme i na standardnome jeziku i na čakavskome narječju, no s posve jasnom razlikom u kojoj je gotovo zazorno dodirivanje jezičnih idioma.

Štambukova, pak, otvorenost prema jeziku djelatna je i teorijska. Autor je poj-

ma Zlatna formula hrvatskog jezika ča-kaj-što, putokaza novim mogućnostima i obogaćivanjima standardnoga jezika. Stvaranje jezika nikada ne prestaje, vječno umiru i rađaju se nove riječi. Tako je u sadašnjosti jezika sadržana i njegova prošlost i vizija budućnosti.

Zlatna formula sintetizira trojstvenost hrvatskoga jezika utemeljenu na bogatoj književnoj baštini i narodnoj tradiciji. Pokušaji standardizacije hrvatske trojezičnosti učestalo su se pojavljivali u radu hrvatskih jezikoslovaca i književnika do ilirskoga preporoda. I prva hrvatska gramatika Bartola Kašića (1604.) i prvi hrvatski rječnik Fausta Vrančića (1595.) ne uzimaju u svoj okvir samo riječi iz jednoga narječja. No najsnažnije se i najdosljednije ostvaruje u nastojanjima pripadnika ozaljskoga književnog kruga Frana Krste Frankopana, Petra i Katarine Zrinske, uz podršku jezikoslovca Ivana Belostenca. Njihov hrvatski jezični standard jednako uvažava sva tri narječja, a Belostenčev *Gazofilacij* dragocjena nam je škrinjica u kojoj se sačuvalo to jezično blago. Fizičko pogubljenje Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana jednako je političkomu i jezičnomu, pa se takav integracijski pristup više nije ponovio – naprotiv, pod utjecajem iliraca i hrvatskih vukovaca naš je jezik standardiziran na temelju štokavskoga idioma. Štoviše, upravo je takav pristup dvjestotinjak godina podupirao stereotip o čistoći standardnoga jezika prema kojemu je štokavski standard izdvojen kao jedini pravi i čisti jezik. Ostali jezični idiomi smatraju se „nečistima“, a mnoge su se skupine i pojedinci zbog toga sramili svoga materinskog jezika (o tome sam svjedočila u radu s mnogim svojim učenicima). Podrazumijeva se kako je bilo i drukčijih razmišljanja i praksi, no sve do pojave Štambukove Zlatne formule nejasno je podrijetlo i narav našega jezi-

ka, posebice u odnosu na srpski jezik koji razumijemo, ali ne znamo jasno, argumentirano i odlučno pokazati kako nije riječ o jednakome, a kamoli istome jeziku. Valja napomenuti kako je, u jednom od svojih brojnih intervjua, Štambuk izdvojio upravo književnu i jezikoslovnu ozaljsku elitu jer, da su uspjeli u svome sjajnom naumu, danas bismo imali hrvatsku *koiné*, ujedinjujuću mješavinu naših triju narječja.

To nastojanje u 18. st. provodi posve spontano, bez programa, malo znani hrvatski pisac Josip Šipuš u knjizi *Temelj žitne trgovine* (*Temely xitne trgovine – polag – narave y dogacsajev – razborito – po – Joseff Sipus – Horvatsanu Karlovacscome. – Vu Zagrebu, 1796.*). Predmet moga zanimanja nije tema (žitna trgovina) po kojoj je također značajan, već jezik u kojemu pronalazim *mišanciju* svih triju narječja. Karlovčanin Josip Šipuš u svome je gradu, trgovačkom središtu povezanom cestama i rijekama s ostalim dijelovima Hrvatske, jednako razumio i *ča*, i *kaj*, i *što* – i jednako ih uvažavao u svome pisanju. U predgovoru njegove knjige zapisao je o jeziku svoga djela (Šipušev stari jezik ne prevodim, već ga navodim u suvremenoj grafiji): *Kajti naš narod pako, kako gori već spomenuo jesam, z nikakvum regulom dokončano još nejmade, kakvog Dialektuša vsaki u pisanju knjig deržati bi se moral, odlučuje pisati onako kako smatra da će ga čestiti čitaoc razumjeti, nudeći mu svoj uzorak: [...] dok se i naš slavni jezik pod svoje književne regule z- jedinit, vsigdi primit, i uputit nepostavi.* Da Šipuš nije samo stručnjak za ekonomiju već jezični znalac s posebnom osjetljivošću za riječ, razvidno je u njegovu tumačenju riječi *Ballanz*, uz koju dodaje i latinsku riječ *equilibrium*. Njegovo objašnjenje pojma glasi: *Razumivam onu priliku na vagi ili kantar, kad u zdelicama dva bremena ležeća jedno drugog nepritežidu, već jezičac čitavo za malim višalom zaklonit stoji.* Pri tome napominje kako ni mnogi drugi jezici nemaju *rič* tomu pojmu *spodobnu*.

Zagovornik Štambukove Zlatne formule bio je i profesor Radoslav Katičić koji je, koristeći ju, sjajno odredio drukčijost (koja se učestalo negira) hrvatskoga jezika u odnosu na srpski: *Zlatnom formulom ča-kaj-što obuhvaćena je tako sva dijalekatska raznolikost hrvatskog jezika u svoj svojoj*

različitosti, sva povijest hrvatskoga književnog jezika sa svim njezinim dijalekatskim stilizacijama, uključujući tu i standardni jezik, onakav kakav je izrastao i sjajno se potvrdio.

U sudbonosno vrijeme kada i jezik treba svjedočiti o pravu naroda na samostalnost, upravo je Drago Štambuk osvijetlio pravu narav hrvatskoga jezika – vrlo djelatno. Godine 1991. osnovao je pjesničku manifestaciju *Croatia rediviva ča-kaj-što* u Selcima na Braču, na kojoj sudjeluju pjesnici štokavci, kajkavci i čakavci već 29 godina. Na glavnome je trgu jednako lijepo čuti i čakavski, i štokavski, i kajkavski, i njihova melodija jednako snažno odzvanja ispod otvorena neba među brojnom publikom. Ovdje gdje se dodiruje štokavica i čakavica – i kajkavica zvuči kao *domaća reč*. Pobjednik je okrunjen maslinovim vijencem, a stihovi i ime uklešu se na *Zid od poezije*.

Pogled u povijest, sadašnjost i budućnost tih dana zastane sjedinjen i zaborave se tegobe i dužina putovanja. Otok je istodobno i izdvojenost i povezanost sa svijetom, i samoća i nužnost drugih. S posebnom sam simpatijom, kao sudionica *Croatiae redivivae*, prihvatila maslinovu graničicu 2019. Činilo se kao da svima nama, svim sudionicima, darujući maslinovu graničicu na kraju, kada se slavi pobjednik, posvećenik Štambuk potvrđuje svojevrsnu inicijaciju u bračke misterije i zajedničku poetsku theurgiju. U pjesmi *Selca od Karmela* zapisao je: [...] *Kupa vas u zakrva-vjenen mliku / sunce / izgranfano noktiman Biokova [...] Slojidu se arijon / kampanelske Zdravomarije / i pada na vas / juti prah od mora.* Poentirajući u završetku pjesme riječ *red* ponavljanjem stiha: *i pada na vas / juti prah od reda*, stojimo u pravoj sadašnjosti koja se sljubila s prošlosti i budućnosti, u nekome kozmičkom poretku u kojemu su crkvena zvona znak uskrснуća i utrнуća. Pohvala i životu i smrti, dvama polovima koji se učestalo dodiruju u poeziji Drage Štambuka.

Njegov rad na promoviranju Zlatne formule neodvojiv je od njegova pjesničkoga stvaralaštva. Stoga ih doživljavam kao jednu od neobičnih metafora iz njegova čakavskoga poetskog diskursa koju implicira zavičajni napitak *smutica*. Dodala bih i zagrebački kajkavizam iz komedije *Matijas*

grabancijaš dijak Tituša Brezovačkog – *slivov u juhu od meda i mleka*, kao svojevrсно guštanje u jezičnim delicijama. U svome osvrtu na komedije Tituša Brezovačkog citirala sam redatelja Branka Gavellu koji je, u prigodi prvoga postavljanja *Diogeneša* na scenu 1925., izjavio: *Kajkavci su imali ono što mi još danas nemamo, pravi književni jezik. Taj jezik nije bio mehanička fotografija jednog dijalekta, nego podatni materijal za izražavanje i najapstraktnijih predodžbi.*

U pogovoru knjige *Kad su miši balali molfrinu* (2017.) na *smuticu* upozorava i profesorica Dubravka Dorotić Sesar, također Bračanka, kao zgusnutu asocijaciju običnoga i neobičnoga. Ta je čarobna formula jednako prisutna u bračkoj *smutici*, krepkome napitku koji se brzo muti da se ne usiri, od hladna kozjega mlijeka i crnoga vina, kao i u citiranoj oksimoroničnoj sintagmi *zakrvavljeno mlijeko* u pjesmi posvećenoj Selcima. I u Zlatnoj formuli ča-kaj-što, kao i u Štambukovoj poetskoj theurgiji.

Zbirka pjesama *Kad su miši balali molfrinu* podijeljena je na tri ciklusa: *Ča, Ča-kaj-što* i *O, jeziku, rode, da ti pojem*. Pjesme prvoga ciklusa na selačkoj čakavici posvećene su domu, ženi kao arhetipu koji se prepoznaje u liku majke, Beate, bure kao čiste žene kako ju nazivaju na Braču, životinjama (kozi, tovaru, gusinici, mišima), Bogu (*Betlehemska*). Radost i tuga nerazdvojne su družice Štambukova poja. U pjesmi *Kad su miši balali molfrinu* ljubavno je blaženstvo jednako rajskomu i blisko je mediteranskomu karnevalskom osjećanju koje unosi zbrku u ustaljeni poredak i priziva skrivena drevna značenja: *Kad su miši balali molfrinu / čuvala su maške trapule od judih / u staron kočeti vodili smo ljubav / kad su miši balali molfrinu.*

U drugome se ciklusu, uza svu okrenutost blistavim leksičkim i stilskim pričuvama triju sastavnica hrvatskoga jezika, pjesnički iskaz koncentrira oko temeljne osi svoje poetike: *U mom grudu / mješte srca / jedan otok / s bijelim glogom / a na glogu žedan spuž / vabi romon zaulud.*

Treći je ciklus posvećen hrvatskomu jeziku koji se na štambukovski način raznoliko razvodi semantički i stilski. I poput uroborosa zatvara krug vrativši se na početak. Upravo kako zapisuje u nazorov-

ski intoniranoj pjesmi *Do iza Božjih bezdana: Skutri svoje ime / jeziče Hrvata, / na obalu morsku / poda glatke studi.* I završava, poput Nazora u sonetu *Hrvatski jezik: Pa, uzdignut nad zipkom i nad grobom, / da u tebi dišem i da živim s tobom / I onda kad me više biti neće*, pohvalom riječi koja nadživljava prolaznost: *Spomeni se mene, / svoga tužnog raba, / i kad ne bude me / u slovima hudim.* Zbirka *Kad su miši balali molfrinu* jezični je manifest koji je oblikovan i rafiniran u Zlatnoj formuli hrvatskog jezika i ponovno umiješen u *smutici* za zdrav(l)je hrvatskoga jezika. O tome svjedoči završetak pjesme *Hrvatski jezik, trpkost sapi: [...]* *Ja ne čistim svoj jezik; miješam ga, / bogatim sa čakavskim i kajkavskim / uvećavam pričuvnu mu razliku i trpkost sapi.*

I *Croatia rediviva*, oživljena Hrvatska, izrečena na latinskome u nazivu ove jedinstvene jezične i pjesničke smotre, priziva još jednu dionicu iz bogate hrvatske jezične baštine: uporabu latinskoga jezika i pripadnost europskomu kulturnom krugu od početka pismenosti i državnosti. Imena prvih hrvatskih kneževa i kneginja (Branimirova *Mariosa* i Braslavova žena *Ventescla* zabilježene na marginama Čedadskoga evanđelistara kao hodočasnice), kraljeva i kraljice *Helene Famose*, Jelene Slavne, upisani su na latinskome jeziku – sve do kralja Zvonimira. Hrvatsko rano srednjovjekovlje također je bogato epitafskom književnosti na latinskome jeziku u kojoj se iz brojnih postignuća pučke epitafske stereotipne poezije otmjenošću, suzdržanošću i iskrenim nihilizmom izdvaja *Epitaf Petra Crnog.*

Trojstvenost kao opće obilježje hrvatske povijesti moguće je pratiti ne samo u jeziku već i u pismu (glagoljica, latinica, bosančica), pa i državnosti (Trojedna Kraljevina), a posebice u ranosrednjovjekovnoj umjetnosti. Stoga će Štambuku i predromanički pletor biti primjerena metafora u prikazu tropletnosti hrvatskoga jezika. *Croatia rediviva* tropletna je u prizivanju *Croatiae praeromanicae*, jedne od najljepših dionica hrvatske umjetnosti. Prekrasni pletor koji je u doba romantizma slavljen kao jedinstveni hrvatski ornament, uza svu svoju zavičajnost je univerzalan i zajednički je nasljeđe europske predromanike koja se ugleda u antičku umjetnost. Trovrstan,

od antike, kršćanstva i stare vjere, u cvjetolikim tlocrtima crkvice, kamena tkanja pletenica, tropruća i vitica.

Moguće uplitanje u današnji jezični standard koji se gotovo okamenio u administrativnome, svakodnevnom i školničkom jeziku – čini se gotovo uzaludnim. No uporno Štambukovo djelovanje, posebice na nastojanju da se Zlatna formula čakaj-što uvrsti na Popis nematerijalne nacionalne baštine, tješi i blaži kako bismo ipak mogli utjecati na razvoj lijepa nam i drevna jezika hrvatskoga. I dogodilo se – nakon nekoliko odbijenica – Zlatna je formula 2019. konačno uvrštena na Popis nematerijalne nacionalne baštine.

Smatram kako je to poticaj da obogatimo svoj jezik u području leksikologije, stilistike i sintakse. Ostalo bi bilo neprimjereno i anakrono. Koliko god mi milozvučno zvone stari genitivni nastavci na -ah, posebice kada me na njih podsjeti ukrajinski jezik u kojemu su sačuvani, suzdržat ću se da ih promoviram kao današnji jezični standard – ali ću ih, ako mi zatrebaju, uporabiti u stilski obilježenu tekstu. Kako bih prijateljima i učenicima pokazala mogućnosti koje nam otvara Zlatna formula, trebala sam biti vrlo praktična i jednostavna. U svojoj sam zadnjoj knjizi *Čitanje u dvoje*, osvrte i kritike na suvremene hrvatske pjesničke zbirke skupljene u jedan ciklus naslovlila *Versovniki* prema kajkavskoj riječi koja označava zbirke pjesama ili pjesmarice. Tada sam, pišući o kajkavskoj zbirci pjesama *Odsečeni od svetla* suvremenoga hrvatskog pjesnika Gorana Gatalice (zanimljivo je kako Gatalici nije kajkavski idiom materinski jezik), usvojila mnoge nove kajkavizme: *samina*, *vesmir*, *čkomina*, *vekivečno*, *droptinica*, *človeček*, *besherlina*, *falaček*, *vitiznanec*, *žitek*, *verzuš*... Čakavizmi su, pak, postajali moje jezično blago u radu i prijateljevanju s književnicima, zagrebačkim Splićanima, Hrvojem Čulićem i Zvonimirom Mrkonjićem, pa bih rado *umjesto* napisala *mješte* slušajući njihove dosjetke *batude*. Nazivlje, pak, kukaca i bubica skakutalo je od životi: mušica – *bakula*; stijenica – *čimavica*; žohar – *gaštapan*; moljac – *gagrica*, a njihova su imenovanja pogađala točno značenje, onako kako u svojoj *poetici stvari* govore i Mrkonjić i njegov učitelj Fransis Ponge.

Često sam zbunjena kada trebam izreći riječ za odlazak na najobičnije mjesto, a ipak tajno mjesto. Sve što mi je na raspolaganju neprimjerena je riječ *šekret* koja znači tajnovito, ali i poznato (usvojila sam ju u djetinjstvu) i zvuči malčice pejorativno. Neprimjereno mi je i toalet i WC – strašno strano i neosobno. Zahod je, pak, nedostupan, negdje na polju. I evo prostora za zanimljivom potragom u različitim hrvatskim govorima za riječi koja će biti jednaka svomu značenju ili kreacijom za stvaranjem neologizma, nove tvorenice. Ili za otvaranje rječnika, škrinjice koja čuva jezične dragocjenosti. U *Rječniku hrvatskog jezika* Vladimira Anića zabilježena je riječ nužnik za pojam o kojemu smo otvorili raspravu. Zanimljivo je kako se ta riječ koristila i u janjevačkome govoru, govoru najstarije hrvatske dijaspore. I Faust Vrančić u *Rječniku pet najplemenitijih europskih jezika* bilježi riječ koju istražujemo, na latinskome, talijanskom, njemačkom, dalmatinskom (hrvatskom) i mađarskom: *Latrina – Neceffario – Heilich gemach – Zahod – Arnyek-Jzeeh*.

Jedan je moj prijatelj, kada je riječ o tajnome mjestu, volio perifraze, pa su se koristile, ovisno o okolnostima, različite: *Idem kod cara* (preoblika poznatoga frazema *Idem tamo gdje i car ide sâm*) ili posve osobne, drugim govornicima zagonetne. Ne postoje lijepje i ružne riječi, postoje samo promašene riječi čije se značenje odvojilo od njihova imena. Kada bi moja baka s podsmijehom govorila o stričevu *štaubmantlu*, zavidjela sam mu jer sam ga vidjela u kaputu obasutom šećerom i silno čeznula za njim i njegovim putovanjima. Kasnije sam se kao putopiskinja uvjerila kako je takav kaput silno težak – ali i sladak jer spašava putopisnu prašinu od zaborava.

Prirodoslovna i liječnička strana Štambukove kompleksne osobnosti predočit će nam Zlatnu formulu hrvatskog jezika čakaj-što molekulom živodajne vode u kojoj su *ča* i *kaj* dva atoma vodika, a *što* atom kisika. Kao biološko biće, čovjek ne može živjeti bez vode, a kao društveno – bez jezika. Hrvatski je jezik, kako tvrdi Štambuk, uniikat upravo po svojoj kovalenciji, snazi koja nastaje u zajedništvu elemenata, u spoju moćnijega kisika, ali samomu sebi nedostatna i dvaju posve jednakovrijednih vodika.

Vjera u riječ Štambuka pjesnika, theurga i jezikofila jednako je snažna u njegovu poetskom govoru kao i u traženju identiteta i definiranju naravi hrvatskoga jezika. Pronašavši čarobnu formulu u jedinstvu trojezičnosti i nazvavši ju zlatnom, reminiscira na mnoge klasične kulturne i duhovne vrijednosti. Zlatna je formula poput zlatnoga reza kanon koji se ne mijenja, a njezina trodjelnost nedjeljiva poput sakralnoga trojstva. Kozmogonijski, pak, slijedi kršćanska vjerovanja budući da na početku bijaše Riječ, ali i mnoga koja im prethode, pa će ju predočiti i slikom mitskoga stabla s trima granama: ča-kaj-što, koje nose svijet, narod, jezik i pojedinca. Na stilističkoj razini ova je slika svojim alegorijskim i hiperboličnim prikazom barokna, gotovo pre-uzetna, no štambukovski šarmanatna, jer istodobno s njezinim uzvišenim i svečanim tonom korespondira s uzet(n)om sličicom skromna bračkoga napitka iz svakodnevnoga tegobnog života, *smuticom* od mlijeka i crnoga vina. Spoj bliskoga i dalekoga, malenoga i velikoga, stvarnoga i mitološkoga – upravo je ona začudnost koju prepoznamo i u Štambukovoj poetici – i u jeziku kao sredstvu kojim se obraćamo vidljivomu i nevidljivomu svijetu.

Biserka GOLEŠ GLASNOVIĆ

Raznoličje kao iskonsko jedinstvo svijeta

(Drago Štambuk: *Theurgia*,
Školska knjiga, Zagreb, 2017.)

U vrlo obimnu knjigu zapisa *Theurgia* Drage Štambuka uvodi nas rečenica *Šve što je ovdje, i nigdje jest*. Misao što potiče na meditaciju i prije no što se uputimo u čitanje 320 lirskih zapisa, na razmišljanje o poznatosti i novosti te misli, o početcima i krajevima svjetova, o autorstvu i začinjaštvu – ovdje i nigdje. Kasnije ću se uvjeriti kako je poezija koju je otvorila ova misao ovdje vrlo neuhvatljiva – i nigdje vrlo uhvatljiva. Prisutna i neprisutna u rasutosti jezika kao jedinstvu svijeta.

Autorovo čarobnjaštvo u pretvorbi je zbirke u „zbrku“ i obratno, pa tako njegovi zapisi ili *česti* magijskom gestom pronalaze točku na i – i svrstavaju se u pravilnu strukturu kako bi se unutar nje ponovno rasipali u „zbrci“ različitih stilova i sadržaja.

U prvoj pjesmi prvoga ciklusa *Hram u stijeni* pjesnik se obraća čitatelju i neimenovanomu bogu koji je iznad opreke svjetlo – tama, pozivajući ih na *pobratimstvo lica u svemiru*. Pjesnički iskaz imenuje se nevrijednim slugom. Kao što će mijenjati perspektivu svoga iskaza od 1. osobe jednine i množine do 3. osobe jednine, tako će koristiti i vrlo raznorodne motive, udaljene i prostorno i vremenski, stvarne toponime, primjerice Vukovar, medicinsko nazivlje, dijalektizme, citate na portugalskome, arhaizme, primjerice usklik *Avaj!* U pjesmi 5. pojavit će se Tesla i Gacka, u 6. grad Šankarin nad Šrinagarom. Bez poznatih toponima i prepoznatljiva itinerarija u 7. pjesmi govorit će o svome putovanju i njegovoj svrsi, rezignirano tvrdeći kako svaki put vodi k Bogu: *Do kraja puta stigaviši, nad sobom zaplakah i svojim / okorjelim srcem. Čemu ovo putovanje? – Život potratih ne osjetivši ga. Istinu hlupеći, razarao sam poeziju / što me progonila poput pseta*.

Već na samome početku pjesnički se iskaz najavljuje kao upućenik, kako je i naslovljen treći ciklus, ne kao pjesnik već kao smrtnik iniciran u posvećena znanja sveukupne svijesti koja nije ograničena. U njoj jednako postoje i smrtnost i besmrtnost, prostorna (horizontalna poetišta) i duhovna (vertikalna poetišta). Doprijeti do svijesti koja nadživljava tijelo, materijalni svijet objasniti duhovnim i duhovni materijalnim. Pjesnički iskaz upućuje se u nadsvjesno, ignorirajući naslijeđene i prihvaćene teorije podsvjesnoga. Želi steći uvid u dijakronijsku i sinkronijsku sliku svijeta koja – da bi bila cjelovita – paradoksalno je posve rasuta i raspršena.

Ponegdje kao da Štambukova theurgija podupire neke od intuitivnih i lunarnih stavova zabilježenih u knjizi *Mračno doba* Renée Guénona koji tvrdi kako se naša civilizacija našla u posljednjemu ciklusu, u mračnome dobu – iza kojega slijedi nov početak. Smatrajući da smo već sudionici svijeta koji je najavljen u indijskim svetim knjigama i u kojemu vlada opća mješavina

vrsta, a institucija obitelji ne postoji, autori ne skrivaju težinu situacije i ne pokazuju ni optimizam ni pesimizam – jer će kraj staroga svijeta biti početak novoga. Isto tako, i zato što vjeruju u jedan opći poredak stvari u kojemu se promjena stanja ne može izvršiti nigdje drugdje doli u mrčnosti. Dijaagnoza vremena u zapisu 148. genonovska je slika mračnoga doba: *Ranjen je svijet koji dolazi na kraju vjekova, / duboke su mu rane i zatrovana krv, pomućen / um i oštećen razbor, rasparani rukavi lanenih košulja*. Svijet je rasparan ili okrenut naopačke, kako svjedoče zapisi 161 i 163.

Štambukovo pravovjerje nastoji obuhvatiti pobratimstvo svih bića, stabala i kamenja i prikazati ga u što više mogućih ozračja, u bajkovitome i u makabričnome, u realističnome i nadrealističnome u kojemu se spaja nespojivo. U 11. česti našli su se i Maleševi tvarni pjesmotvori i brazilska pjesčana plaža na kojoj se utopila Alfonsina Storni, a pravovjerje izvire [...] *iz svojine koja nije / tuđinska i ne dolazi odostraga, niti nebu stremi; sebi / je dovoljna, mirna i položena kao list raže na drvenoj / ploči spreman za rezanje, ubačen potom u vrijuću / vodu s češnjevim luka i sitno rezanim peršinom*.

Sâm autor svoj tematski izbor naziva *raznoličje svijeta*, stoga mu primjeruje i jedinstven jezik. Kao da mora smisliti nov jezik koji je svojevrсна eklektika različitih stilova i oblikovati novu pjesničku formu koja izmiče klasičnoj klasifikaciji. Nije pjesma u prozi, ni meditacija ni lirski zapis. Riječ je o česti, zatvorenoj strukturi kojom kruže riječi, čestice u stalnu udruživanju i stalnoj dinamici čiji je smisao nemoguće svesti na jednu formulu.

U Štambukovoj jezičnoj eklektici moguće su, uz posve prozne rečenice, poetske inverzije, novotvorenice, zastarjelice, a mogu se pojaviti i citati na španjolskome jeziku, stoga se, primjerice, u 12. i 13. zapisu nizovi rasutih motiva ujedinjuju u misao: *Jedino Brazil može se mjeriti s ljepotom moje zemlje*. Koristeći formulu *zaista vam kažem*, pjesnik najavljuje upućenost u svijet tajni, možda bliskosti s otajstvom koje želi obznani. Naziv prvoga ciklusa *Hram u stijeni* pokazuje različita religijska ishodišta koja se u svome *raznoličju* žele pokazati kao cjelina. Hram je bogomolja bilo koje

svjetske religije, a stijena je Petar na komu počiva vjera autorovih predaka.

Kako autor učestalo naglašava svoje mediteranstvo, navodeći mnoge motive otočnosti i bračkoga doma, kontinuiteta različitih kultura splitskoga urbaniteta i jedinstvenosti dubrovačkoga entiteta, pozvat ćemo se na jedan od navoda iz knjige Jurja Dubrovčanina *Epistolae mathematicae seu de divinatione*. Dubrovački mislilac i matematičar iz 17. stoljeća zapisuje kako platoničari tvrde da je ljudima dopušteno, u onim teškim slučajevima kada ne koristi samo ljudska vještina, služiti se silom *separatarum mentium* (theurgijom). Apostrofa u 18. zapisu svjedoči o autorovoj namjeri da poziva svijet kako bi ga prizvao duhovnosti: *Svijete, probudi se, / stresi sa sebe tvornički gar, umij se u hladnoj / izvorskoj vodi, visoko u planinama. Uspni se iznad / oblaka i dodirni skute Božje, otkrij gležnjeve ukopane / u rahlu vrlet*.

Meditacija 33. posvećena je Splitu, zapravo dijakronijskomu hodočašću spljetskim duhom, a ne ulicama: *Tvoja sfinga znade tajnu opstojnosti i trajanja; / crn je koncentrat, izvrnuta crna rupa. / Ništa je ne pitaj, namjerniče – šutnja težinom vjekova potiče san*. Sličan duhovni poduhvat pronalazimo u 35. zapisu. Riječ je o Braziliji, glavnomu gradu oblaka.

Sâm će autor priznati kako je teška pjesma koja se rađa iz utrobe, ne iz glave kao Atena, *već iz tjeskobe potopljenih i zagrljenih izbjeglica u olupini broda kraj Lampeduse*. Suosjećanje s nesrećom svijeta, domovine i pojedinca učestalo će pokazivati na primjerima svoga orsaga (arhaizam koji nas podsjeća na dijakronijski slijed), svojih prijatelja. Prikaz tragične sudbine svoga prijatelja Ivana Šretera u 36. zapisu završit će retoričkim pitanjem, neizravno prizivajući egipatski mit o Izidi i Ozirisu: *Tko će skupiti dijelove u cjelinu i udahnuti im značaj i životnost?* Svjetovnost je povod da bi se govorilo o svetosti. Upravo u navedenome zapisu, uz retoričko pitanje dodaje tvrdnju: *Držim se, Ivane, čvrsto – za novoskovanu hrvatsku riječ*.

Dijelovi su povezani u cjeline, različiti entiteti ovisni su jedni o drugima. Čestice se udružuju u česti (pravilno strukturirane forme). Kao da je svrha Štambukova pisanja pokazati kako ne postoji slučajno djelovanje, kako je svijet in-formiran, pa bi bilo

primjerenije govoriti o autorskoj theurgiji negoli o autorskoj poetici, pozvavši se na fizičara i filozofa Davida Bohma.

Riječi su izgubile ustaljenu usmjerenost jedna prema drugoj. Konvencionalne jezične sintagme ukinute su i stvorene su nove koje izmiču logičkomu objašnjenju. Primjerice: *Pšenična hrđa pokriva utore i vratašca naprslih zrcala* (iz 26. zapisa). Značenje nastalo u novim suodnosima implicira (po)etiku koja (od)gonetava svijet i Apsolut nekim novim magijskim krugovima koji se, poput vodenih, stalno stvaraju i rastvaraju. Uхватiti *svevremenu ariju*, preko *raznoličja* stvarnosti doprijeti do svetosti koja je također raznolika, od magijske primitivnosti do bestjelesnoga začeca kao *jednog jedinog iskoka iz evolucije*, Štambukova *arija je od zvuka nebeskog i nema ime-na; imade koprenu snovitu kojom otvara sve čvorove i svaki uzdah čini punijim*, a svetost je *živost zamagljena, ustavljena poput brane na velikoj vodi opasnih prijevoja kojim bujice teku*. Za takav je zadatak upućeniku, theurgu i pjesniku potreban nov poredak, nov alfabet, stoga Štambukov jezik jest semantički zamagljen, a riječi, bez racionalna nadzora, teku poput bujica. No ne bez namjere jer je riječ o pokušaju izlaska iz zadana jezika, iz prostora, iz vremena. Rasap koji se događa organizira se u nove jezične, prostorne i vremenske odnose. Autor će sâm sebe nazvati bračkim začinjavcem, opravdavši tako učestalu uporabu arhaičnih riječi i novotvorenica koje nastaju po uzoru na stari jezik. No ne samo to, opravdat će i zagovor tradicije u odnosu na modernitet i stalne krize u koje se modernitet razlučuje udaljen od drevnih predaja i vječne mudrosti.

Pjesnički se iskaz u ulozi mudraca vrlo često obraća prolazniku, štiocu, prijatelju, zapravo slušatelju, upozoravajući ga ili tješeci jer *Bog govori tvojim, ali i svačijim jezikom, umorni štioče*.

Prikaz stjenovita hrama pronalazimo u 45. zapisu prvoga ciklusa koji je nazvan *Hram u stijeni*. Hram kao metafora ljudskoga nastojanja da očuva svjetlo i pobijedi mrak i kada se čini da se Bog umorio i napustio svijet. Rečenicom *Ponavljani napor rijetkog čovjeka – da dosegne Izvor* započinje 48. zapis i kao da zaključuje posao svećenika u hramu u stijeni koji

poput Sizifa stalno prekriva tamu svjetlom, kraj početkom. Ta egzistencijalna i esencijalna muka u 49. zapisu završava u rezignaciji jer [...] *Bog ne zbori, tužaljka je naša sve što jezik zna*.

Nebesku prisutnost u zemaljskim poslovima u zapisu 66 predoduje dvojnim zvijezdama, dvojnošću pjesničkoga iskaza. Prelazeći u *ich*-formu, zapisuje: *Dolazim iz fluidnog kaosa, iz maglica, otpad sam istanjenih rubova koji se sve brže šire kozmosom*. Slijede zapisi koji su hvalospjevi ljubavi i smrti i vjerovanja u riječ te stalnih obraćanja u kojima upućenik tješi ljudski rod: *Ne plači, dijete, za ovim svijetom – oprosti se s majkom i ocem. / Sutradan ćeš pjev slavuju čut u ozračju što miluje nigdinu, / nakon što raspore se zavjese koje dijele tvoje majušno tijelo / od plemenitosti beskrajne praznine*.

Ciklus *Hram u stijeni* završava zapisima u kojima je svojevrsna razvezanost jezika kulminirala dovodeći nas u kaos, u nered. Predmnijeva se kako će čitatelj postati koautor i u obilju ponuđenoga i raznorodnoga pronaći smisao ili čekati da iz kaosa nastane nov poetski poredak. Autor će, pak, vrlo izravno, koristeći vulgarizme, zaključiti: *Vulgarnost stanuje u našim najljepšim stihovima jer jesmo razbojnici na križanju svjetova, goniči stoke i nosači krletaka s ranjenim češljugarima*.

Ciklus *Božanske česti* započinje zapisom u kojemu se pjesnik obraća domu, pojmu koji će se u različitim zapisima različito imenovati: od stvarnih: Hrvatska, Brazilija, Split i otok Brač do mitskih: Velebit i zemlja spasa koja *nije na rubu, kutri se u središtu svijeta*. Obraćanje bilo živomu ili neživomu učestali je pjesnički postupak, pa tako u 89. zapisu pjesnik upozorava Zemljane kako je *život lomniji od suhe grančice i nepredvidljiviji od smjera rakunova bijega, / da mučno je hodanje zemljom i trpnjom ispunjeno trajanje*.

Štambukove *božanske česti* nastaju kada napusti *stvrđnuti jezik* da bi se sporazumio *kako valja, ljudski i anđelski*. Pri tome ponovno koristi postupak obraćanja, upućuje svoje misli Božjem umu: [...] *uspnite se psima Božjim, poput mrava, trnućih mravaca crnom mu kožom, putem ebanovine, udite i ugnijezdite se u njegov um, zdenac od slonovače*. Čestice Božje, pak, pjesnik vidi kao mogućnost kataklizme, uništenja, ali i

kao sastavnice ljudskoga tijela: *Meke su česti od kojih sastavljeno je naše tijelo, tkiva rahla i prhka, uokvirena koštanim snom i težinom zemlje*. No u istovjetnost Boga i čovjeka u zapisu 103 istaknut će kako takva tvrdnja uvećava čovjekovu vjernost, a smanjuje Božje milosrđe. Pri tome će demokraciju definirati kao povijesnu stranputicu, odklon od nepomična bitka, kao opsjenu koja nema dodira s nebom, već sa zemljom.

Lirski kabinet, Štambukova poetska radionica, svojom se tematskom raspršenosti i stilskom eklektičnosti želi izdvojiti te lutajući jezikom ne želi izabrati stranu, ne želi nikoga slijediti niti želi biti slijedena: [...] *svih sam strana pravac: u četiri smjera istom poskakujem i plovim*. Pjesnički iskaz u ulozi upućenika i theurga učestalo se poziva na kršćansku tradiciju, suočava nas s Ivanovom apokalipsom, stoga je njegov pjev uznemiren, a on ranjen hoda usjecima smrti. Iz povišena rakursa vidi i sebe, bosonoga dječaka, kako sjedi na prašnjavu nogostupu i sluti središte svijeta za kojim uporno traga imenujući ga kao ljubav, počelo i konac svijeta.

Apokalipsa kao ponavljajući motiv navedenoga ciklusa pojavljuje se u mnoštvu inačica kao slika Boga koji je u plamenu napustio Zemlju ili u prorijeđenoj svjetlosnoj mreži kao klopi posljednjega čovjeka ili u mitskoj slici u kojoj se pojavljuju zmajevi i oluje otrovnih stijena.

Koristeći različite diskurse, od novinarskoga, diplomatskog, poetskog, epskog, mitskog, legendskog, pa i narodnog, te intertekstualnost u kojoj se pojavljuju rečenice na portugalskome, engleskom, latinskom te novotvorenice i zastarjelice, dekonstruira tekst kako bi u novome poretku postigao besmisao. Raskida sa suvislošću koja je izgubila izvornost, istinu i svježinu i koja se okamenila u stereotipu. Našavši se zajedno sa čitateljem u fluidnu kaos, postavlja mogućnost novih početaka i novih poredaka. Svjesno – ovdje nije riječ o nekontroliranoj bujici riječi – dovodi riječi u nered, metež, zbrku kako bi uputio na moć jezika koji može ponovno nastati, koji je moćan poput svemira u kojemu je stalna samo dinamika, rastvaranje i stvaranje. U 121. zapisu Štambuk o Božjoj naravi bilježi: *Mrak svjetlosni i svjetlost mračna – a tama ga ne obuze*. U njegovu široko zahvaćenu reli-

gijskome sinkretizmu moguće je izdvojiti i misli koje svjedoče o suglasju s kršćanskim misliocima prema kojima je priroda Boga *coincidentia oppositorum* – mračno svjetlo.

No pjesnik čiji iskaz preuzima ulogu theurga nastoji obuhvatiti, izmjeriti Tajnu i suočiti se s njom na osobnoj razini, na razini doma, svijeta i Boga. U 143. zapisu moguće je pratiti navedeno u svojevrstnoj gradaciji: *Kozmos – moje tijelo, moja izba i kolijevka, odar obaju preminulih roditelja... / Ne tuguj za dušom, brate čovječe; sveprisutna je i neuništiva... / Bog je platno satkano od ljudskih niti*. I upravo će sljedeći, 144. zapis naglasiti prvi i posljednji stupanj: *Moja religija naziva se odricanje i gorko je poricanje nametnutih granica*.

Ponekad će u starostavnoj mudrosti i suvremenoj angažiranosti supostojati i naša Cvijeta Zuzorić i Indijanka Moema, različiti pri-zori i različiti pra-zori – prizori kao stvarnost uhvaćena svjesnim gledanjem i prazori kao duhovnost uhvaćena nadsvjesnim. Stoga će pjesnički iskaz, da bi prikazao otajne svjetove nad Zemljom, činiti inverziju, invokacije Bogu preobratit će, sa stajališta theurga, u invokacije čovjeku te će njegovi duhovni i poetski uvidi jednaku pozornost posvećivati i ordinarnom i univerzalnom. Zapis 157. prikazuje lik Nikole Tesle upravo u navedenoj maniri.

Iako su zapisi skupljeni u obimnu knjigu *Theurgija* svojom formom vrlo mjerljivi (riječ je o kvadratičnim strukturama od približno jednaka broja redaka), semantički dosljedno izbjegavaju jednostruko tumačenje ili određenje. Sastoje se od riječi-čestica koje su u stalnu pokretu. Zaustavimo li ih, očitat ćemo različite rezultate.

Naslov ciklusa *Upućenik* ističe ulogu pjesničkoga iskaza kao pjesnika-mudraca koji se želi osloboditi nametnutih znanja i vratiti blaženu (ne)znanju: *Govoriti u zdenac unutar vlastite kuće dalekog djetinjstva / ostalo mi je u navici – otada tražim jeku / koja bi me vratila domu i vremenu kada ne imah znanje o glasovima i slovima / i bjeh kano kristal proziran u blaženom neznanju*. U rasutosti motiva i u njihovim bizarnim odnosima u kojima se u različitim planovima naziru detalji, povremeno je razvidna dalijevska nadrealistična slikovitost, primjerice na završetku 177. zapisa: srebrne misli oca Manca Cápaca, Sunčeva

sina, poput žive provriju na obroncima. Također, i u 175. zapisu *plahle su urešene poskocima, miješaju se s udovima mladića, prosipaju, klize, padaju s grana, niz debela vijugaju u laokonskom snu planetu, hladno-krvni poput dalekih kometa.*

Upućenost u transcendentnost pjesnički nam iskaz vrlo izravno objavljuje u 181. zapisu: *Namjera je transcendentnog bića i lijevom i desnom rukom podupirati kuglu zemaljsku, / raznoličje braniti od skučenih, neki kažu – plemenitih izbora, / jerbo isključenjem jedine vrste propada iskonsko jedinstvo svijeta.* U suglasju s navedenom objavom je i forma pjesničkoga iskaza koja je vrlo raznolika, a u tome ravnopravnom raznoličju našle su se i različite religije od animizma, antike, kršćanstva, budizma i zoroastranske vatre. Stoga nas pjesnički iskaz iz pozicije theurga, i iz pozicije mudrosti i iz naivnosti, vrlo često savjetuje kako tražiti milost i sretnu smrt. Zapis 193. posvećen je putniku i njegovu zemaljskomu hodu koji pjesnik prati sa suosjećanjem, brigom i nježnim savjetima.

U Štambukovu čest stane nebeski i zemaljski svijet, ljepota i ljigavost, a pjesnički je iskaz sad tu, sad je tamo, sad gore, sad dolje, pa prije, pa nakon. Tomu je raznoličju suglasna i stilska eklektika: uzvišenost i banalnost, arhaičnost i modernost, logičnost i alogičnost, gramatički i poetski poredak riječi.

Zanimljivo je kako ciklus *Upućenik* završava zapisom u kojemu je prikazan susret s Gospodinom u kojemu se raznoličje preobražava jedno u drugo. Tu semantičku metamorfozu slijedi i stilska poslovičnost, pa paradoksalnost, antitetičnost i svojevrsna pleonastičnost. Nešto prije posljednjega zapisa, autor je zabilježio *Ljepota je iskaz mudrosti, a zgusnutu sudbinu svjetla povezao sa središtem Zemlje i potiranjem zbirnog Ja.*

Naslov posljednjega ciklusa *Ne hrli k zvijezdama*, budi *zvijezda* svojevrsno je razrješenje u kojemu theurg poistovjećuje zvijezdu i čovjeka i opominje ga da prestane putovati kako bi konačno stigao. Također i objašnjenje zadaće izabranih koji trebaju čovjeka dovršiti u duhu i ucjeloviti ga sve-mirom. Stoga se podcrtava potreba za imenovanjem kako onostranoga tako i onoga stvarnog. Pri tome je razvidan i odmak u kojemu se autor kritički osvrće na svoje

djelo: *Riječ je moja nemoja jer ubija slabošću i tužnim jecajem; / ne gradi ona stamene palače jezika, već krpa slamom i drvenim granjem zaklone od burnih otisaka planina, / blatom vezuje i spaja nespojivo.* Zanimljivo je kako u 243. zapisu svoje pjesme eksplisitno naziva brazilsko-hrvatskima.

Obraćanje svećeniku u zapisu 244. gesta je koja podrazumijeva obraćanje izabranima i upućenima te traženje svojevrsne podrške poruci da čovjeka treba dovršiti u duhu. Štambukov ideal je čovjek duhovnosti upravo u svijetu u kojemu je poostvaren i u kojemu je izgubio svoju duhovnost i u kojemu je *žestoka Božja odsutnost*, kako zaključuje zapis 245. Navedena hiperbola svjedoči o pjesnikovu vjerovanju u Božju prisutnu odsutnost, stoga će učestalo i usrdno moliti da mu bude udijeljena njegova ljubav i nastojati probuditi čovjeka u svijetu u kojemu su zamijenjene teze, zamijenjeno Dobro i Zlo. Nizovi posljednjih zapisa posljednjega ciklusa prožeti su tim nastojanjima koje je moguće apstrahirati i u drugim, ne tako eksplicitnim zapisima, te razabrati upravo takve misli u alogičnim, asocijativnim nakupinama u kojima se pojavljuju i zagrebačka gospoda na Dubravkinu putu i Vesna Parun na Braču.

Stav o zamijenjenim tezama, uza zazi-vanje Božje ljubavi, tražit će i zaštitu svetaca, bilo hrvatskih bilo brazilskih. A time naglasiti i smisao pjesnikovanja i njegova zadatka da ucjelovi čovjeka i oslanjanjem na šimićevesku tradiciju upozori kako je sazdan od zvjezdana praha.

Pjesničko, pak, putovanje neprohodnim prostorima spletenim od bezbroj značenja, približavajući se kraju, gotovo da je sasvim blizu tajnomu, otkrovenju ili susretu s providnošću. Stoga će se pjesnički iskaz prikazati, ponavljajući se, metaforom nakovnja i njegove zemaljske svrhe. Domo-ljublje nije napušteno, čak se jasno udvostručuje, riječ je o domovini s dviju obala Ipirange i Jadrana. No nostalgичni zapisi o hrvatskoj domovini osvrću se na njezinu tragičnu povijest i veličanje njezina jezika. Obraćanje Faustu Vrančiću poprima hiperbolične razmjere u kojima je hrvatski *homo volans* poistovjećen s Kristom.

Autor ne negira svijet, već ga afirmira u svim njegovim oblicima (ili u najviše mogućih). Pravila su određena kao u parti-

ji šaha, a rečenice su beskrajne mogućnosti koje impliciraju pravila. Pri tome pjesnički iskaz razmješta riječi poput velemajestora, a gdje kad, s namjerom, poput amatera. S namjerom prikazati jednaku prisutnost banalnoga i duhovnoga u posve sitnoj česti kao sveobuhvatnoj stvarnosti koja nam je vidljiva u takvim suodnosima.

U povodu zbirke *Theurgija*, u njezinu pogovoru Tonko Maroević uvodi pojam nomadizma kada je riječ o djelovanju i življenju njezina autora, suvremena hrvatskoga pjesnika Drage Štambuka. Preuzevši pojam iz diskursa likovne kritike, jasno označava kako su se „nomadi“ s početka 20. st. usprotivili: [...] *optimističkoj isključivosti početka istog vijeka, ekskluzivnosti, i radikalnosti kojima su se kitili gotovo svi pokreti od kubizma i futurizma do suprematizma i dadizma. Umjesto jedinstvenosti i neponovljivosti avangardnih rješenja, eklekticizam i kumulativnost retrogarde ili anakronizama, neomarinizama, novog aleksandrinizma.*

U uputama za čitanje navela bih kako nije potrebno izmjeriti točno značenje pojedine rečenice jer su one u pokretu. Njihov prostor je zadan, svih 320 zapisa jednake je kvadratične strukture približna broja redaka (16 do 17), no njezin sadržaj u stalnome je kolebanju. Nema vakuma, Štambukov plenum ispunjen je detaljima koji postoje kao cjelina, realnoj optici nevidljiva, stoga u njoj mogu korespondirati različiti diskursi (u najvećoj opreci čakavska naiva i znanstvena akribija) i raznorodne teme s različitim dijelova svijeta, od brazilskoga doma do hrvatske domovine.

U zbirci *Theurgia* Drage Štambuka razvidan je rasap konvencionalnih odnosa među riječima kao novi početak – nova vizija mogućega svijeta koji se nije urušio jer počiva na izvornim filozofijskim, etičkim i religijskim formulama koje svjedoče o vrlo široko obuhvaćenu sinkretizmu. Pri tome riječi i njihova surječja nisu izgubile svoja značenja – naprotiv, u novim su surječjima iskazala drukčija začudna, poetska, (nad)realna i (ne)moguća značenja. U tome kozmopolitskom domoljublju nije se izgubilo zavičajno ni nacionalno koje autor-theurg vješto vraća u mitsko, od otočnosti Braća do velebitskih vertikala.

Prošavši gustim, hermetičkim tekstovima ove obimne knjige u kojoj su rečenice

toliko dinamične da je njihovo značenje gotovo neuhvatljivo, na kraju zaključujemo u suglasju s naslovom. Riječ je o svojevrsnoj osobnoj theurgiji. Sintagma pjesnik-prorok svojim dugim pedigreeom i sjećanjem na neka davna vremena danas, kada je znanost jedina prava istina, mogla bi izazvati čuđenje. No Štambuk želi Riječi vratiti čudotvorstvo. Iako koristi poznate religijske formule, uobičajene jezične strukture rastavlja želeći ih vratiti u početak, u kaos. Više ga zanima fenomen magijskoga nego pjesničkoga. Poput starih theumaturga, nasljednika arhaičnih svećenika do neoplatonističkih filozofa theurga, prikazuje zajednički život svega u svim mogućim raznolikostima. Podsjeća na mitsko vrijeme u kojemu se manifestirala stvaralačka moć čovjeka u činjenju čuda i poznavanju tajne svijeta i izvorne snage riječi u kojoj je sačuvana magijska moć djelovanja.

Biserka GOLEŠ GLASNOVIĆ

O lijevim skretanjima

(Igor Štik: *W*, Fraktura, Zagreb, 2019.)

Možda bi Igor Štik uistinu i bio velik pisac kakvim ga, uostalom, smatra književna kritičarka Bojana Radović, samo kada njegovi književni tekstovi ne bi u tolikoj mjeri bili impregnirani politikom. Konačno, u jednome od svojih brojnih intervju u povodu romana *W* ovu tvrdnju priznaje i sâm pisac kada kaže da su postupci protagonista ovoga romana Waltera i Wladimira motivirani isključivo njihovim političkim stavovima. Nemamo ništa protiv politike, pa tako ni političkih romana i angažirane književnosti, ali kada se u konstruiranju priče izgubi svaka mjera, kada se priča svede na literariziranje političkih stavova, posebice onih koji su bliski samomu autoru, onda je konačan rezultat prilično skroman jer smo umjesto ozbiljna romana dobili običan politički pamflet koji ne prelazi razinu letaka koje partijski aktivisti dijele po ulicama, poštari raznose po

sandučićima. Naime, poslije čitanja ovoga romana postavlja se ono staro školsko pitanje: a, što nam je to, zapravo, pjesnik ovim svojim, za nijansu pretencioznim uratkom želio poručiti, a što nam već od prije nije poznato? Ako je autor samo želio ponoviti staru povijesnu lekciju kako svaka ideološka isključivost nužno završava terorom i ubojstvima, onda je možda mogao odabrati i neku drugu formu za tu poruku. Nekako imamo osjećaj da je u ovome slučaju znanstvenik Štiks loše utjecao na pisca Štika, a rezultat toga „lošeg utjecaja“ je ovaj roman koji nije ništa ino nego nespreni pokušaj da se i na hrvatskome jeziku piše na način *a la Ludlum*! Takav način pisanja predmnijeva da se u priču „udrobi“ što je moguće više sporednih priča u kojima ima i ljubavnih afera, i leševa, i napetosti, i holivudskih jurnjava motorima, autima, nelogičnih obrata, intriga svih vrsta, iznevjerenih očekivanja, nenadanih rješenja... I na planu „označenoga“ takav pristup još i može proći jer svaka (trans)nacionalna književnost mora na tematskome popisu sadržavati i takve detalje. No sasvim je drugo pitanje kakvim je „označiteljem“ autor pokušao svladati svoju tematsku zadaću. E, tu već imamo prilično mnogo primjedbi koje ovomu romanu oduzimaju atribuciju „velika“ romana u hrvatskoj (i postjugoslavenskoj) književnosti. To je samo solidno napisan roman i ništa više od toga!

Isto tako, nemamo ništa protiv da postoje oni koji su i dalje omamljeni idejama '68-e. Iako, ni uz najbolju volju ne uspijevam dokučiti puni politički smisao te godine. U Francuskoj i Njemačkoj studenti su se te godine pobunili protiv državnih institucija, protiv postojećih političko-ekonomskih odnosa u društvu, dok je studentima u Poljskoj i Češkoj san bio živjeti upravo tu vrstu demokracije. Nismo uopće impresionirani što je H. Marcuse, čuveni filozof, bio tamo, u Parizu, gdje se, između inoga, susreću i junaci ovoga romana. Nama bi bilo kudikamo zanimljivije vidjeti što je danas ostalo od filozofije toga i njemu sličnih filozofa. Ništa impresivno ili vrlo malo. Nadalje, nije nam baš jasno zašto bi nam bilo važno saznati što su studenti rekli radnicima, odnosno radnicima studentima ispred tvornice Renaulta 1968. godine. Ali zato jako dobro pamtimo riječi

ondašnjega francuskog predsjednika Charlesa de Gaullea koji je rekao: *Demokracija da, ali anarhija ne!* (Iako smo u to vrijeme bili prilično mladi, sedmi razred osnovne škole, odlično pamtimo televizijske zapise tih pariških događanja. Poslije tih slika odustali smo od prakticiranja svake vrste „lijevih“ ideja. Naravno, ni skepsa prema kapitalističkome načinu proizvodnje nije bila ništa manja). Za razliku i od francuskih i od poljskih studenata, studentima u Jugoslaviji procesi demokratizacije uopće nisu bili u prvome planu. Oni su, zapravo, tražili od Tita i partije da bude još okrutnija u suzbijanju svake ideje privatnoga vlasništva (treba samo vidjeti što o privatnome vlasništvu pišu ideolozi „naše“ '68-e u časopisu *Praxis* 1971. godine). „Naši“ su se studenti borili protiv nepostojećih kapitalističkih odnosa u vlastitoj zemlji tako što su se zalagali za čisti egalizarizam, a poslije Titova obraćanja pali su u takav ideološki trans, bili su toliko sretni i zadovoljni tim govorom da su odmah, na licu mjesta, otplesali nekoliko tradicionalnih komunističko-narodnih kola, *Oj, Kozaro...* (U to se vrijeme još nije pjevalo *Od Vardara do Triglava*!) Naravno, sve to je uživo prenosila državna televizija, a poslije toga je drug Tito dobio na tisuće telegrama potpore za njegovu jedinu ispravnu politiku u kojoj središnje i neupitno mjesto zauzimaju vrijednosti narodnooslobodilačke borbe, politika nesvrstanosti, konzekventno sprovođenje samoupravljanja, bratstva i jedinstva. Svaki spomen „nacionalnoga pitanja“ smatrao se izrazom retrogradne, neprijateljske svijesti. „Klasno“ je bilo sve, a „nacionalno“ se smatralo riješenim problemom! Nažalost, 90-e su pokazale u kakvim smo sve to zabludama živjeli.

Čudna je povijest (europske) ljevice koja, ako je vjerovati svim dosadašnjim povijesnim iskustvima, nužno mora završiti u teroru, gulagu, golim otocima... (Pitamo se, pitamo, kako je itko poslije našega Otoka mogao i dalje vjerovati u tu utopiju?) Jer kako drugačije objasniti da je jedan Karlo Štajner, poslije svih onih sibirskih iskustava (7000 dana i noći), ostao i dalje uvjeren komunist koji je ozbiljno mislio da je staljinizam samo obična aberacija, defekt povijesti u njezinu napretku prema „boljemu životu“. I našega autora, odnosno

njegove junake također (za)vodi ta ideja „boljega života“. Ali još jednom se pokazuje da je M. Kundera bio u pravu kada je rekao da je život (uvijek) negdje drugdje! I to su, na ovaj ili onaj način, shvatili i junaci/protagonisti ovoga romana, Walter i Wladimir. Višak ideologije u našim životima, a s vremena na vrijeme i u našim društvima, proizvodnja „viška ideologija“ predstavljala je dominantan način života i nikada ne može rezultirati dobrim rješenjima. Upravo je zbog toga „viška“ Igor Štiks u nekim vremenima morao napustiti Sarajevo, najjugoslavenski grad u bivšoj državi, jer se pokazalo da su postojali i oni koji su smatrali kako se na najgrublji mogući način mora dekonstruirati i taj mit o najjugoslavenskiem gradu, o jugoslavenskome Jeruzalemu, o (nepostojećemu, fiktivnom) suživotu različitih nacija, vjera, tradicija... Zanimljivo je kako i poslije takvih iskustava autor i dalje inzistira na „životu u laži“! Ali to je već neka druga tema koja nadilazi okvire ove nepretenciozne recenzije.

Preporuka: bez obzira na sve naše primjedbe, ovaj roman, upravo iz tih razloga, svakako treba pročitati!

Zlatko KRAMARIĆ

Villefranche

(Sophie Loubière: *Po mjeri naših šutnja*, prev. Ana Kapraljević, Alfa, Zagreb, 2019.)

Ova knjiga je i francuska i hrvatska; francuska legitimitetom njezine autorice, a hrvatska temom koju obrađuje i kompleksom pitanja koja (imperativno) otvara. A još više u naslovu istaknutom šutnjom koja još uvijek prikriva cijeli niz sadržaja naše nesretne povijesti i prošlosti. I tko zna do kada?! Koliko god hrvatska, i knjiga i tema koju obrađuje podjednako su ili još više europski/univerzalni jer problematiziraju dvije krupne teme europskoga (i našega) dramatičnog stoljeća. Riječ je o pamćenju (riječima sv. Oca, *čišćenju pamćenja*) i zaboravu, kao jednoj od bolesti čiji nas simptomi itekako opterećuju. Ali i o šutnji koja u

hrvatskome društvenom životu posjeduje nepotrošenu semantičku protegu.

Nema sumnje kako pamćenje, memorija, sjećanje i zaborav imaju veliko značenje u čovjekovu životu, a izviru iz potrebe da se vlastitoj (povijesnoj) egzistenciji podari smisao. Zato su svojim sadržajima i značenjima zanimljivi i filozofiji, i sociologiji, i antropologiji, i književnosti te drugim disciplinama. Dok se pod pojmom pamćenja predmnijeva proces usvajanja određenih sadržaja, a pod pojmom memorije svijest o njihovoj ulozi u životima pojedinaca ili cijelih zajednica, pod zaboravom se misli na proces u kojemu su određeni sadržaji „uspomenskoga kapitala“ izgubili dio smisla. Uz prirodni zaborav, uvjetovan postupnim slabljenjem čovjekovih mentalnih funkcija, najčešće se tako spominje i kulturni zaborav koji, u svojem svjesnom obliku, predstavlja namjerno prešućivanje određenih sadržaja i činjenica sa svrhom njihova brisanja iz svijesti pojedinca ili sredine.

Ideologija je bez sumnje jedan od čimbenika koji je bitno, nerijetko i presudno utjecao na zaborav pojedinih imena i događaja u hrvatskoj historiografiji. Da bi se postigao određeni politički cilj – što je u osnovi svake ideologije – tumačenjem prošlosti (odabrani) suvremenici nerijetko su presudno utjecali na to koja će se „istina“ povijesti pamtili. Ideološkim se mjerilima određivalo tko ili što može ući u pamćenje koje čuva historiografija, pri čemu su, kada je, pak, riječ o književnosti, ideološka mjerila bila i glavni kriterij estetske vrijednosti. Zahvaljujući ideologiji, neka su imena postajala veličine, neka su, pak, svjesno prešućivana i zabranjivana i tako su vremenom nestala iz svijesti čitatelja. Iz povijesti su tako „isključeni“ brojni sadržaji značajni za oblikovanje kolektivnoga identiteta, čime je urušavana i integrativna uloga koju prošlost kao kolektivno sjećanje i jamstvo društvene kohezije i solidarnosti ima u oblikovanju nacionalnoga identiteta, sa svim kompleksima njegovih dinamičnih proturječja.

Navedene, otprije napisane riječi prečesto su mi padale na pamet dok sam čitao stranice knjige ove autorice, po bilješki zavidne književne reputacije i (bio)bibliografske relevantnosti. Posrijedi je, naime, knjiga uzbudljive narativne kulture koja u interes stavlja temu o kojoj se u našoj

javnosti vrlo malo zna, a koja je s vremenom postala predmet različitih manipulacija. Riječ je o događaju koji se zbio u Villefrancheu, u noći sa 16. na 17. rujna 1943. godine, kada se skupina SS-vojnika, zapravo unovačenih Hrvata i Muslimana, pobunila protiv SS-vlasti i tada ih je ubijeno oko 150.

U središtu priče, u čijoj je pozadini navedeni događaj, autorica je stavila dva lika; tu je djed, 82-godišnji novinar koji je tijekom radnoga vijeka obišao i preživio brojne dramatične događaje posljednjeg stoljeća. To je ostavio dubok trag u njegovoj svijesti koju dodatno uznemiruje nesretna svakodnevica njegova unuka opterećena nesretnom ljubavi i njome potencirana želja da napusti školu i ne maturira. Usto, u djedovoj se svijesti – (*obišao planet misleći da će na njem naći svoje mjesto, djelovati na dobrobit drugih, razotkrivati velike grijehe svijeta, genocid, glad, siromaštvo, nepismenost...*) – nakupilo i podosta slika o događajima čija je službena verzija u javnosti posve drukčija od pravoga stanja stvari. U želji da uspostavi pokidane niti između djeda i njegova unuka, pripovjedačica je priču zamislila kao putovanje u gradić Villefrance-de-Rouergue. Sâm izbor odredišta putovanja duboko je motiviran; dok je za unuka riječ o nepoznatu gradiću u francuskoj provinciji, u djedovu životu on ima osobito mjesto. Riječ je, kako se otkriva pričom i o čemu dostatno saznajemo iz pripovjedačkih analepsi i naknadnih osvjetljenja, dijelom tiskanih i drugim tipom slova, o gradiću za koji ga vezuje bremenit teret uspomena, a odnose se na jesen 1943. godine kada je došlo do pobune skupine mladih SS-vojnika protiv nacističke vlasti i njihove namjere da ih se prebaci na istočno bojište. Premda dječak bez dubljega razumijevanja društvenih odnosa, priča kazuje kako je zajedno sa svojim prijateljem bio ne samo svjedok njihove pobune nego i njihova svirepa mučenja i pogubljenja. Priča nadalje kazuje kako ga je taj događaj godinama uznemiravao, a iz njega je pod utjecajem društvenih obveza nestajao i ponovno mu se vraćao premda o vojnicima, njihovu porijeklu i namjeri nije znao ništa. Priznaje, štoviše, da je riječ *Hrvat* – koju je djetinjte povezao s vojnicima – *vrijeđala njegove uši kao i pucketa-*

nje potplata na šljunku. Stvari će, priznaje, odrastanjem postati posve drukčije; početno nerazumijevanje događaja s vremenom će u njemu izazivati drukčije emocije i poticati ga da na događaj i okolnosti kojima je bio svjedok počne gledati drukčije. (Na ovome mjestu ne mogu, a da se ne prisjetim negativne percepcije Hrvata u francuskoj kulturi o kojoj je tako zorno pisao Šegedin u svojoj knjizi *Carstvu ponesenih duša*. Vrijedi podsjetiti da do toga Šegedin dolazi nakon dugih razgovora s prijateljem i piscem P. Emanuelom koji mu je p/osvijestio svu težinu položaja hrvatskoga čovjeka u francuskoj javnosti koja je takvih negativnih primisli da nijedan Francuz, navodi Šegedin, čak ni u ludilu ne bi poželio biti Hrvat! Takav difamirajuć i negativan odnos prema našem narodu, što je rezultat utjecaja jugoslavenske diplomacije, tek će posljednjih godina, više djelovanjem istaknutih pojedinaca nego sustavnom državnom politikom, gubiti na svojem značenju, pa u tome smislu i ova knjiga, imagoški gledano, može imati i ima znakovito mjesto i ulogu.) Poglavitom kada i on, ali i stanovnici gradića vide poniženja kojima su – tako *mladi da smo ih mogli smatrati kostimiranim* kako bi se igrali rata u našem kazalištu – bili izloženi. A bila su takva da je tek odrastanjem shvatio njihova prava značenja i poruku izraženu u riječima: [...] *da od takva nasilja kojim se okupator koristio [...] neće ni nas nitko i ništa spasiti*. Štoviše, kasnije će shvaćati da je to poniženje trebalo poslužiti kao ogledan primjer svima koji se usude pobuniti protiv (njemačke) okupatorske vlasti. U svijesti junaka knjige – podjednako sudionika i svjedoka vremena, ali i pripovjedača kojemu autorica mjestimice predaje svoju ulogu – navedeni će događaj postati svojevrsni orijentir u svijesti. Svaki put kada bi se kasnije prisjećao *slika izmučenih tijela mladih ljudi* ledila bi mu se krv, teret u svijesti bivao je i veći i teži. Želeći ga se osloboditi, djed ga zato želi ispričati unuku kako bi iz njega izvukao poruke za svoj život. Ponovno suočavanje s događajem pri tome ima dvojaku ulogu; osim što je za djeda način oslobađanja od tereta, činom pripovijedanja preobražava se i u prvorazredan moralan čin vraćanja dostojanstva samim žrtvama. Istovremeno je i način oslobađanja od zaborava i šutnje

na koju junak knjige, istaknuto je na više mjesta, nipošto ne želi pristati, poglavito jer se u ozračju povijesnih okolnosti dogodila i smrt njegova prijatelja, bakina brata, četrnaestogodišnjega Jeana. Stoga je u životu junaka knjige putovanje u Villefranche duboko simbolično; s jedne strane da se ne smije pristati da *zaborav porazi naša sjećanja*, a s druge jer je smrt (*mladih žrtvovanih Hrvata*), kako veli, nekomu bila korisna. A bila je korisna svima u Francuskoj jer je, riječima pripovjedača-svjedoka, *pokazala put koji treba slijediti narod i svi potlačeni*. I kao što je priča o povijesnome događaju na širemu planu pokazala put koji treba slijediti, na obiteljskome planu djedova priča biva ohrabrenje unuku da se izvuče iz svoje virtualne zbilje i počne na svijet i događaje gledati odgovornije. Iako će se ponekad učiniti kako je nerazumijevanje između djeda i unuka nepremostivo, starac će se pripovijedanjem oslobađati traume i *mrviti se kamenčić po kamenčić*, a unuk će prihvaćati poruke kao svoje. Djedova priča o prošlosti bit će tako dobitak za obojicu; unuka će obogatiti istinom o jednome (zaboravljenom) vremenu, dok će djeda osloboditi od tereta prošlosti i okrijepiti ga spoznajom da se ne smije šutjeti niti pristati na zaborav. Pomirenje do kojega na kraju dolazi stoga nije samo pomirenje između djeda i unuka nego nosi i dublju o poruku. Poručujući riječima junaka knjige da: *htio bih pružiti ruku i, konačno oslobođen, zaboraviti sudbinu, osmijeliti se ovom prošlošću, kao što ukroćena zvijer pije s mojih prstiju. Kad bi ovo proljeće vječno trajalo*, suočavanje s prošlosti, oslobađanje od njezinih tereta i pomirba postaju ne samo okrijepljujuća snaga u životima likova nego i putokaz za budućnost.

Priču ovakvih intonacija, osim svojim pripovijedanjem, autorica je posredovala i svjedočenjima ljudi koji su znali o navedenu događaju. A njihovo je značenje za priču, nema sumnje, veće od njihova broja. Uza „stvarne“ likove/ junake čiji su životi u podlozi knjige, to se posebno odnosi na njezina supruka koji joj je skrenuo pozornost na navedeni povijesni događaj i poticao ju da ga pisanjem otkine od zaborava. Premda, strogo historiografski gledano, to nije presudno za argumentiranje vremena o kojemu knjiga govori jer je književno sve-

dočenje i pamćenje na sebe preuzelo ulogu tamo gdje su povijesni izvori manjkavi.

Prihvatimo li misao da je povijest, između ostaloga, i vraćanje dugova, kažimo kako je autorica svoj dug otplatila višestruko; i podsjećanjem na jedan posve zaboravljeni događaj znakovit i za francusku i za hrvatsku sredinu, ali i svojom književnošću kojom ga je uspjela pretvoriti u sliku u kojoj konkretni povodi i sudbine reflektiraju univerzalne poruke. I sve to u pripovjedačkomu ruhu zavidne dinamike, vješta prepletanja različitih dimenzija i vremenâ knjige, pamtljivim opisima prirode i njihovom ulogom u dramatiziranju svijesti glavnih likova te glazbenim koloritom (Linkin Park, Iron Maiden, Metallica, Gorilazz) te privlačnom rečenicom bliskom komunikacijskim obrascima SMS generacije.

Za kraj, kada je riječ o hrvatskome čitateljstvu kojemu se knjiga obraća, podsjećamo na riječi prevoditeljice u pogovoru. Pod naslovom *Tišina je postala glasna*, ona piše: [...] *roman Sophie Loubière donosi blagodat sjećanja na trenutke hrvatske povijesti koji su se gotovo zaboravili. Naime, hrvatska je povijest u onim vremenima imala i hrabre mlade ljude koji su se uz cijenu vlastita života u stranoj zemlji odvažili pobuniti protiv nacističkog režima i braniti slobodu. Mladi pripadnici Handžar divizije, koji su hrabro pokrenuli pobunu i posvjedočili otpor protiv nacizma, postali su tako plemenita epizoda koju bi trebalo sačuvati u hrvatskoj svijesti kao svijetlu i neokaljanu epizodu iz Drugoga svjetskoga rata, ali i udžbenicima iz hrvatske povijesti*. A mi dodajemo; ne samo sačuvati već na njoj, kao i na mnogim drugima, uostalom, kao i na istaknutim pojedincima koji su upisali svoje tragove u francusku kulturu (o ovoj temi i M. D. Grmek te L. Lambrichs), graditi trajnije i dublje prijateljske odnose koji će vremenom otopiti i izbrisati tragove nerazumijevanja, otpora i animoziteta koje nam francuska javnost i kultura još uvijek adresira. Ova knjiga koju je napisala Francuskinja nije samo prekinula šutnju o jednome povijesnom događaju nego je i pokazala put kako se suočavati s prošlošću i oslobađati od tereta koji uznemiravaju našu stvarnost i naše vrijeme. Značenje ove knjige stoga je mnogo veće no što je pojava još jednoga prevedenog naslova u našoj kulturi i književnosti.

Nadam se da će za to nadležne institucije to i prepoznati, barem u mjeri u kojoj je toga bio svjestan izdavač kada se odlučio tiskati knjigu na čije smo neke intonacije nastojali upozoriti ovom bilješkom.

Ivan BOŠKOVIĆ

Sje(me)nke, svijet i nemiri – poetska introspekcija Ive Beljan Kovačić

(Iva Beljan Kovačić: *Sjemenke*,
Planjagroup, Tešanj, 2019.)

Nakon triju knjiga posvećenih književnoznanstvenoj problematici, Iva Beljan Kovačić, književna kritičarka i istraživačica tzv. *starije hrvatske književnosti*, ovaj se put predstavlja svojim književnim radom. U nakladi izdavačke kuće Planjax iz Tešnja, među nagrađenim rukopisima Fondacije za izdavaštvo Federacije Bosne i Hercegovine za 2019. godinu, objavljen je njezin pjesnički prvijenac *Sjemenke*.

Zbirka se sastoji se od 44 pjesme (nekolicina je ranije objavljena u časopisima u BiH i Hrvatskoj: *Sarajevske sveske*, *Motrišta*, *Književnost uživo*) raspoređene u četiri ciklusa: *Sjeme*, *Radanje*, *Svijet* i *Tišina*. Svaki je od njih artikuliran kao svojevrsna faza u lirskome putovanju kroz svijest i misli lirske kazivačice koju konstantno prate unutarnji nemiri, osjećaji nelagode i tjeskobe. Pjesme su (uz rijetke iznimke) pisane slobodnim stihom i (gotovo uvijek) iz perspektive lirske kazivačice koja je u stalnoj potrazi za unutarnjom slobodom, za životom oslobođenim straha i nelagode.

Prvi ciklus *Sjeme* sastoji se od sedam pjesama koje predstavljaju svojevrsne lirske varijacije na temu stvaranja, odnosno nastajanja iz praznine. Svaka od njih donosi zanimljivu sliku o kazivačičinu doživljaju sebe u odnosu na unutarnji i vanjski svijet, kao i s obzirom na vlastito tijelo. Dinamika promjena unutar njezina intimnoga svijeta zacrtana je motivima istaknutim u naslovima pjesama: *Praznina*, *Sjeme*, *Strpljenje*, *Leptir*, *Sjeme*, *Zrno* i *Otvaranje*. Imajući to

u vidu, moglo bi se reći kako je cijeli ciklus koncipiran kao poetska introspekcija koja se, u simboličkome smislu, može prispodobiti s putovanjem labirintima kazivačičina unutarnjega mikrokozmosa. Ono se, kako je razvidno, odvija malim, gotovo nevidljivim pomacima i praćeno je stalnim osjećajem nelagode, nemira te jakim eskapističkim impulsom.

Ponavljjanje jednoga te istoga motiva ili geste (izlaska/rađanja/klijanja kao simbolična pokušaja da se nadvlada strah i osjećaj nesigurnosti) istaknuto je i na razini formalne artikulacije. Tu se zamjećuje čvrsta strukturiranost svake pjesme i ciklusa kao cjeline te upadljiva repetitivnost (njezinih) manjih struktura. Najčešće je riječ o ponavljanjima unaprijed definirana obrasca strofa i njegova prepoznatljiva sintaktičkoga ustrojstva koje (u velikome broju slučajeva) ostaje posve nepromijenjeno. Razlike među strofama nisu, dakle, u sintaksi, već se uglavnom očituju na razini izbora morfološki identičnih, ali značenjski drug(ačij)ih riječi na istim mjestima u rečenicama. Modelom zamjene jezičnih jedinica unutar zadane sintaktičke strukture otvaraju se nove dimenzije teksta, a slijedom toga i mogućnosti njegova razumijevanja. Izabran, pa u sljedećoj strofi zamijenjen leksem uvelike (re)definira semantičko polje strofe i pjesme u cjelini zbog čega se čitanje koje podrazumijeva povratak na raniju strofu ili stih nadaje kao nužnost. Takvo, ujetno rečeno, čitanje „po vertikali“ podrazumijeva i čitateljevo aktivno sudjelovanje u propitivanju implikacija ovakvoga načina gradbe. Njega za ovu priliku možemo reprezentirati pjesmom *Sjeme* (str. 8). Navodimo ju u cijelosti kako bismo pokazali do koje mjere uočavanje poredbi među izabranim i zamijenjenim riječima (odnosno čitanje „po vertikali“) može biti važno za realizaciju smisla pojedine strofe i pjesme kao semiotičke cjeline:

Sjeme

*Mene teški pokrov pokriva
od sna
težina me vuče
da spavam
dubina me vuče
da sanjam*

*Mene tamni pokrov prekriva
od tla
praznina me zove
da pođem
visina me zove
da krenem*

*Mene tanka opna odvaja
od dana
vrijeme je ova mrena što me dijeli
od toga da spavam
ili klijam*

Način na koji je motiv iz svijeta prirode (kljanje sjemena) iskorišten kao metafora koja (re)prezentira kazivačičina unutar-nja stanja, iznimno je zanimljiv i čitatelju poticajan. Među odabranim se znakovima, kako je razvidno, gradi mreža suodnosa koja obuhvaća čitavu skalu osjetilnih i iskustvenih područja (dodir, pogled, težinu, pokret, san i sl.).

U dubinskoj se strukturi pjesme prepoznaje model gradacije koji podrazumijeva stupnjevanje, tj. nizanje jezičnih znakova ili stišnih fragmenata tako da se pojačava sugestivnost i dinamičnost izraza (čak i tamo gdje ju uobičajeno ne bismo očekivali). U suglasju s tim se i motiv kljanja sjemena, kao metafora (po)lagane preobrazbe, doima dramatičnim i napetim. Pojačavanju tenzije (uz već spomenuto stupnjevanje) doprinosi i kazivačka perspektiva koja je naglašeno subjektivna. Posredovana je iz očista tankočutne osobe čiji je doživljaj sebe ili vlastite pozicije u svijetu određen osjećajem stalnih nemira, tjeskobe i nesigurnosti.

Prepletanje kazivačičinih iskustava s iskustvima drugih također je u znaku osobite napetosti. Nju generira izmjena i uočavanje (međusobnih) sličnosti i razlika. Dovoljno je napraviti usporedbu dviju pjesama istoga naslova, *Sjeme*. Sličnosti, ali i razlike u razumijevanju „istoga“ znaka poticajni su za stvaranje zanimljivih metafora u kojima se motivi iz prirode koriste kao maska koja skriva, ali i otkriva narav kazivačičinih osobnih (stvarnih) iskustava.

U jednome je slučaju (*Sjeme 1*, str. 8) riječ o izrazito intimističkoj introspekciji emotivno prenapregnuta subjekta.

U drugome je (*Sjeme 2*, str. 11) riječ o projekciji pojava iz unutarnjega svijeta na

vanjski. U potonjemu slučaju posebno je zanimljiv način kazivačičina (o)gleda(va) nja sebe u drugome. Ono je u formalno-me smislu „popraćeno“ iskazom u kojemu je zamjetno razdvajanje instanci lirskoga subjekta i kazivačice. Lirska se kazivačica (u ovoj, ali i nekim drugim pjesmama) pojavljuje zakrivena maskom (sjemenke, leptira ili zrna), pa se na prvi pogled doima kao distanciran promatrač. Gledano iz toga kuta, moglo bi se reći da je pjesma *Sjeme 2* koncipirana kao poetska opservacija o pojavi iz svijeta prirode. No pozorniji uvid nosi i drugu sliku koja otvara polje složenih konotacija. Disonanca se na relaciji vanjski svijet – lirsko „ja“ analoški prenosi na unutarnji plan, pa se iza naočito jednostavnih i sugestivnih slika prirode zapravo krije jedna osobna „priča“, tj. jedno estetski dojmljivo (ne)izravno kazivanje o individualnim iskustvima. Ona su vješto skrivena/zamaskirana svojevrsnom sjenom vanjskoga svijeta koja kao da potječe iz sfere nesvjesnoga. Taj dojam pojačava činjenica da kazivačica nema moć nad procesima koje „promatra“ (oko sebe, a napose u sebi). Oni se, kako je razvidno, manifestiraju i odvijaju neovisno o njezinoj volji.

U takvoj se konstelaciji napeta odnosa između svjesnoga/voljnoga i nesvjesnoga pojavljuje još jedna važna tema: propitivanje odnosa spram (vlastita) tijela. Iako je detaljnije razrađena u pjesmama drugoga ciklusa, valja upozoriti kako se ideja o njoj naznačuje u prvome ciklusu, u pjesmi *Zrno*. Pjesma je zanimljiva jer predstavlja dojmljivo očitovanje kazivačičinih unutarnjih nemira i jedne osobite perspektive u razumijevanju vlastita tijela. Tijelo kao tamnica, ali i zaštita, tijelo koje raste i samo sebe prerasta glavni su motivi na kojima se temelji ova zanimljiva poetska introspekcija. Bivanje u tijelu, rast unutar njega i njegovo (samo)nadranje nešto je što se (opetovano) odvija onkraj kazivačičinih želja. Unatoč tomu, prihvaćanje životnih datosti, ali i izazova, nema alternative: *život će živjeti*, kako veli u pjesmi *Otvaranje*, sa ili bez njezina sudjelovanja. On podrazumijeva nužnost otvaranja prema svijetu, a time počinje rađanje.

Ono je glavna tema ciklusa koji slijedi.

Drugi je ciklus (*Radanje*) također u znaku stalnih kazivačičinih autorefleksija

i sučeljavanja sa sobom i s vanjskim svijetom. No ovaj se put oni (za razliku od pjesama prvoga ciklusa) manifestiraju eksplicitnije. U pjesmama je, općenito se može reći, više motiva iz vanjskoga svijeta, onoga koji kazivačica (i inače) ne prepoznaje kao svoj. Opstanak u njemu, kako se sugerira u jednoj od pjesama, često znači bivanje u kalupu ili bježanje od potjere drugih: *grizlija, lavova i nemani* (*Skrivanje*, str. 18). Baš je zato svako njezino suočenje s vanjskim svijetom, svako rađanje, povezano s iskustvom traume, s pojačanim osjećajem bola i stalna otpora. Sigurnost se, dakle, nalazi negdje drugdje. U nekim se pjesmama ona vezuje za motive za koje se (načelno) može reći da imaju pozitivne konotacije (opna, ljuštura, kuća ili tijelo). Unatoč tomu, valja upozoriti i na to da se njihova semantika nikada ne iscrpljuje (samo) u polju denotacije. Naime, većina spomenutih znakova unutar pjesme, uz primarna (denotacijska) značenja zadobiva i niz novih, individualnih konotacija. Kuća, primjerice, nije slika konkretne kuće, kao što ni soba ili okovi nisu (samo) slike pojava iz stvarnosti. Oni su, moglo bi se reći, utjelovljenje kazivačičine ideje o tome što za nju predstavlja kuća, soba, ljuštura, opna, stablo ili okovi. Ovisno, dakle, o emociji i dojmu koji dominira opjevanim trenutkom, i značenja se spomenutih znakova (radikalno) mijenjaju. Nekada su okovi, opne, zidovi sputavajući, a nekada oslobađajući jer pružaju, makar i kratkotrajno, utočište.

Spomenuti znakovi dobivaju nov sloj značenja i onda ako se raščlane semantički odnosi i analogije koje među sobom uspostavljaju. Zahvaljujući tomu, motivi iz različitih sfera (kuća, soba, ljuštura, opna ili tijelo) postaju srodni. Podudarnosti se među njima najizrazitije vide na razini označenika. Pojednostavljeno rečeno: oni (re)prezentiraju istu ili sličnu mentalnu sliku koja se suptilno nijansira na razini označitelja.

Osjećaj zatvorenosti, tj. bivanje (a to znači i sakrivanje) u ljušturi, opni, sobi ili kući pojačava se izborom strofnih oblika kao jedinica sa zadanim i prepoznatljivim sintaktičkim identitetom. Njihovo ponavljanje (koje je često upadljivo pravilno i sustavno) svojevrsni eho pronalazi i na nižim razinama teksta – na razini

zvuka gdje su uočljiva učestala aliteracijska ponavljanja.

Repetitivnošću se i cikličnošću u pjesmama ovoga ciklusa, ali i knjizi u cijelosti, postiže osobita ritmička, ali i misaona tenzija. Ona je najeksplicitnije prisutna u pjesmama u kojima se pomnije razrađuje već spomenuti odnos spram vlastita tijela. U njemu je (na simboličkoj razini) upisano iskustvo čekanja, sazrijevanja i izlazaka/rađanja (*Stablo*). Ono je podložno promjenama: potrebom za buđenjem, rastezanjem, protezanjem (*Sjemenka*), ali i zatvaranjem, bježanjem (*Zatvaranje*). U okvirima vlastita tijela, ali i onkraj njegovih „granica“, događa se simbolično *obuhvaćanje svega* (*Sjemenka*, str. 23). Ono u konačnici znači napor iskazivanja sebe, kao i borbu za osvajanje prava na vlastiti glas – čak i onda kada se on (ne)hotimično (kao npr. u pjesmama *Buđenje*, *Rađanje*) skriva iza iskaza u srednjemu rodu.

Ciklus *Rađanje* svoju je kulminacijsku točku i najintenzivniju, gotovo dramski naboj dosegao u pjesmama *Prasak* i *Rađanje*. U njima je, moglo bi se reći, „uhvaćen“ trenutak kaosa i nereda koji označuje početak ulaska u novu fazu u (kazivačičinu misaonome i emotivnome) sazrijevanju. Način na koji je to stanje kaosa predstavljeno osobito je zanimljiv jer odudara od načina gradbe koji dominira zbirkom.

U objema je pjesmama zamjetan prepoznatljiv ritmički obrazac koji počiva na prebacivanju zadnje riječi koja je u jakoj semantičkoj vezi s prethodnim stihom, na početak novoga stišnog retka. Takav postupak uvelike mijenja sintaktičku i intonacijsku strukturu stiha. Prebacivanjem se narušava ritam i stvara iznevjereno očekivanje. Kakvi se efekti time postižu, najbolje se vidi u pjesmi *Sabiranje* koju čine dvije strofe sastavljene od istih jezičnih jedinica i identične sintaktičke strukture. (Pre)komponiranjem iste građe dobivaju se, kako je razvidno, posve nove značenjske dimenzije. Ne treba posebno napominjati da su one formalni ekvivalenti stanja nemira u kazivačičinu unutarnjemu svijetu.

Kada se takva vrsta remećenja očekivana ritmičkoga ustrojstva (inače prepoznatljiva po značenjskoj i sintaktičkoj uređenosti strofa) promotri u širem kontekstu ciklusa (kao također čvrste i svrsishodno

organizirane cjeline), onda postaje jasnija i logika njegova „slaganja“. U njemu se, od pjesme do pjesme, prate faze rađanja – a ono (što nije slučajno) dolazi upravo nakon kaosa.

Iako buđenje/izlazak za kazivačicu nije uvijek lak ni ugodan, on, kako je već rečeno, nema alternative. To se najbolje vidi u pjesmi *Buđenje* čiji završni stihovi iskazuju stav o besmislenosti straha i nužnosti suočavanja s izazovima koji stoje pred kazivačicom. Hrabreći se, a ujedno i bivajući u nevjerici, ona (više sebi nego drugima) artikulira dvosmislen iskaz o tome da: *ako ne izađem // ništa* (istaknula P. M.) *se / dogoditi neće* (str. 28).

Ciklus *Svijet* ima najviše pjesama (17). U njima se otvaraju nove semantičke dimenzije i trasiraju nove faze u kazivačičinu propitivanju vlastita mikrokozmosa. Kao i u pjesmama prethodnih ciklusa, i u ovima se lirska kazivačica skriva pod maskom različitih pojava. U jednoj od pjesmama (*Putovanje*) je junak iz bajke koji, gonjen nejasnim moranjem, traži neki cilj. Iako je na prvi pogled njegov lirski itinerar uronjen u svijet koji podsjeća na vanjski, zadnji stihovi pjesme donose neočekivan (pre)okret. Sve ono što je izgledalo kao junakovo putovanje vanjskim svijetom pokazuje se kao fikcija iza koje se (opetovano) krije jedno intimno traganje: još jedna u nizu metaforičkih inačica otkrivanja/rađanja/spoznavanja novih dimenzija sebe. Junak(inja) je, pokazuje se, ona ista koja je ukalupljena protiv svoje volje (*Kalupi*), rascijepljena i zbunjena unutarnjim razdorama (*Misli, Vrtinja, Put*) i koja je u stalnoj potrazi za pravim riječima (*Riječi*). Ona je, poput ptice feniks (iz istoimene pjesme) koja izgara i ponovno se rađa, koja riječima/poezijom nastoji sastaviti sliku same sebe i preispitati vlastitu egzistenciju (*Otkrivanje, Svijet (i ja), Ja*).

Nastavljajući i razrađujući tematske preokupacije iz ranijih ciklusa, autorica sve češće (na razini označenika i označitelja) koristi kaos i nered. U pjesmama se izravnije sugerira kako su upravo oni važna pretpostavka za kreaciju, za stvaranje nečega nova. To novo znači otvaranje nepoznatih prostora, a oni u kazivačici bude uvijek isti, gotovo instinktivni poriv za bijegom, za skrivanjem od drugih. Dramatičnost se

takva impulsa očituje u tome da se on javlja gotovo uvijek u finalu: u trenutku kada se otvaranje i iskorak nameću kao neminovnosti koje nije moguće promijeniti. Tada i šutnja postaje opcija, a tišina iskaz najvećega misaonog pregnuća. Upravo je tomu fenomenu posvećen zadnji ciklus u knjizi.

Četvrti ciklus *Tišina* sastoji se od 10 pjesama kojima se zaokružuje sve ono što je u ranijim ciklusima zacrtano kao (donekle isprekidana) linija kazivačičina lirskoga putovanja unutarnjim svijetom. Razumjeti sebe i svoj odnos prema svijetu, sugerira se u pjesmama ovoga ciklusa, znači prihvatiti da postoje barem dvije vizure: ona „odavde“ i ona „odatle“ (kako se naznačuje u pjesmama *Nebo, Ptica, Igra*). Iz njih se jasno vidi kako život može biti i igra i borba, odnosno da se stvari mogu gledati na različite i slične načine te da i one mogu živjeti svojim životom. U pjesmama ovoga ciklusa jasnije se artikulira ideja o tome da tišina (kao i šutnja) može biti itekako rječita i ekspresivna. Ona je, kako veli u jednoj od pjesama, *svemir što cvjeta i disanje svijeta*, osobit znak.

Knjigom pjesama *Sjemenke* Iva Beljan Kovačić stvorila je djelo iznimne poetske sugestivnosti i zacrtala glavne osobitosti svoje poetike.

Jasnoća izraza i usredotočenost na nemir koji proizlazi iz različitih iskustava i inačica motiva rađanja njezina su glavna tematska preokupacija. Uspostava suptilnih analogija, ali i uočavanje razlika između unutarnjega i vanjskoga svijeta, očituje (ne)usuglašenost koja se pokazuje plodotvornim i važnim motivacijskim i stvaralačkim poticajem. (Samo)potvrditi se, a to znači biti svoj, biti slobodan i kreativan, podrazumijeva stalan napor, svladavanje otpora, straha i nelagode. Znači borbu na vanjskome i na unutarnjemu planu, a ona se u poeziji Ive Beljan Kovačić odvija stalno, bez prestanka.

Bez velikih i patetičnih riječi, bez snažnih aktivističkih gesti lirska se kazivačica bori za svoju, prije svega unutarnju slobodu. Svoj otpor uzusima ne iskazuje bučno. Stav nepristajanja često (po)kazuje suptilnom ironijom ili naglašavanjem detalja koji rječito govore o njezinu stavu u odno-

su na sve ono što se pojedincu nameće kao standard, norma i red (npr. u pjesmama *Preokret, Priprema, Polazak*).

U jeziku i sintaksi također se (ne)svjesno očituje potreba i želja za oslobođenjem, ali i za sigurnosti. Pravilna sintaktička artikulacija, čvrsta kompozicija i jaka međusobna povezanost svih segmenata zbirke pojačavaju dojam zatvorenosti i udaljenosti od vanjskoga svijeta, kao i autoričinu jaku usredotočenost na odabranu temu (obično istaknutu u naslovu). Uporaba slobodnoga stiha (iznimka je pjesma *Putovanje* koja je, koristeći frazeologiju bajke, uglavnom pisana simetričnim osmercem) i način njegove artikulacije pokazuje dobru usklađenost semantičke i sintaktičke razine te sjajan osjećaj za ritam.

Ritmički se, ali i semantički učinci postižu odličnom eufonijskom uređenosti stihova u kojima su, kako je već naznačeno, razmjerno česta aliteracijska ponavljanja, paralelizmi i rime. Oni se mogu smatrati izrazom autoričina poimanja poezije kao glazbe riječi (što opet nije slučajno: jedna od pjesama – *Ptice* – uspješno je uglazbljena).

Pjesme iz knjige *Sjemenke* uglavnom su pisane sjevremenskim prezentom. Njihova vremenska i prostorna neodređenost također ima jake značenjske implikacije: iskustvo nastalo iz sučeljavanja pojedinca sa samim sobom i s vanjskim svijetom (zahvaljujući njoj) zadobiva univerzalne

konotacije. Ono što manje pozornu čitatelju možda može izgledati kao lirska minijatura o procesima u prirodi, postaje složena metafora o muci izlaska u svijet, o naporu suočavanja s vlastitim nemirima, vlastitom sjenom, ali i dojmljivo poetsko svjedočenje o radosti stvaranja.

Posezanje za motivima i sadržajima iz prirode također donose niz konotacija. Sjeme(nke), uza čitav niz značenja, u konačnici simbolizira(ju) moć života, ciklično rađanje i regeneraciju. Činjenica da se ona u ovoj zbirci (kao i u životnome/prirodnome ciklusu) odvija u četirima fazama isto nije bez dubljih konotacija. Njome se naznačuje još jedna interpretativna mogućnost: ona koja tumačenje ne usmjerava samo na promišljanje o iskustvenoj stvarnosti nego i s obzirom na duhovno biće svakoga otuđena pojedinca.

Izrazita intimističnost te razmjerno čest model ja-kazivanja daju nagovijestiti da su opjevana iskustva ujedno i iskustva autorice same. Pisanje za nju jest pokušaj kako bi u tekst unijela svoje viđenje svijeta, ali i kako bi mu se otvorila, artikulirale sebe, a samim tim i vlastiti glas. Na tome putu osobnoga i stvaralačkoga rađanja sigurnost možda nije izvjesna, ali je zato zajamčena radost stvaranja (za autoricu) i velik užitak čitanja poezije nastale u lirskome (o)gleda(va)nju sebe i svoje sjene, svijetu sučelice.

Perina MEIĆ

KRONIKA DHK – travanj, svibanj 2020.

– 23. ožujak i dalje

Prvih dana nakon potresa vlada neizvjesna tišina... Nitko se od članova ne javlja. Nitko ne dolazi. Svakodnevno, zajedno i u dogovoru s tajnicom Ružicom Cindori, pišem e-poruke Uredu za hitne situacije, Zavodu za zaštitu spomenika... Svi pristojno odgovaraju da su zahtjev uredno zaprimili... Svjesna sam da je mnogima gore, ostali su bez svojih domova. Zovem. Pišem. Dosađujem. Svima... jer znam koliko je važna brza reakcija. Unatoč mjerama protiv epidemije, odlazim u prostorijske na Trgu bana Jelačića zbog svakodnevnih susreta sa suradnicima Stožera civilne zaštite, građevinskim inženjerima... Naša zgrada ima crvenu naljepnicu. Ne može se ulaziti na glavni ulaz s Trga. Koristimo sporedni ulaz Pod zidom... Nakon nekoliko obilazaka stručnjaka-statičara, prognoze su ipak ohrabrujuće. Dobivamo žutu naljepnicu... To znači da ćemo se uskoro ipak vratiti! Teško je... U medijima stalna upozorenja da se, zbog opasnosti od širenja epidemije, ostane kod kuće. Kako?... Kad treba raditi da se prostor što prije vrati u kakvu-takvu normalu... Postoji opasnost od daljnjeg urušavanja, krov je otvoren. Svaki dan ponovno podrhtava. Nove pukotine. Zabatni zid samo što se nije urušio u hodnik. Sa mnom je *na terenu* najčešće i Goran Joo iz Kluba, mnogo pomaže, koliko se može... Dnevne novine i HRT počinju obraćati pažnju na havariju prostora, zahvaljujući i činjenici da je DHK smješten u povijesnoj zgradi Kolmar. Svaka pomoć dobro dođe, neka se glas o našoj nevolji čuje što dalje. Računala, pisci i arhiva nose se doma. Rad od kuće. Sve funkcionira... ali nema živih kontakata... Pa ipak, dio programa DHK se ispunjava kao da se ništa nije dogodilo: pokreće se mogućnost da se izabrani naslovi Male knjižnice mogu čitati na internetskoj stranici DHK, časopis

Republika br. 3 – 4 je u tisku... Izlaze nove knjige u Maloj knjižnici, *Imaginacije* Slavka Jendrička, *Susreti u kontekstu* Dunje Detoni Dujmić, *Van Gogh slika čemprese* Drage Čondrića, sve poetske zbirke. Tiskara ITG radi bez prekida, zahvalni smo im...

Ogranci također rade od kuće, svakodnevno smo u kontaktu.

Istarski ogranak DHK objavio je novu knjigu, *Puljsko predavanje* Karla Krausa iz 1913., u prijevodu s njemačkoga. Internet-ski časopis *Štav* objavljuje redovito.

U Đakovu je raspisan natječaj za Nagradu Julija Benešića i Povelju uspješnosti Julija Benešića.

Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski Osijek, u suradnji s Gradom Osijekom, Ministarstvom kulture Republike Hrvatske i Osječko-baranjskom županijom po četrnaesti puta priprema dodjelu Hrvatske književne nagrade *Anto Gardas* za najbolje prvo izdanje romana ili zbirke pripovijedaka za djecu i mladež u 2019. na hrvatskom jeziku.

Ove godine je na natječaj stiglo dvadeset i sedam naslova hrvatskih književnica i književnika za djecu i mladež, objavljenih kod trinaest hrvatskih nakladnika.

– 17. travnja

Na mrežnim stranicama DHK pokrenut je projekt *Književnici na mreži*. Projekt je osmišljen kako bi književnici s čitateljima podijelili tekstove nastale u doba izolacije zbog epidemije. Objavljuju se pjesme, priče, ulomci iz romana ili eseji.

– 20. travnja

Objavljeni su dobitnici nagrada *Dana hrvatske knjige* za 2020. Povjerenstvo DHK za dodjelu nagrada odlučilo je sljedeće:

Nagrada *Judita* dodjeljuje se za najuspješniju znanstvenu knjigu pok. akademiku Marku Samardžiji za knjigu *Hrvatska*

leksikografija. *Od početaka do kraja XX. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019.

Nagrada *Davidias* dodjeljuje za najbolju knjigu odnosno studiju inozemnoga kroatista u 2019. – Leszoku Małczaku za knjigu *Od ideološkoga do subverzivnoga prijevoda: Hrvatsko-poljske kulturne veze od 1944. do 1989.* (Alfa, Zagreb, 2019.).

Nagrada za mlade autore *Slavić* dodjeljuje se Luizi Bouharaoua za knjigu *Jesmo li to bili mi* (Jesenski i Turk, Zagreb, 2019.).

– 22. travnja

Danas se trebalo održati prigodno obilježavanje 120. obljetnice osnutka DHK, 30. obljetnica osnutka Istarskoga ogranka DHK i 25. obljetnica izlazenja časopisa *Nova Istra*... Zbog trenutne se situacije odgađa do jeseni.

– 28. travnja

Na mrežnim stranicama DHK raspisan je natječaj za književnu Nagradu *Tin Ujević*. Aktivnosti i izvršenja programa DHK se nastavljaju, onoliko koliko je to moguće.

– 6. svibnja

Voditeljica tribine *Susreti u DHK* Lada Žigo Španić započinje Tribinu na internet-skoj mreži. Na prvoj *online* Tribini predstavlja se knjiga Zvonimira Baloga: *Pjesnici ludovi* (Matica hrvatska, Zagreb, 2019.).

– 13. svibnja

Voditeljica tribine *Susreti u DHK* Lada Žigo Španić predstavlja novu knjigu na *online* Tribini, ovaj put knjigu Davora Šalata *Zvijezde, davna lica spašenih* (Fraktura, Zagreb, 2019.).

– 15. svibnja

U prostorijama HKZ-a, u zgradi Nacionalne i sveučilišne knjižnice, održana je 27. sjednica Upravnoga odbora Društva hrvatskih književnika.

– 18. svibnja

Raspisan je natječaj za dodjelu književne Nagrade *Ksaver Šandor Gjalski* za 2020. godinu.

– 20. svibnja

Postavljena je nova *online* Tribina na kojoj Lada Žigo Španić predstavlja knjigu Ernesta Fišera: *Trošenje nade. Izabrane pjesme 1959. – 2019.* (Matica hrvatska, Zagreb, 2019.).

– 21. svibnja

Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski organizirao je u osječkoj Knjižari Nova svečanu dodjelu 14. Hrvatske književne nagrade *Anto Gardaš*. Ovogodišnja dobitnica ove vrijedne nagrade je Vjekoslava Huljić za roman *Moj Titanic ne tone* (Mozaik knjiga, Zagreb, 2019.). Dodjela se mogla pratiti uživo na Facebook stranici DHK.

U projektu *Književnici na mreži* svakoga dana pristizu radovi naših članova.

U Maloj knjižnici DHK objavljena su još tri naslova: Božidar Brezinščak Bagola: *Zdravica dobrosusjedstvu Hrvata i Slovenaca*, Josip Palada: *Tko je palio moje knjige?* i Ivan Mažuranić: *Intimni trenutci* (priredio B. Petrač)

– 29. svibnja

U Osijeku je ponovno pokrenut projekt *kOSt* – književne osječke tribine pod pokroviteljstvom Društva hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski. Održana je književna tribina na temu: *Položaj žena u književnosti*, a gošće su bile Ivana Šojat (Osijek) i Darija Žilić (Zagreb). Organizatorica i moderatorica tribina je Livija Reškovac. Tribina se mogla pratiti i prijenosom uživo na Facebook stranici DHK.

– 30. svibnja

U organizaciji Društva hrvatskih književnika, Ogranka slavonsko-baranjsko-srijemskog u Osijeku je održana *Književna večer s Darijom Žilić* u sklopu programa *kOSt*. Govorilo se o njezinu radu i zadnjoj zbirci *Svanuće*. Knjigu se predstavili Mirko Čurić i Livija Reškovac, a večer se mogla pratiti prijenosom uživo na Facebook stranici DHK.

MAJA KOLMAN MAKSIMILJANOVIĆ

